

T.C.
Necmettin Erbakan Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Tefsir Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**ÖZBEKİSTAN MÜFTÜSÜ USMANHAN ALİMOV'UN 'TEFSİR-İ
İRFÂN' ADLI ESERİ**

Öğrenci: Baimurat MAMADIEV
ORCID: 0009-0008-3333-2446

Danışman
Prof. Dr. Ali AKPINAR
ORCID: 0000-0001-5188-3884

Konya – 2026

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tez Jüri Üyeleri

Öğrencinin	Adı Soyadı	Baimurat MAMADIEV
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Tefsir
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Ali AKPINAR
	Tezin Adı	ÖZBEKİSTAN MÜFTÜSÜ USMANHAN ALİMOV'UN “TEFSİR-İ İRFÂN” ADLI ESERİ

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan “Özbekistan Müftüsü Usmanhan Alimov’un ‘Tefsir-i İrfân’ Adlı Eseri” başlıklı bu çalışma 29/06/2026 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler	
	Unvanı	Adı ve Soyadı
1	Prof. Dr.	Ali AKPINAR
2	Doç. Dr.	Ayşe Betül ORUÇ
3	Doç. Dr.	Duran Ali YILDIRIM
4		
5		

Öğrencinin	Adı Soyadı	Baimurat MAMADIEV
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Tefsir
	Programı	Yüksek Lisans
	Tezin Adı	ÖZBEKİSTAN MÜFTÜSÜ USMANHAN ALİMOV'UN 'TEFSİR-İ İRFÂN' ADLI ESERİ

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Etik İlke ve Kurallara Uygunluk Beyannamesi Sayfası

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

ÖNSÖZ

İslam'ın temel kaynağı Kur'ân-ı Kerîm, tarih boyunca olduğu gibi günümüzde de Müslümanların yaşadığı her coğrafyada ilim adamlarının üzerinde çalıştıkları baş kaynak olmaya devam etmektedir. İlim adamları yaşadıkları coğrafyalarda çoğu zaman Kur'ân dili Arapça ile eserlerini hazırlarken, kimi zaman da yaşadıkları halkın faydalanabilmesi için yerel dillerde eserler telif etmişlerdir. Bu ilim kervanına Özbekistan âlimleri de katılmışlardır,

Özbekistan'ın Semerkant şehrinde doğan Usmanhan Alimov'un günümüz Özbekçesiyle kaleme aldığı *Tefsir-i İrfân* adlı eserin rivayet tefsiri yöntemi, dirayet tefsiri yöntemi ve Kur'ân İlimleri açısından incelemek bu çalışmanın konusu olmuştur. Rivayet tefsiri üzerinden incelerken Taberi, İbn Kesîr v.b. rivayet tefsirleri ile mukayese edilerek rivayet tefsiri yöntemi ortaya konmuştur. Dirayet tefsiri üzerinden çalışırken Alimov'un ahkâm ayetleri Hanefi mezhebi ağırlıklı tefsir ettiği, itikadi ayetleri Ehlisünnet inanç esaslarına göre yorumladığı neticesine varılmıştır. Çalışma esnasında müellifin hayatı ile ilişkili bigilere ulaşmak birtakım güçlükleri beraberinde getirdi.

Tez iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde hayatı, ilmi kişiliği ve eserleri gibi konular ele alınmıştır. İkinci bölümde Tefsir-i İrfân'ın yazılışı, kaynakları, rivayet ve dirayet tefsir yöntemleri ve Kur'ân ilimleri konularına göre incelenmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanmasında destek sağlayan kişi ve kurumlara ve emeği geçen herkese teşekkür ederim. Özellikle çalışmanın baştan sonuna kadar önemli tavsiyeleri ve önerileriyle yol göstererek katkıda bulunan danışman hocam Prof. Dr. Ali AKPINAR'a teşekkürü borç bilirim. Ayrıca çalışma esnasında yanımda olan aileme ve her zaman dualarını esirgemeyen anne-babama teşekkür ederim.

Baimurat MAMADIEV
Haziran 2026

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	vii
ÖZET.....	1
ABSTRACT	3

GİRİŞ

A. Araştırmanın Problemi, Amacı, Önemi.....	5
B. Usmanhan Alimov'un Hayatı Ve İlmi Kişiliği	6
1. İsmi, Doğum Tarihi, Doğum Yeri	6
2. Yetiştigi Muhit ve Siyasi Durum.....	6
3. İlim Tahsili	6
4. Çocukları	7
5. Talebeleri	7
6. İcazetleri	8
7. Mezhebi ve Tasavvufi Yönü.....	8
8. Vefatı	9
9. Bir Günlük Hayatı	9
10. Eserleri	9

BİRİNCİ BÖLÜM

TEFSİR-İ İRFÂN VE ÖZELLİKLERİ

A. Tefsirin Yazılışı.....	15
B. Tefsir Esnasında Kullandığı Kaynaklar	17
1. Tefsir Kaynakları	17
2. Hadis Kaynakları	24
3. Akaid Kaynakları.....	28

4. Fıkıh Kaynakları	30

İKİNCİ BÖLÜM

TEFSİR-İ İRFÂN ADLI ESERİN RİVAYET, DİRAYET VE KUR'ÂN İLİMLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

A. Tefsir-i İrfân Adlı Eserin Rivayet Tefsiri Açısından İncelenmesi	35
1. Ayetin Ayet ile Tefsiri	37
2. Kur'ân'ın Hadis ile Tefsiri	43
3. Kur'ân'ı Sahabe Kavli ile Tefsiri	49
4. Kur'ân'ın Tabiîn Kavli ile Tefsiri	53
5. İsrailiyat ve Mevzuat Karşısındaki Tutumu	58
B. Tefsir-i İrfân Adlı Eserin Dirayet Tefsiri Açısından İncelenmesi.....	61
1. İtikadî Konuları Ele Alması.....	62
a. İman	62
b. Allah'ın Sıfatları	63
c. Arş.....	66
d. Gayb.....	67
e. Melekler	68
f. Ahiret	69
g. Ahlakî Konular.....	70
2. Fıkıhî Konuları Ele Alması.....	72
a. Abdest	73
b. Namaz	74
1) Beş Vakit Namaz.....	74
2) Cuma Namazı.....	76
c. Seferilik.....	79
d. Secde Ayetleri.....	80

e. Zinanın Cezası	82
f. Hırsızlığın Cezası.....	84
3. Dinler Tarihi	86
4. Bilimsel Tefsir Yöntemi	87
C. Tefsir-İ İrfân Adlı Eserin Kur’ân İlimleri Açısından İncelenmesi.....	91
1. Mekkî ve Medenî Sureler	93
a. Mekkî Sureler.....	94
b. Medenî Sureler	96
c. İhtilafî Olan Sureler	97
2. Esbâbü’n-Nüzûl	98
3. Surelerin İsimleri	100
4. Garibu’l-Kur’ân	101
5. Müteşâbihu’l-Kur’ân	102
6. Fevâtihi’s-Suver.....	103
7. Üslûbu’l-Kur’ân.....	104
8. Aksamu’l-Kur’ân.....	105
9. Mübhemâtü’l-Kur’ân.....	107
10. Fezâilu’l-Kur’ân.....	109
a. Surelerin Fazileti.....	109
b. Ayetlerin Faziletleri	112
SONUÇ	113
KAYNAKÇA.....	115
EKLER.....	120
EK 1: Usmanhan Alimov’un Oğlu Ahmedhan Alimov ile Mülakat ...	120
EK 2: Usmanhan Alimov’un Fotoğrafları	121

EK 3: Usmanhan Alimov Özbekistan Müslümanları Daire Başkanı olduğu zamanlarda Özbekistan Cumhurbaşkanı Şavkat Mirziyoyev ile Fotoğrafi.....	122
EK 4: <i>Tefsir-i İrfân</i> Eserinin Dış Kapağının Özbekçe Yazısıyla Fotoğrafi.....	123
EK 5: <i>Tefsir-i İrfân</i> Eserinin Altı Ciltlik Halinin Fotoğrafi.....	124
EK 6: Alimov'un Oğlu Ahmedhan Alimov ile Mülakat Sonrası Semerkant Şehri Semerkant İl Müftülük Binası	125

KISALTMALAR

A.S. : Aleyhi Selam

DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi

Hz. : Hazreti

İ. : İmam

S.A.V. : Sallallahu aleyhi ve sellam

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

Ö : Ölüm Tarihi

VB. : Ve Başka

ÖZET

ÖZBEKİSTAN MÜFTÜSÜ USMANHAN ALİMOV'UN “TEFSİR-İ İRFÂN” ADLI ESERİ

Baimurat MAMADIEV

Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ali AKPINAR

2026

Allah Teâlâ, âlemlere rahmet olarak gönderilen Muhammed Mustafa'ya s.a.v. Kur'ân'ı insanlar için hayat rehberi ve desturu olarak indirmiştir. Peygamber Efendimizin s.a.v. görevi gereği Kur'ân'ı ashâbına öğrettiği gibi sahabe de kendilerinden sonra gelen ve hayırla tâbi olan nesle öğretmiştir. Daha sonraki asırlarda Kur'ân'a hizmet için tefsir rivayetleri tedvin edilmeye başladı. Arap olmayan milletler İslam'ı kabul etmeye başlamasıyla Kur'ân tefsirine olan ihtiyaç da arttı. Bu bağlamda İslam âlimleri tefsir ilminde müstakil eserleri telif etmeye yoğunlaştılar. İlk dönem tefsir âlimleri rey'le tefsir etmekten çekindikleri sebebiyle daha çok rivayet tefsiri yöntemini kullandılar. Ancak rivayet tefsirinde uydurma ve isrâiliyat rivayetleri de aktarılmaya başlayınca İslam âlimleri rivayetlerin kabulü için isnat ve metin tenkiti gibi titiz şartları ve kaideleri uygulayarak rivayetleri süzgeçten geçirdiler. Daha sonra ihtiyaçtan dolayı dirayet tefsiri eserleri kaleme alınmaya başladı.

Usmanhan Alimov önceki müfessirlerin yolunu takip ederek hem rivayet hem dirayet tefsir yöntemlerini birleştirerek *Tefsir-i İrfân* adlı eserini kaleme almıştır. Alimov, Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla yeniden egemenliğini alan Özbekistan halkına Kur'ân'ı doğru ve kolay anlamaları için eserinde ayetleri basit ve anlaşılır bir dil kullanarak açıklamıştır. Ayetlerin tefsirinde ayeti ayetle tefsiri yönteminin yanında sahabe ve tabiînden gelen rivayetleri zikrederek tefsir etmiştir. İtikadi ayetleri Ehli Sünnet inancı çerçevesinde, ahkâm ayetleri de Hanefi mezhebi ağırlıklı tefsir etmiştir.

Tez çalışması Giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte müfessirin hayatı, ailesi, çocukları, hocaları ve talebeleri kısaca anlatıldı. Bu bölümde Alimov'un ilmi şahsiyeti, kaleme aldığı eserleri, yaptığı hizmetleri ele alındı. Birinci bölümde Tefsir-i

İrfân ve Özellikleri başlığı altında tefsirin yazılışı, tefsir esnasında kullandığı tefsir, hadis, fıkıh ve akaid kaynakları ele alındı. İkinci bölümde Tefsir-i İrfân rivayet tefsiri yöntemine göre incelendi. En sağlam rivayet tefsiri olarak bilinen ayetin ayetle tefsiri yönteminden, ayetin hadisle tefsiri yöntemini daha çok uyguladığı tespit edilmiştir. Daha sonra rivayet tefsirinde önemli konuma sahip olan sahabe ve tabiîn sözleriyle tefsiri incelendi. Sahabe ve tabiînin tarifleri verildi, tefsir hususunda aktardıkları rivayetlerinin hükümleri araştırıldı ve kabule şayan olduğu ortaya konmuştur. Aynı bölümde dirayet tefsiri yöntemi incelendi. Bu bölümde itikadi ayetler, ahkâm ayetleri, dinler tarihi ve bilimsel tefsir konuları ele alındı. İtikadi ayetleri ehlisünnet inancı çerçevesinde yorumladığı, ahkâm ayetleri Hanefî mezhebine göre tefsir ettiği, dinler tarihi konusunda kısaca bilgi verdiği ve bilimsel tefsir yönteminde tıp, astronomi ilimlerinden faydalanarak Kur'ân'ın mucizevi yönünü ortaya koymaya çalıştığı sonucuna varılmıştır. Aynı bölümde Tefsir-i İrfân, Ulûmi'l-Kur'ân'a göre incelenmiştir. Kur'ân ilimlerinden sure ve ayetlerin iniş sebebi, Mekkî ve Medenî sureler, Mübhemâtu'l-Kur'ân, Garibu'l-Kur'ân, Müteşâbih ayetler, sure ve ayetlerin fazileti gibi konular incelendi.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Tefsir-i İrfân, Usmanhan Alimov, Özbek Müfessiri.

ABSTRACT

MUFTI OF UZBEKISTAN USMANHAN ALIMOV’S WORK NAMED “TEFSIR-I IRFAAN”

Baimurat MAMADIEV

Necmettin Erbakan University Graduate School of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences

Supervisor: Prof. Dr. Ali AKPINAR

2026

The Almighty Allah revealed the Qur’an to Muhammad Mustafa (peace and blessings be upon him), who was sent as a mercy to all worlds, as a guide and way of life for humanity. In accordance with his prophetic mission, the Prophet taught the Qur’an to his Companions, who in turn transmitted it to the succeeding generations. In later centuries, efforts to preserve and explain the Qur’an led to the compilation of tafsir narrations. As non-Arab nations embraced Islam, the need for Qur’anic exegesis increased, prompting Muslim scholars to compose independent works on tafsir. Early exegetes primarily relied on the method of narrated exegesis (tafsīr bi’l-ma’thūr), avoiding personal interpretation. However, with the spread of fabricated and Isra’iliyyat reports, scholars developed rigorous criteria of isnād and textual criticism to evaluate transmitted narrations. Subsequently, interpretive exegesis (tafsīr bi’l-ra’y) emerged to address new intellectual and social needs.

Following the methodology of earlier exegetes, Usmanhan Alimov combined both narrated and rational approaches in his work Tafsīr-i Irfān. After the collapse of the Soviet Union, he sought to help the people of Uzbekistan understand the Qur’an correctly and easily by explaining its verses in a simple and accessible language. In his commentary, he employed the method of interpreting the Qur’an through the Qur’an, while also citing reports from the Companions and the Tābi’ūn. Theological verses were interpreted in accordance with Sunni doctrine, whereas legal verses were predominantly explained from the Hanafi perspective.

This thesis consists of an Introduction and two chapters. The Introduction briefly presents the life, scholarly personality, works, and academic contributions of the Uzbek exegete Usmanhan Alimov. The first chapter examines Tafsīr-i Irfān, focusing on its composition, sources, and distinctive features. It analyzes the

exegetical, ḥadīth, jurisprudential, and theological sources employed by Alimov in his commentary. The second chapter investigates Tafsīr-i Irfān in terms of both narrative (tafsīr bi al-riwāyah) and analytical (tafsīr bi al-dirāyah) methods of exegesis. The study finds that Alimov frequently interprets Qur'anic verses through ḥadīths and also makes extensive use of reports from the Companions and the Successors. Furthermore, it demonstrates that he explains theological issues within the framework of Sunni doctrine, interprets legal verses according to the Ḥanafī school, and utilizes scientific knowledge, particularly from medicine and astronomy, to highlight the miraculous nature of the Qur'an. The thesis also evaluates Tafsīr-i Irfān from the perspective of 'Ulūm al-Qur'ān, addressing topics such as the occasions of revelation, Makkan and Medinan sūrahs, Mubhamāt al-Qur'ān, Gharīb al-Qur'ān, mutashābih verses, and the virtues of sūrahs and verses. The study concludes that Tafsīr-i Irfān holds an important place in contemporary Uzbek Qur'anic scholarship.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Tafsīr-i Irfān, Usmanhan Alimov, Uzbek Qur'anic Exegete.

GİRİŞ

A. Araştırmanın Problemi, Amacı, Önemi

Genelde tefsir kitapları Arap dilinde yazılır. Tefsir kitaplarını okumak isteyen okuyucular Arapça ve bazı dillerde yazılan eserlere ulaşabilmektedirler. Orta Asya bölgesinde Özbek dilinde yazılmış tefsir kitaplarına dünya çapında araştırmacıların ulaşması zordur. Biz bu çalışmada Orta Asya’da kadim tefsir geleneğinin devamı olan Usmanhan Alimov’un Özbek dilinde kaleme aldığı Tefsir-i İrfân adlı eserini ele alıp, tefsir yöntemlerine göre inceleyeceğiz.

Araştırmanın amacı, Alimov’un Tefsir-i İrfân adlı tefsirini rivayet tefsiri, dirayet tefsiri ve Kur’ân İlimleri konularına göre araştırıp, eserinde nasıl bir yöntem uyguladığını değerlendirerek okuyuculara doğru ve güvenilir bilgileri sunmaktır.

Araştırma konusu, Özbek dilinde yazılan Tefsir-i İrfân adlı eserin Türkiye ve diğer ülkelerdeki Türkçe konuşan ve tefsir ilmiyle iştigal edenlere tanıtma ve araştırmalarında kullanmaları cihetinden büyük bir önem taşımaktadır. Bu çalışma Alimov’un tefsir yöntemlerini ortaya koyması cihetinden araştırmacılar için Özbek müfessiri hakkında bilgi kaynağı olarak değerlendirilebilir mahiyettedir.

Araştırma esnasında kullanılan araştırma yöntemleri tefsir ilminin yöntemlerine uygun biçimde kullanılmıştır. Tefsir-i İrfân incelenirken rivayet tefsiri, dirayet tefsiri ve Kur’ân ilimleri alanında yazılmış eserlerle karşılaştırılarak muvaffak oldukları yerler ve farklılıkları tespit edilerek tarafsızca sonuçlar çıkartılmıştır.

B. Usmanhan Alimov'un Hayatı Ve İlmi Kişiliği

1. İsmi, Doğum Tarihi, Doğum Yeri

İsmi Usmonhon, soyadı Temurhon oğlu 1950 yılında 1 Ocakta Semerkand bölgesinin İştihon ilçesinin Arlat köyünde doğdu. Babası Temurhon Eşanbo velilerdendi, Nakşibendi tarikatına mensuptu ve büyüklerindendi. Müfessirimiz tarikat derslerini bizzat babasından aldı ve bu yolu sonra kendisi devam ettirdi.¹

Bildiğimiz üzere müfessirimizin “Temurhan” diye de ikinci bir ismi vardır. Herkesin aklına gelen benim de aklıma gelmişti, müfessirimizin oğlu Ahmadhon’a sordum ki Emir Timur’un torunlarından mı acaba diye. Timur’un torunlarından olmadığını, Timur’a bağlanan bir silsilesinin olmadığını ve bu babasının ismi olduğunu bildirdi. Müfessirimizin nesebi Peygamber Efendimize bağlanmaktadır. Yani nesep silsilesi seyitlerdendir.²

2. Yetiştği Muhit ve Siyasi Durum

Mütevazı, sade bir ailede doğdu ve böyle bir ortamda yetişti. Görev yaptığı dönemlerde de siyaseti çok iyi biliyordu. Hem dine hem halka ve hem vatana faydalı hizmetleri yapmıştır.³

3. İlim Tahsili

İlk ilmi tahsilini babasından aldı, sonra Usmoncon hocadan ilim almaya başladı. Usmoncon hocasından sonra İştihon ilçesi yakınlarında molla Behrubo isimli hocadan ilim tahsil etti. Bundan sonra 1982 yıllarında Buhara’daki Miri Arab medresesine girdi, 1983 yılına kadar orada okudu ve tamamladı.⁴ Miri Arab medresesinden sonra Taşkent İslam Enstitüsü girdi. Burada 1983-1987 yılları

---

¹ Ahmedhan Alimov, “Müfessirin Oğlu İle Mülakat, Semerkant Şehri, Semerkant İl Müftülük Binası 19.08.2025” (Özbekistan, Semerkant İl Müftülük Binası), Ses Kaydı.

² Alimov, “Müfessirin Oğlu İle Mülakat, Semerkant Şehri, Semerkant İl Müftülük Binası 19.08.2025”, Ses Kaydı.

³ Alimov, “Müfessirin Oğlu İle Mülakat, Semerkant Şehri, Semerkant İl Müftülük Binası 19.08.2025”, Ses Kaydı.

⁴ Özbekistan Cumhurbaşkanlığı Resmi Gazetesi, “<https://president.uz/>” (Erişim 18 Haziran 2026), 1.

eğitimine devam etti.⁵ Daha sonra ise Fas’a (Marokko) ilim yolculuğuna çıktı. Fas’ın Karavin adlı Üniversitesinde bir yıl Arap Dili ve Belağatı eğitimini aldı.⁶

Fas’tan döndükten sonra Semerkant’taki İmam Buhari’nin kabrinin yanında bulunan İmam Buhari camiinde yardımcı imam olarak görev yaptı. Bu camide ilk hocalarından olan Usmoncon hocası baş imamdı. İlk görevi bu İmam Buhari camiinde imamlık görevi ile başladı. O dönemlerde imamlar karşılıksız görev yaparlardı. Birkaç yıl imamlık görevini yaptıktan sonra 2000li yıllarda Semerkant bölgesinin baş imam hatibi olarak atandı. 2006’ya kadar bu görevini devam ettirdi ve Özbekistan Müslümanları İdare Başkanlığına hazırlık yaptı. 2006 yılında Özbekistan Müslümanları İdare Başkanı olarak atandı ve bu görevi esnasında eserlerinin büyük kısmını kaleme aldı. Bu görevini 2021 vefatına kadar sürdürdü.⁷

4. Çocukları

Müfessirimiz dört çocuk babasıydı. Bir kız çocuğu, üç erkek çocuğu vardır. En büyüğü kız çocuğu, ikinci çocuğu Ahmadhon Alimov’dur. Müellif hakkındaki bilgiler oğlu Ahmadhon Alimov’dan alındı. Ahmadhon Alimov hâlihazırda Semerkant bölgesinin Müslümanlar Daire Başkanı olarak görev yapmaktadır. Çocukları arasından müfessirimizin yolunu devam ettiren tek çocuğu Ahmadhon Alimov’dur.⁸

5. Talebeleri

Talebelerinin sayısı çoktur. Günümüzde dini alanda çalışanların büyük çoğunluğu talebeleridir ve kendi alanlarında istifadeli çalışmalar yapmaktadırlar.

---

⁵ Özbekistan Cumhurbaşkanlığı Resmi Gazetesi, “<https://president.uz/>”, 1.

⁶ Alimov, “Müfessirin Oğlu İle Mülakat, Semerkant Şehri, Semerkant İl Müftülük Binası 19.08.2025”, Ses Kaydı.

⁷ Alimov, “Müfessirin Oğlu İle Mülakat, Semerkant Şehri, Semerkant İl Müftülük Binası 19.08.2025”, Ses Kaydı.

⁸ Alimov, “Müfessirin Oğlu İle Mülakat, Semerkant Şehri, Semerkant İl Müftülük Binası 19.08.2025”, Ses Kaydı.

Bazı meşhur talebelerinden Zeyneddin hoca, Namangan bölgesi baş imam hatibi Musahon hoca ve başka talebeleri gelmektedir.⁹

6. İcazetleri

İlim tahsil ettiği bütün yerlerden icazetleri, diplomaları ve sertifikaları vardır. İlk olarak babasından, Usmoncon hocasından ve Behruba hocasından icazet almıştır. Daha sonra 1983 ile 1987 yılları arasında okuduğu Miri Arab medresesinden diploma almıştır. Taşkentteki Alî Ma'had'dan da mezuniyet belgesi (diploması) almıştır. Fas'ın Karavin adlı Üniversitesinde bir yıl Arap Dili ve Belağatı eğitimini aldığına dair sertifikası vardır. Bunlardan başka yine özel olarak ders aldığı hocalardan ve katıldığı özel kurs ve derslerden aldığı sertifikalarının da olduğu zikredilmektedir.

Özbekistan Uluslararası İslam Akademisi tarafından müfessirimize fahri doktorluk ünvanı verilmiştir. 2020 yılında Özbekistan Cumhurbaşkanı tarafından “Halk Hizmetçisi” ünvanı verilmiştir.¹⁰

7. Mezhebi ve Tasavvufi Yönü

Mâverâünnehir âlimleri, özellikle Orta Asya cumhuriyetleri uleması geçmişten günümüze kadar fıkhıta İmam Azam Ebu Hanife'nin mezhebini takip etmişlerdir. Müfessirimiz de bu konuda kendinden önceki âlimlerin izini takip ederek Hanefî mezhebini tutunmuştur. Tasavvuf Tarikatında ise Şah Muhammed Bahaüddin Nakşibendi tarikatına mensuptur.¹¹

---

⁹ Alimov, “Müfessirin Oğlu İle Mülakat, Semerkant Şehri, Semerkant İl Müftülük Binası 19.08.2025”, Ses Kaydı.

¹⁰ Alimov, “Müfessirin Oğlu İle Mülakat, Semerkant Şehri, Semerkant İl Müftülük Binası 19.08.2025”, Ses Kaydı.

¹¹ Alimov, “Müfessirin Oğlu İle Mülakat, Semerkant Şehri, Semerkant İl Müftülük Binası 19.08.2025”, Ses Kaydı.

8. Vefatı

Yetmiş bir yıllık bereketli bir ömür sürdükten sonra 2021 yılında vefat etti.¹² Doğduğu yer olarak geçen Semerkant'ın İştihon ilçesinin Arlat köyündeki türbesi, Özbekistan Cumhurbaşkanı talimatıyla tamamlandı ve türbesinin hemen yanına da kütüphane yapılması planlanmaktadır. Türbe Semerkant'a yetmiş kilometre mesafede bulunmaktadır.¹³

9. Bir Günlük Hayatı

Her zaman günlük hayatını düzenli bir şekilde planlıyordu. Vaktini dakikasına kadar özen gösterip tasarruflu ve faydalı kullanmaya çalışırdı. Sabah namazından önce kalkıp tarikat derslerini, virdini, vazifesini yerine getirir ve sabah namazı vakti girince sabah namazını kılardı. Sabah namazından sonra da tarikat derslerini yapardı. Ondan sonra az istirahat ederdi, kahvaltısını yaptıktan sonra işine giderdi. Sabahtan akşama kadar çalışırdı, akşamleyin eve her zaman geç dönerdi. Evde misafir olduğu zaman misafirle ilgilenir, misafir olmadığı zaman da esasen kitap telifi ile meşgul olurdu. Oğlunun anlattığına göre Usmanhan Alimov günlük hayatında tarikat derslerine çok düşkündü.¹⁴

10. Eserleri

Usmanhan Alimov eserlerini kril alfabesiyle yazmıştır. El yazma eserleri bulunmamaktadır. Şerhleri de bulunmamakla beraber tercüme eserlerinin olduğunu müfessirimizin oğlu Ahmadhon Alimov söylemiştir. Bütün kaleme aldığı eserleri yayımlanmıştır. Bunların sayısı yirmiye varmaktadır.

1. *Tafsir-i İrfon (Tefsir-i İrfan)*. 6 cilt olarak basılmış olan eseri 2006 Özbekistan Diyanet İşleri Başkanı görevine başlamasıyla telife başlayıp 2019 yılına kadar sürmüştür. 1. cüz 736 sayfa, 2. Cüz 736 sayfa, 3. cüz 720 sayfa, 4. cüz

---

¹² Özbekistan Milli Gazetesi, “<https://www.gazeta.uz/ru/2021/08/15/usmonxon-alimov/>”, *Gazema.uz* (Erişim 18 Haziran 2026), 1.

¹³ Alimov, “Müfessirin Oğlu İle Mülakat, Semerkant Şehri, Semerkant İl Müftülük Binası 19.08.2025”, Ses Kaydı.

¹⁴ Alimov, “Müfessirin Oğlu İle Mülakat, Semerkant Şehri, Semerkant İl Müftülük Binası 19.08.2025”, Ses Kaydı.

752 sayfa, 5. cüz 752 sayfa, 6. cüz 752 sayfadan ibarettir. 2019 yılında basılmıştır. Bu eseri bizim araştırma konumuz olduğu için ileride geniş bilgi verilecektir.¹⁵

2. *Rasulullohning s.a.v. Muborak Vasiyatlari (Resulüllah'ın Mübarek Vasiyetleri.)* Bu kitap iki ciltten oluşmaktadır. Özbekistan Müslümanlar Daire Başkanı görevindeyken yazmıştır. Kitap önce tek cilt olarak 2013'te Taşkent'te basılmış, daha sonra iki cilt halinde 2017'de "Maveraünnehir" neşriyatıyla basılmıştır. Kitabın içeriği konularına göre Hz. Peygamberin vasiyetleri anlatılmaktadır. Hadisleri kısaca şerh eder, on bölümde on beş vasiyeti konularına göre işlemektedir.

3. *Rasululloh s.a.v. Mucizalari (Resülüllah'ın s.a.v. Mucizeleri).* Kitap 2017 yılında "Maveraünnehir" neşriyatı tarafından basılmıştır. Müellif kitabında Hz. Peygamberin mucizelerini sırasıyla anlatır. İlk önce mucizenin tanımını, önceki peygamberlere verilen mucizeleri anlatır, daha sonra mucize ile keramet, maunet, istidrac, ihanet ve irhasat arasındaki farkı açıklar, mucize olabilmesi için ulemanın koştığı şartlara uyulması gerektiğini belirttikten sonra devamında Efendimiz'in s.a.v. mucizelerine yer verir.

4. *Suragan Edingiz (Sormuştunuz).* Bu eseri iki bölümden oluşmaktadır, içeriği soru ve cevap şeklindedir. Konuları ise akide, fıkıh, hadis, mezhepler tarihi, dinler tarihi, islam tarihi, sahabe hayatı ve sosyal hayatla ilgili konuları içermektedir. Kitap 2017'de Taşkent'te "Maveraünnehir" neşriyatı tarafından basılmıştır.

5. *Oilada Farzand tarbiyasi (Ailede Çocuk Eğitimi).* Müfessirimiz bu eserinde ilk başta islamda ailenin yerini, anne babanın çocuk eğitimindeki rolünü ve anne babanın çocuk eğitiminde örneklik boyutunu anlatır. Kitap 2017'de "Maveraünnehir" neşriyatı tarafından basılmış olup, 460 sayfadan oluşmaktadır.

6. *Hazrati İmom/Hast-i İmom (Hazreti İmam/Hast-i İmam).* Kitap, İslam aleminde mühim ve meşhur olan *Hazreti İmam* kavramı ve Taşkent'teki Hast-i İmam (Hazreti İmam) külliyesi çevresinde oluşan dinî, ilmî ve manevî mirası anlatır. Orta Asya topraklarında İslam dünyasınca tanınan, hadis, fıkıh, tefsir ve kelam ilimlerinde öne çıkan alimler hakkında söz edecektir. İslam tarihindeki önemli zatları tanıtarak genç nesillere sahih dinî anlayışı ve doğru ahlakî bilinci

---

¹⁵ Usmanhan Alimov, *Tefsir-i İrfân* (Taşkent: Sharq, 2019).

güçlendirmeyi amaçlamıştır. Kitap 2013'te Taşkent'te "*Maveraünnehir*" neşriyatı tarafından yayınlanıp 364 sayfadan oluşmaktadır.

7. *İmom Buhori Barakoti (İmam Buhari'nin Bereketi)*. Kitapta büyük hadis alimi Muhammed b. İsmail el-Buhârî'nin ilmi şahsiyeti, ahlakı ve bereketi konusunda bilgi vermektedir. *el-Camiu's-Sahih* adlı Kurandan sonra Müslümanların ikinci güvenilir kaynağı olarak kabul edilen eserini ve bu eserinde takip ettiği metodu ve günümüze bıraktığı etkisi ve onun diğer eserleri üzerinde geniş bir bilgi vermektedir. Ayrıca sahih sünnete bağlı kalmanın yanında imam Buhârî'nin ve eserinin bereketi hakkında konuşmaktadır. 2007'de "*Maveraünnehir*" ve "*Özbekistan Milli Ansiklopedisi*" neşriyatı tarafından Taşkent'te yayınlanmıştır.

8. *Sunnat ve Hadis (Sünnet ve Hadis)*. İslam dininde hadis ve sünnetin yeri, önemi ve doğru anlaşılması konusunu ele alır. Kitap, özellikle modern dönemde ortaya çıkan "*hadise gerek var mı?*", "*Kur'ân bize yeter mi?*" gibi tartışmalara ilmî ve dengeli cevaplar sunmayı amaçlar. Kitapta sünnetin delil oluşunu, Kur'ân'la irtibatı, hadislerin tedvinî, tasnifi, korunması ve sahih, zayıf, uydurma terimlerini açıklar. Hadis inkârcılarına ilmi ve fikri cevaplar vermenin yanında sünnetin Müslümanın günlük hayatındaki yerini anlatır. Bu eseri "*Şark*" neşriyatı tarafından Taşkent'te 2012'de basılıp 86 sayfadan oluşur.

9. *İmom Buhori-Muhaddislar Sultoni (İmam Buhari Muhaddisler Sultanı)*. Muhaddislerin Sultanı, hadis ilminin en büyük otoritelerinden biri olan İmam Muhammed b. İsmail el-Buhârî'nin ilimdeki üstün konumunu, şahsiyetini ve İslam tarihindeki eşsiz yerini konu edinmektedir. İmam Buhârî'nin hadis talebindeki rihleti, hocaları, talebeleri, *Sahih*'ini telif etme süreci, hadisleri seçerken uyguladığı yöntemlerini anlatmaktadır. Eser "*Özbekistan Milli Ansiklopedisi*" tarafından Taşkent'te 2004 yılında basılıp 325 sayfadan oluşmaktadır.

10. *IX-X Asrlarda Samarkandda Kalom İlmining Rivojlanishi (IX-X Yüzyıllarda Semerkand'da Kelam İlminin Gelişimi)*. Matürîdî akide geleneğinin tarihi kökenlerini ortaya koymayı, Orta Asya'nın İslam düşüncesine katkısını anlatır. Genel olarak m. 9-10 yy. Semerkant'ın ilmi ve siyasi durumunu, kelam ilminin ortaya çıkışı, gelişmesini, Matürîdî kelam ekolünün teşekkülü, diğer inanç fırkalarıyla ilmi tartışmaları ve o bölgedeki diğer alimlerin eserlerini

tanıtmaktadır. Eser Taşkent'te 2007 yılında “*Maveraünnehir*” ve “*Özbekistan Milli Ansiklopedisi*” neşriyatı tarafından 166 sayfa olarak yayınlanmıştır.

11. *İslom Ma'rifatli-Ezgulik Yüli (İslam, Marifet ve İyilik Yolu)*. İslam dinini bilgi (marifet), ahlak ve iyilik ekseninde ele alır. Dini sadece ibadetlerden ibaret görmeyip, insanı ve toplumu güzelleştiren bir hayat yolu olarak tanıtan bir eserdir. Kitap, özellikle modern çağda İslam'ın yanlış algılanmasına karşı dengeleyici ve eğitici bir yaklaşım sunar. İslam'ın iyilik, hoşgörü, merhamet dini olduğunu, şiddet değil adalet dini olduğunu ve aşırılıktan kaçıp orta yolu tutunmanın önemliliğinden bahsetmektedir. Kitap “*Maveraünnehir*” neşriyatı tarafından Taşkent'te 2015'te 224 sayfa olarak basılmıştır.

12. *Hayr Ehson Fazilatlari (Hayır ve İhsan Faziletleri)*. İslam'da hayır yapmanın, iyiliğin ve erdemli davranışların önemini ele alan eseridir. Kitap, Kur'an ve hadislerden örnekler vererek, insanın ahlaki gelişimi ve toplumsal sorumlulukları konusunda rehberlik eder. Bireysel ve toplumsal açıdan iyilik etkileri, iyiliğin çeşitleri, günlük hayatta iyiliğin çoğaltılması ve Hz. Peygamber'in iyilik konusunda örnek hayatı işlenmektedir. Kitap 2011 yılında Taşkent'te “*Maveraünnehir*” neşriyatı tarafından 80 sayfa halinde basılmıştır.

13. *Odoblining Kungli Obod (Edeplinin Gönlü Rahat/Aydın)*. Bu eser, ahlak ve erdemleri günlük yaşamla ilişkilendirerek anlatmasıyla öne çıkar. Usmanhan Alimov, ahlakın birey ve toplum için taşıdığı değeri vurgulayarak, okuyuculara iyi huy ve doğru davranış geliştirme rehberi sunar. Günlük hayatta sabır, dürüstlük, hoşgörü, yardımseverlik gibi erdemlerin uygulanması, Peygamber Efendimiz s.a.v. ve sahabe örneklerinden bahseder. Eser Taşkent'te “*Maveraünnehir*” neşriyatı tarafından 2013'te 111 sayfa halinde basılmıştır.

14. *Yoshlar-Kelajagimiz (Gençler Geleceğimizdir)*. Kitap gençlere hitaben yazılıp, gençliğin beraberinde getirdiği sorumluluğunu, manevi ve ahlaki gelişim süreçlerini, eğitim hayatlarında karşılaştıkları sorun ve problemlere karşı erdemli davranmalarından bahsetmektedir. Bu eser “*Maveraünnehir*” neşriyatı tarafından Taşkent'te 2019 yılında 320 sayfa halinde basılmıştır.

15. *Guzal Odob Farzand İkboli (Güzel Terbiye Çocuk Geleceği)*. Kitap gençlerin ve çocukların ahlaki terbiyesini İslamî değerler çerçevesinde gerçekleştirilmesini, bir evladın gerçek başarısının ve mutluluğunun güzel ahlak ve edeple mümkün olduğunu vurgular. Çocukların terbiyesinde anne-babanın rolü ve geleceğine etkisinden, güzel ahlak kazandırmadan bahsetmektedir. Kitap

“*Maveraünnehir*” neşriyatı tarafından Taşkent’te 2013 yılında 95 sayfa olarak neşredilmiştir.

16. “*Hazrati İmom*” *Majmuasi* (“*Hazreti İmam*” *Mecmuası*). Kitap Özbekistan’ın başkenti Taşkent’te bulunan *Hazrati İmam* külliyyatı hakkında ve Ebu Bekr Kaffal eş-Şaşı’nin hayatı, kaleme aldığı eserleri hakkında açıklamalı kısa risalesidir. Kitap külliyyat ziyaretçilerine ve diğer okuyucular için hazırlanmıştır. 2018 yılında Taşkent’te “*Maveraünnehir*” neşriyatı tarafından 24 sayfa halinde neşredilmiştir.

17. *Xaiotbaxsh Manavî Meros* (*Hayat Verici Manevi Miras*) Kitab Usmanhan Alimov tarafından kaleme alınmış fakat kitap hakkında yeterli bir bilgi bulunmamaktadır.

18. *Dolzarb Savollarga Haqzarb Javoblar* (*Güncel Sorulara Doğru Cevaplar*). Günümüzde herkesi ilgilendiren pratik sorulara cevap niteliğinde yazılmış eserdir. Halkın gündelik hayatlarında sıkça karşılaştıkları sorunlar hakkında merak ettikleri sorulara halk tarafından anlaşılabilir bir dille cevaplandırıldığı bir eserdir. Eser 2004 senesinde Semerkant’ta “*Zarafshon*” yayınevi tarafından yayınlanmıştır.

19. *İstiklol Sharofati* (*Bağımsızlığın Şerefi*). Eser Usmanhan Alimov’un eserleri arasında zikredilip fakat eser hakkında yeterli bir bilgiye ulaşılamadı. 2011 yılında Taşkent’te “*Maveraünnehir*” neşriyatı tarafından 78 sayfa olarak basıldı.

20. *Buxori Bobom* (*Buharî Babam*). Eser İmam Buharî’nin ilmi şahsiyeti, hadis rihleti, hadis ilmine katkıları ve islam ilmi dünyasındaki yerini konu edinmektedir.

21. *Orlot’da Aks Etgan Tarih* (*Orlot’ta Yansıyan Tarih*).

22. *İlmning Fazilati* (*İlmin Fazileti*). “*Maveraünnehir*” neşriyatı tarafından 2010 yılında Taşkent’te yayınlanmıştır.

23. Abu el-Fath Muhammad ibn Mahmud ibn al-Husayn al-Ustrushanîning “*el-Asila ve’l-Acviba*” *Asarining İlmî Tahqiqi* (Ebu el-Feth Muhammed b. el-Hüseyn el-Ustruşanî’nin “*el-Esile ve’l-Ecvibe*” *Eserinin İlmî Tahkiki*). Eser “*Şark*” yayınevi tarafından 2017 senesinde 360 sayfa halinde yayınlanmıştır.

24. Abu el-Fath Muhammad ibn Mahmud ibn al-Husayn al-Ustrushanîning “*Jome’ Ahkam es-Sigor*” *Asarining İlmî Tahqiqi* (Ebu el-Feth Muhammed b. el-Hüseyn el-Ustruşanî’nin “*Câmiu Ahkâmi’s-Siğar*” *Eserinin*

İlmî Tahkiki. Kitap “*Şark*” yayınevi tarafından 2013’te Taşkent’te 648 sayfa halinde basılmıştır.

25. *Xisomiddin Umar ibn Abdulaziz al-Buxorining “Umdatü’l-Mufti va al-Mustafti” Asarining İlmî Tahqiqi (Hisamu’d-Din Ömer b. Abdulaziz el-Buharî’nin “Umdetü’l-Müftî ve’l-Müsteftî” Eserinin İlmî Tahkiki*. Kitap “*Maveraünnehir*” neşriyatı tarafından 2019 senesinde Taşkent’te 325sayfa halinde yayınlanmıştır.

26. *Najmuddin Umar ibn Muxammad ibn Ahmad an-Nasafining “al-Qand fî Zikri Ulamoi Samarqand”(Necmu’d-Dîn Ömer b. Abdulaziz en-Nesefî’nin “el-Kand Fi Zikri Ülemâi Semerkant”*. Eser “*Özbekistan Milli Ansiklopedisi*” tarafından 2001 yılında 304 sayfa olarak yayınlanmıştır.

Eserlerinden de anlaşılacağı üzere müellifimiz, bir dinî önder konumunda olması hasebiyle İslam’ın temel kaynağı Kur’ân’ın tefsiri başta olmak üzere, halkın doğru din anlayışını ortaya koyabilmek için itikadî ve ahlakî temel konular başta olmak üzere, yaşadığı bölge insanının ilk etapta okuması ve faydalanması gereken konularda eserler kaleme almıştır. Yoğun bürokratik hayatı onu, ilmî çalışmalar ortaya koymaktan alıkoymamıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEFSİR-İ İRFÂN VE ÖZELLİKLERİ

A. Tefsirin Yazılışı

Uzun zamandan beri Kur'ân'ın özbekçe mealini ve yanında tefsirini yazmayı çok arzulamıştım, bu isteğim Özbekistan Müslümanları Din İşleri Başkanı görevine başladığımda daha da kesinleşti diyor. “*Bu zamana kadar yapılan meal çalışmaları ve yazılmış özbekçe tefsirler var iken yeni bir çalışma yapmanın bir ihtiyacı var mıydı*” sorusuna şöyle cevap vermektedir: “*Kur'ân ilahî kelam olduğu için belâgat, fesahat, letaifleri, hikmetleri v.b yönlerinden yeniden keşfedilebileceğini beyan etmekle beraber Kur'ân'ı hakkıyla anlayamayanlar yanlış yollara kaymışlardır. Ayrıca yeni nesil hakikat yoldan ve hidayetden uzak olan fırkalardan etkilenip hemen onların yalanlarına inanıveriyorlar. Bu yönden halkımıza Kur'ân'ı daha yakından tanıtmak için bu çalışmayı ele aldık. Çünkü Kur'ân islam dinine ait tüm hükümlerin ilk kaynağıdır.*” Bir mesele hakkında hüküm ararken ilk başvurduğu kaynak Kur'ân'ı Kerim, sonra sırasıyla Sünnet, İcma ve Kıyas” olduğunu belirtir.

Müfessir kendi tefsirinin diğer eserlerden farklılığını şu şekilde beyan etmektedir: “Bu meal ve tefsir çalışmasında günümüzdeki okuyucuların kolay anlamaları için anlaşılır ve sade bir dil kullanıldı. Ayet meallerini verirken cümle içindeki parantezli açıklamalardan vazgeçildi. O açıklamalar ayetin tefsir kısmında verilmiştir. Ayetlerin tefsir kısmında imam Matürîdî, İbn Kesîr, Taberî, Beydavî, Nesefî, Celaleyn ve bilimsel tefsirler ışığında ayetler tefsir edilmiştir. Ayetlerin meallerini verirken Abdulaziz Mansur'un “*Kur'ân'ı Kerim Meali*” adlı eseri esas alındı.”

Tefsir-i İrfân eseri Özbekistan'da Özbek dilinde yazılmış tefsir çalışmaları listesindedir. Daha önce Muhmud Tarazî (Altınhan Töre), Alâu'd-Din Mansur ve Şeyh Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf gibi müfessirler tarafından Özbek dilinde kaleme alınmış eserler vardır. Bazıları muhtasar şeklinde, bazıları geniş bir

şekilde yazılmıştır. Şeyh Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf'un *Tefsir-i Hilâl* adlı eseri altı çiltli olup Kur'ân'ı geniş bir şekilde tefsir etmiştir.

Murat Aktepe “*Muhammed Sâdık’a Ait Tefsir-i Hilâl İsimli Eserin Tefsir Tarihi Açısından İncelenmesi*”¹⁶ adlı çalışmasında Muhammed Sâdık'ın tefsirinden önce yazılmış eserleri sıralarken Alimov'un *Tefsir-i İrfân* adlı eserini de ona ekleyerek meal düzeyinde ve eksik kaldığını beyan etmiştir. Aktepe'nin bu çıkarımından Alimov'un *Tefsir-i İrfân* adlı eserinin Muhammed Sâdık'ın eserinden sonra kaleme alındığı bilgisine ulaşmadığı ve Tefsir-i İrfân'ın “*meal düzeyinde ve eksik kalmıştır*” cümlesinden de Tefsir-i İrfânı gerçekten tanımadığı söylenebilir.

---

¹⁶ Murat Aktepe, “Muhammed Sâdık’a Ait Tefsîr-i Hilâl İsimli Eserin Tefsir Tarihi Açısından Değerlendirilmesi”, *GAB Akademi* 5/Türk Dünyası Özel Sayısı (31 Ekim 2025), 1.

B. Tefsir Esnasında Kullandığı Kaynaklar

Alimov, Tefsir-i İrfânın altıncı cildinin sonunda otuz yedi tane kullandığı kaynakları sırasıyla sayar. 37 kaynak zikretse de tefsiri okurken kullandığı kaynakların bundan fazla olduğu görülür. Saydığı kaynaklara göz gezdirildiğinde kaynakların klasik ve muasır tefsir kitapları olmasıyla beraber mealler, Kur'ân atlası, siyer, tarih, esbabü'n-nüzûl, peygamberler tarihi, Kur'ân kıssaları kitaplarının olduğu görülür.

Bunların yanında güncel tefsir çalışmalardan Rus dilinde meallerden “Kur'ân ve Manasının Tercümesi”, “Tevrat, İncil, Kur'ân ve Bilimsel Kitaplar”, “Kur'ân'ın Anlamı ve Manası”, lügat kitapları, özbekçe ansiklopediler, Osman Nuri Topbaş'ın “Mesnevi Bahçesinden Bir Testi Su” kitabı ve başka kitaplar geçmektedir.

Hadis kaynaklarından sadece *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*'i zikretse de tefsir esnasında diğer hadis kitaplarından faydalandığını görmek mümkündür. Hadis külliyyatından *kütüb-ü sitte* imamlarının kitapları, İmam Beyhakî'nin *Süneni*, İmam Begavî'nin *Mesâbîhu's-Sünne*'si, Ahmed b. Hanbel'in *Müsnedi* de zikredilebilir.¹⁷

1. Tefsir Kaynakları

Alimov eserinde ayetleri tefsir ederken klasik ve muasır müfessirlerin tefsirlerinden faydalanmıştır. Tefsir kaynakları arasında ilk başvurduğu ve en önemli kaynağı Kur'ân'ı Kerim'in kendisidir.

Tefsiri İrfân'da Alimov, ayetlerin tefsirinde farklı tefsir kaynaklarından nakil yapmıştır. Bu nakilleri yaparken farklı ifadeleri kullanır. Mesela bir ayetin tefsirinde *Müfessirler bu ayeti şöyle tefsir etmişler*,¹⁸ *Tefsir kitaplarında geldiğine göre*,¹⁹ *Bazı müfessirler şöyle yorumlamıştır*,²⁰ *Ekser müfessirler şöyle*

¹⁷ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/747.

¹⁸ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/24; 1/102; 1/135; 1/263; 1/418; 1/587; 1/665; 2/243; 2/682; 3/10; 3/11; 3/12; 3/71; 3/105; 3/186; 360; 3/374; 3/621; 3/632; 3/645; 3/664; 3/676; 3/684; 4/168; 4/187; 4/202; 4/255; 4/288; 4/442; 4/514; 5/105; 5/113; 5/160; 5/207; 5/241; 5/333; 5/533; 5/564; 5/589; 5/706; 5/719; 6/43; 6/101; 6/119; 6/300; 6/370; 6/600; 6/603.

¹⁹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 3/259; 4/251; 4/317; 4/637; 5/25; 5/89; 5/140; 5/198; 5/616; 6/200.

yorumlamıştır,²¹ Tefsirci ulema bu ayeti böyle açıklamıştır,²² Müfessirlerden filancaya göre,²³ Diğer müfessirler²⁴ ve Müfessirler şöyle derler²⁵ cümleleri kullanarak aldığı tefsir kaynaklardan nakillerde bulunmuştur.

Tefsir kaynaklarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

Öncelikli olarak Ebu Muhammed b. Abdirrahman es-Suddî (ö. 127) “*Tefsiru’s-Süddî el-Kebîr*”i,

İbn Cerîr et-Taberî’nin (ö. 310) “*Câmiü’l-Beyan an Te’vili Âi’l-Kur’ân*”ı ve “*Tarihi Taberî*”si,

Ebu Mansur el-Matüridî’nin (ö. 333) “*Te’vilatü Ehli’s-Sünne*”si,

Ebu Leys es-Semerkindî’nin (ö. 373) “*Tefsiru Bahru’l-Ulûm*”u,²⁶

İbn Merduye (ö. 410) “*et-Tefsirü’l-Müsned*”,

Ebu’l-Kasım Mahmud b. Ömer Zemahşerî (ö. 538) “*el-Keşşâf an Hekâiki Gevâmidi’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvîl fî Vucûhi’t-Te’vil*”²⁷

Fahru’d-Din Muhammed er-Razi (ö. 606) “*Tefsîru Fahru’r-Razi/Mefâtîhu’l-Gayb*”²⁸

Beyzavî’nin (ö. 685) “*Envarü’t-Tenzil ve Esrarü’t-Tevil*”i,

Nesefî’nin (ö. 710) “*Medarikü’t-Tenzil ve Hekaiku’t-Te’vil*”i,

Alâu’d-Din Hâzin’in (ö. 741) “*Lubabü’t-Te’vil fî Meâni’t-Tenzîl*”i,

---

²⁰ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 3/432; 4/32; 4/466; 5/304; 5/409; 5/488; 5/490; 5/596; 5/651; 5/701; 6/64; 6/203; 6/309; 6/449; 6/512; 6/603; 6/684; 6/704.

²¹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 5/326.

²² Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 4/41; 4/741.

²³ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 4/357, 1/717.

²⁴ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 4/510.

²⁵ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/45; 6/105; 6/364.

²⁶ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/117.

²⁷ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/19.

²⁸ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/19.

Zehebî'nin (ö. 748) "*et-Tefsir ve 'l-Müfessirûn*"u,

Ebu'l-Fida İbn Kesîr'in (ö. 774) "*Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azim*"ı ve "*Fezailü'l-Kur'ân*"ı,

Ebu'l-Fida İbn Kesîr'in (ö. 774) "*Kıyasu'l-Enbiya*"sı,²⁹

Celâlü'd-Din es-Suyutî'nin (ö. 911) "*ed-Dürrü'l-Mansur fî Tefsiri'l-Me'sur*"u,

Celâleddin Suyûtî (ö. 911) ve Celâlettin Mahallî'nin (ö. 864) "*Tefsirü'l-Celâleyn*"i,

Kahireli heyetin "*el-Müntehab fî Tefsiri'l-Kur'ân'i'l-Kerim*"i,

Ahmed b. Ebu Said el-Ensarî Molla Ciyûn (ö. 1130) "*et-Tefsiratu'l-Ahmediyye*"si,

Dr. Vehbe ez-Zühaylî'nin (ö. 2015) "*et-Tefsirü'l-Munîr*"i ve başka tefsirler gelmektedir.³⁰

Muhammed Sadık Muhammed Yusuf'un (ö. 2015) "*Tefsiri Hilâl*"i,

Muhammed Ali es-Sabunî'nin (ö. 2021) "*Revâiu'l-Beyân Tefsirü Âyâtî'l-Ehkam mie'l-Kur'ân*"ı,³¹

Halık Nurbaki "*Kur'ân-ı Kerim'in İlmi Mucizeleri*"³²

Başka Rusca ve Tatarca tefsirlerin yanında bilim ve teknoloji alanındaki birkaç kitaplardan istifade ettiğini söylemektedir. Eserde ayetlerin meallerinde Abdulaziz Mansur'un "*Kur'ân-ı Kerîm Manaları Tercümesi*" meali esas alınmıştır.

²⁹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/356.

³⁰ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/747.

³¹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/98, 1/717.

³² Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/722.

Bakara suresinin 11. ayetinde geçen bozguncuların kim olduğu hakkında İbn Kesîr'in "*Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azim*"da onların o zaman henüz gelmediklerini söylediğini zikretmiştir.³³ Yine başka bir yerde "*İbn Kesîr bu ayetin tefsiri hakkında şöyle buyurmaktadır*" ifadesiyle Nisa suresi 157.ayetin tefsirine girişte ondan nakilde bulunur.³⁴ "*Sen ve kardeşin mucizelerim ile (desteklenmiş olarak) gidin ve beni anmakta gevşeklik göstermeyin*"³⁵ ayetinin tefsirinin sonunda İbn Kesîr'in beni *anmakta gevşeklik göstermeyin* cümlesini Musa ve Harun zaten Allah'ı sürekli zikrediyorlardı. Burada tekitlenmesi gereken şey, ikisi Firavunun karşısına çıktıklarında kendilerine destek olmaları için zikretmeleri ve gevşeklik göstermemeleri gerektiğini zikreder ve kaynağını kitap ismi, cilt sayısı ve sayfa numarası olarak gösterir.³⁶ İbn Kesîr'in tefsirine bakıldığında Alimov'un zikrettiği gibi geçmektedir. İbn Kesîr'de "*Zikrin Firavunun gücünü kırıp geçmesine vesile olması için cümlesi*" ve "*Gerçek kulum, düşmanıyla çarpışırken beni zikreden kimsedir*" hadisi ziyade olarak geçmektedir.³⁷

Tefsir kaynaklarının yanında Ulumu'l-Kurân kaynaklarından da faydalanmıştır. Mesela, Fatiha suresinin Mekke'de indiğine dair görüşü Ali b. Ahmet en-Neysaburî'nin "*Esbabu'n-Nüzûl*"ünden almıştır.³⁸

Fatiha suresinin iniş sebebi ile ilgili görüşleri zikrederken getirdiği kaynak Ali b. Ahmed en-Neysaburî'nin "*Esbabü'n-Nüzûl*"üdür. Bu eserden surenin Mekke veya Medine olduğuna dair farklı görüşleri naklederek konunun bitiminde kaynak yerini göstermektedir. en-Neysaburî'nin eserine neredeyse her sebebi nüzulün geçtiği yerlerde atıfta bulunmuştur.

Bazen ayetlerin tefsirinde müfessirlerin isimlerini vermeden "*Müfessir âlimler şöyle demektedirler*", "*Müfessirlerin birinin kitabında yazdığına göre*" diyerek tefsire giriş yapar. Enfal suresinin 25.ayetin tefsirinde önce belirttiğimiz

³³ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/26.

³⁴ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/502; Bundan başka İbn Kesîr'den yaptığı nakiller 1/356, 1/357, 1/501, 1/502, 3/262, 3/263, 3/432, 3/554, 3/682, 4/73, 4/202, 4/255, 4/288, 4/442, 4/514, 5/321, 5/504, 5/557, 5/574, 5/672, 6/67, 6/19, 6/271, 6/334, 6/480, 6/698.

³⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'ân Yolu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2025), Tâhâ, 20/42.

³⁶ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 3/262.

³⁷ Ebu'l-Fidâ İsmail İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ân'i'l-Azîm* (Kahire, Mısır: Mektebetü Evlâdi's-Şeyh, 2000), 9/339.

³⁸ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/7.

gibi müfessirlerin ismini söylemeden giriş yaptıktan sonra devamında ayet hakkında Tantavî “*et-Tefsirü'l-Vasît*” adlı kitabında şöyle buyurmaktadır diye Tantavî’den nakilde bulunur.³⁹

Müfessirimiz tefsir kaynaklarını tam olarak gösterdiği yerler de vardır. Örneğin Mülk suresi 12.ayette geçen Rablerine görmedikleri halde iman eden müminlerin Allah dünyadaki günahlarını bağışlayacağını, ahirette ise cennetine sokup cemâline mazhar kılacağı bilgileri Dr. Vehbe ez-Zühayli’nin *et-Tefsirü'l-Münîr*’inden aktarır.⁴⁰

Kaynaklar kısmında göstermediği bazı tefsir kitaplarından da nakillerde bulunur. “*Tefsiri Hüseyinî*” ve “*Tefsiri Fevaid*” adlı eserlerden “*De ki: Söyleyin bakalım. Suyunuz çekilirse, size kim temiz bir akarsu getirir?*”⁴¹ ayetini tefsir ederken İbn Tayyib isimli bir münafığın suyu kendimizden başka kim getirecekti? Tabi ki kendimiz getiririz demesi üzerine gözlerinin suyu akıp kuruduğu rivayetini zikretmektedir. Tefsirin devamında bu ayet her okunduğunda “*Allah’u rabbünâ ve rabbü'l-Âlemîn*” demenin müstehab olduğunu söyler.⁴²

“*O gece, tan yerinin ağarmasına kadar bir esenliktir*”⁴³ ayetinde geçen kadir gecesinin ramazan ayının hangi gecesi olduğu konusunda İmam Neseffî’nin “*Medârikü't-Tenzîl ve Hekâiku't-Te’vîl*” adlı eserinden iki görüşü nakleder. Birincisi İmam Ebu Hanife’nin İmam Âsım’dan rivayetine göre Übey b. Ka’b Ramazanın yirmi yedinci gecesi olduğuna yemin etmiştir. İkincisi görüş ise Câbir b. Abdillâh’ın rivayetine göre kadir gecesi ramazanın son on gününün gecelerinde olduğudur.⁴⁴

“*Kendilerine ellerindekini (Tevrat’ı) tasdik eden bir kitap (Kur’an) gelince onu inkâr ettiler. Oysa daha önce (bu kitabı getirecek peygamber ile) inkârcılara (Arap müşriklerine) karşı yardım istiyorlardı. (Tevrat’tan) tanıyıp bildikleri (bu peygamber) kendilerine gelince ise onu inkâr ettiler. Allah’ın lâneti inkârcıların*

³⁹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 2/147.

⁴⁰ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/200.

⁴¹ el-Mülk, 67/30.

⁴² Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/215.

⁴³ el-Kadr, 97/5.

⁴⁴ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/660.

üzerine olsun.”⁴⁵ ayetini tefsir ederken ayet tefsirinin sonunda tefsir kaynaklarından olan Süddî’den cahiliye zamanında Araplar Yahudilere çok eziyet ettiklerini, Yahudiler de Tevrat’ta son peygamberin vasıflarını ve o peygamber ile müşriklere karşı savaşacaklarını ve son peygamber Araplardan çıkınca haset/kinlerinden dolayı kâfir olduklarını aktarmaktadır.⁴⁶ Başka bir yerde “O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır. O, mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır” ayetinin tefsiri esnasında Süddînin “Hanginizin ölümü çok hatırlayıp korkarak ona hazırlık yapacağını denemek için ölüm ile hayatı yaratmıştır” sözünü aktararak açıklamada bulunur.⁴⁷

Ahkâm tefsirlerinden sayılan ve Usûlü’l-Fıkh konularından kıyas ve başka konuları hanefî fıkıh usulüne göre ayetlerin tefsirinde tatbik eden eser Molla Ciyûn’nun et-Tefsiratu’l-Ahmediyye’sinden de istifade etmiştir. “Andolsun biz, en yakın göğü kandillerle donattık. Onları şeytanlara atılan taşlar yaptık ve (ahirette de) onlara alevli ateş azabını hazırladık”⁴⁸ ayetinin tefsirinde kâhinliğin haramlığı hususunda Molla Ciyûn’un tefsirinde geçen bir rivayeti aktarır.⁴⁹

Alimov ayetlerin tefsirinde müfessirlerin görüşlerini naklederken aynı zamanda fıkıh usulüyle ilişkili konulara da değinmektedir. Mesela “Üzerine Allah adı anılmayan (hayvan)lardan yemeyin. Çünkü bu şekilde davranış fasıktır”⁵⁰ ayetini tefsir ederken üzerine Allah adı anılmayan hayvanı müfessirlerin leş eti olarak tefsir ettiklerini aktarır. Alimov’a göre bir Müslümanın unutarak besmelesiz kestiği hayvan helal sayılır ve bundan yiyen kimse de günahkâr sayılmaz.⁵¹ Çünkü besmeleyi unutarak kesen Müslümanın hayvanı Şâfi mezhebinin dediği gibi haberi vahitle tahsis edilmiş değildir. Hanefî mezhebine göre unutan müslüman, *üzerine Allah’ın adı anılmayan* ayetine dâhil değildir ki tahsis edilsin. Zira unutan müslümanı, Hanefiler hükmen zikreden kimse olarak kabul ederler. Çünkü müslüman ömründen dolayı, besmeleyi zikretmesine sevk eden dine sahip olması, unutsa bile hükmen zikretmesi yerine kaimdir. Binaen

⁴⁵ el-Bakara, 2/89.

⁴⁶ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/87.

⁴⁷ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/193.

⁴⁸ el-Mülk, 67/5.

⁴⁹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/197.

⁵⁰ el-En’âm, 6/700.

⁵¹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/700.

aleyh, besmeleyi unutarak terk eden kümse, *üzerine Allah'ın adı anılmayanların* kapsamına giren fertlerden sayılmaz, dolayısı ile ayet unutanı kapsamına özel olarak içermemiştir.⁵² Alimov'un tercihi Hanefi fıkıh kaynaklarıyla karşılaştırıldığında bu konuda Hanefi ulehasının kavilleriyle bir çıkmaktadır. Hidâye sahibi Merginânî, bilerek besmeleyi terk ederse kesilen hayvan leş olup yenmeyeceği, unutarak kesilirse yenebileceği görüşünü tercih etmiştir. İmam Şâfi'nin unutarak terk edeni ayetin umumunda tahsis edildiğine dair getirdiği haberi Merginânî ayetin tahsisi için değil, besmeleyi unutarak terk edene hamletmiştir.⁵³ Alâu'd-Din es-Semerkandî de eserinde tesmiyeyi bilerek terk etse helal sayılmaz, İmam Şâfi'ye göre her iki durumda helaldir. Tesmiyeyi unutarak terk ederse icma' ile helal olduğunu kaydetmiştir.⁵⁴

Bazen bir ayetin tefsirinde üç tefsir kaynağına atıfta bulunur. Mesela *"Bilin ki Allah, yeryüzünü ölümünden sonra diriltmektedir. Düşünesiniz diye gerçekten, size âyetleri açıkladık"*⁵⁵ ayetin tefsir ederken İbn Kesîr, Zemahşerî ve Razi'nin bu ayet hakkında yorumlarını aktarmaktadır. Onlara göre kul günah ve kibirle kalbini öldürse de, o kulun Allah'a olan imanı ve Allah'ı zikretmesinden dolayı Allah o kulun kalbini ölü bir toprağı dirilmesi gibi diriltecektir.⁵⁶ Müellifin zikrettiği ile görüş sahibi müfessirlerin eserleri karşılaştırıldığında İbn Kesîr, kalplerin katılaşmasından ve sıkıntıların zorlaşmasından sonra Allah'ın kalpleri tekrardan dirilteceğine işaret olduğunu zikretmiştir.⁵⁷ Zemahşerî, yağmurun yeryüzünü diriltmesi gibi Allah'ın kalpleri diriltmesine Allah'ı zikretmenin etkisinin varlığını belirtmiştir.⁵⁸ Razi ayetin tefsiri hakkında iki vecih zikrediyor. Birincisi, ölü kalpler Allah'ı sürekli zikrederse tekrardan huşuya dönebilir. İkincisi, öldükten sonra tekrar dirilmeyi kalpler huşuya dönsün diye zikretmiştir.⁵⁹ Böylece aktardığı üç kaynak da müellifin yansıttığı manayı desteklemiştir.

⁵² Ahmed Molla Ciyûn, *Nûru'l-Envâr Şerhü Risâleti'l-Menâr* (Karaçi, Pakistan: el-Büşrâ, 2020), 226.

⁵³ Ali b. Ebi Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye Şerhü Bidâyeti'l-Mübtedi* (Dâru's-Sirâc: Dr. Said Bekdaş, 2019), 6/386.

⁵⁴ Alâu'd-Din Muhammed b. Ahmed Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukahâ* (İstanbul: Dâru's-Semmân, 2021), 3/11.

⁵⁵ el-Hadîd, 57/17.

⁵⁶ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/19.

⁵⁷ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, 13/424.

⁵⁸ Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hekâiki Gevâmidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Te'vîl* (Riyad, Suudi Arabistan: Mektebetü'l-Abikân, 1998), 6/49.

⁵⁹ Fahu'd-Din Muhammed er-Razî, *Mefâtihu'l-Gayb* (Beyrut, Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1981), 29/231.

Bunların haricinde muasır müfessirlerden Muhammed Ali es-Sabunî eserlerinden başka Rahmetullah Kâri Obidov'un "*Kur'ân, Tefsir ve Müfessirler*"i ve "*Peygamberler Tarihi İslamiyet Tarihidir*"i, Abdulaziz Mansur'un ve Alauddin Mansurun Kur'ân'ı Kerim'in Özbekçe manalarının tercüme kitaplarından istifade etmiştir.

Ayrıca tasavvuf alanında Abdulkadir Geylanî'nin "*Sirru'l-Esrâr*"ı Tefsiri İrfan'da sıkça zikredilmiştir. Âli İmrân suresi 135.ayeti bağlamında Abdülkadir Geylânî'ye nispet edilen bu ifadelerde, dünyada görülen iyilik ve kötülüklerin Allah'ın iradesi ve hikmeti dışında olmadığına anlaşılmaması gerektiği vurgulanmaktadır. İnsan hayatında ortaya çıkan küfür, günah ve benzeri durumların da ilahî düzen içinde bir hikmete bağlı olduğu ifade edilir. Ayrıca her insanda hem hayra hem şerre yönelme potansiyelinin bulunduğu, mutluluk ve bedbahtlığa götüren özelliklerin insan tabiatında mevcut olduğu anlatılmaktadır.⁶⁰

2. Hadis Kaynakları

Usmanhan Alimov "*Tefsiri İrfan*" eserinde ayetleri tefsir ederken hadis külliyatında sağlam kaynaklardan oluşan *kütübü sitte* ve *kütübü tis'a*'dan çokça nakillerde bulunmuştur. Bu da zikredilen hadis kaynaklarının o bölgelerde ne kadar muteber olduğunu gösterir. Bazen rivayetleri zikrederken bizim topraklardan çıkan hadis imamlarımız kitaplarında şöyle rivayet etmiştir diye söyler. *Tefsiri İrfan*'ın sonunda belirttiği gibi *et-Tefsir bi'l-Mesûr*'u tefsir yöntemlerinin en iyisi olarak saymaktadır.⁶¹

Müfessirimiz önce ayet meallerini verir, ardından tefsir kısmında varsa sebebi nüzul, surenin fazileti veya ayet ile ilgili rivayetleri zikreder. Müellif, eserini yazarken halkın kolay anlaması için kaynakçaları dipnotta göstermemiştir. Hadis kaynağını gösterirken "*Buharî, Muslim rivayeti*" şeklinde rivayetin sonunda söyler.

Alimov eserinde kullandığı hadis kaynaklarını şu şekilde sıralayabiliriz:

---

⁶⁰ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/357.

⁶¹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/745.

Ebu Hamid el-Gazalî'nin “*İhyâu Ulûmi'd-Din*” eserini kullandığı kaynaklar arasında zikreder.

Bundan başka hadis kaynaklarını zikretmeden sadece tefsir kısmında atıfta bulunur. Onlardan Muhammed b. İsmail el-Buharî (ö. 256) “*Sahihi Buharî*”,

Müslim b. el-Haccâc (ö. 261) “*Sahih-i Müslim*”,

Ebu Davud es-Sicistanî (ö. 275) “*Sünen-i Ebi Davud*”,

Ebu İsa et-Tirmizî (ö. 279) “*Süneni Tirmizî*”,

Ebu İsa et-Tirmizî (ö. 279) “*Câmiu's-Sağir*”,

Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî (ö. 303) “*Süneni Nesâî*”,

Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid b. Mâce el-Kazvinî (ö. 273) “*Süneni İbn Mâce*”,

Ahmed b. Hanbel (ö. 241) “*Müsned*”i,

Ebu Muhammed ed-Dârimî (ö. 255) “*el-Müsnedü'l-Cami*”,

Hatîb et-Tebrizî (ö. 741) “*Mişkâtü'l-Mesâbih*”,

Bunların içinden en çok Buharî, Müslim, Nesâî'nin eserlerinden alıntılar yapmıştır.

Alimov bazen önce rivayetleri zikreder, ardından kaynağını parantez içinde söyler. Bazen rivayetin sahabe ravisini zikredip peşinden rivayeti sonunda hangi hadis kitabında geçiyorsa o kitabı söyler. Bezen de raviyi söylemeden direk rivayeti getirir ve kaynağını Buharî ve Müslim rivayeti şeklinde zikreder. Arada tabiin müfessir, muhaddislerin konuyla alakalı söylediği rivayetleri zikredip hangi tefsirde geçtiğini söyler.

Örneğin Bakara suresinin 175. ayetin tefsirinde ayetle ilgili rivayeti “*Hadislerde geldiğine göre Resulüllah: büyük günahların en büyüğünü söyleyeyim mi? Biz evet dedik. Allah’a ortak koşmak ve anne babaya asi olmak buyurdular, Buharî ve Musim rivayeti*” şeklinde getirir ve bunun kaynağını dipnotta göstermez.⁶² Bazen “*rivayetlerde geldiğine göre*” diyerek kaynağı söylemeden geçer.

Alimov ayetlerin tefsiri için hadis kaynaklarından bolca rivayetleri aktarır. Hatta bazen bu bir rivayet tefsiridir diyebilecek kadar rivayetleri zikretmektedir. Konuyla ilgili hadis külliyyatında ne kadar haber varsa ayetin daha iyi anlaşılması için hepsini getirmeye çalışır. Örneğin Ahzab suresi 63.ayetin tefsirinde kıyametin kopması hakkında Hz. Peygamber’in ve soru soran Cibrîl’in bile bilgisinin olmadığını delillendirmek için Cibrîl hadisini Müslim, Ebu Davut, Tirmizî ve Nesaî rivayeti olarak getirir.⁶³

Fatiha suresinin son ayetini imam okuduktan sonra “*Âmîn*” demek sünnettir deyip bu konuyla ilgili Ebu Hüreyre’nin r.a. rivayet ettiği hadiste Resulüllah s.a.v. “Eger imam ‘*gayri’l-mağzûbi aleyhim vela’d-dâllîn*’ dediğinde ‘*âmîn*’ deyin. Kimin ‘*âmîn*’i meleklerin ‘*âmîn*’ine muvafakat ederse geçmiş günahları bağışlanır dedikten sonra sadece ‘Buhari rivayeti’ olarak parantez içinde kaynak gösterir.⁶⁴

Bakara suresinin 283. ayetini tefsir ederken önce ayeti destekleyen aynı manadaki başka bir ayeti getirir, ardından konuyla ilgili “*Size güvenen kimseye emanetini teslim edin, size hıyanet edene siz de hıyanet etmeyin*” rivayeti getirdikten sonra kaynağını sadece İmam Ahmet, İmam Ebu Davut rivayeti olarak gösterir.⁶⁵

Bakara suresinin 264.ayetin tefsirinde riyaı açıklarken riya konusunda Buharî ve Müslim’de geçen “*Kim işittirmek isterse Allah onu işittirir, kim de gösteriş yapmak isterse Allah onu gösterir*” rivayetini getirir ve kaynaktaki yerini

---

⁶² Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/164.

⁶³ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 4/529.

⁶⁴ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/16.

⁶⁵ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/267.

göstermeden *direk* “Buharî ve Müslim rivayeti” deyip geçer. Hâlbuki rivayet müttetekun aleyhtir.⁶⁶

Müellifimiz hadis kaynaklarını gösterirken Nur suresi 31.ayetin tefsiri esnasında ayetin sonunda geçen “*Ey müminler, hep birlikte tövbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz.*” Allah’a tövbe etme konusunda Hz. Peygamberin geçmiş ve gelecek tüm günahlarının bağışlanmasına rağmen müminlere örnek olarak her gün yüz kere tövbe ettiği, insanlara da Allah’a tövbe etmeleri gerektiğini ve bağışlanmaları için istiğfar etmeleri gerektiği rivayeti getirdikten sonra parantez içinde Müslim rivayeti olduğunu söyler.⁶⁷

Hadis kaynaklarından olup olmadığı tartışmalı olan kaynakların varlığı söz konusudur. Nitekim Ahzab suresinin 6.ayetini tefsir ederken aile içinde müslüman kardeşler ile aile dışındaki müslüman kardeşler arasındaki miras konusunu tartışır ve nesep açıdan müslüman kardeş olanlar arasında olması gerektiğini vurgulayarak İbn Ebi Hâtim rivayetini getirir. Bu rivayeti İbn Ebi Hâtim’in hangi eserinden getirdiği kesin bilinmemektedir.⁶⁸

Hanefî mezhebi ağırlıklı olan ve diğer mezheplerin de görüşlerine yer veren Hatîb et-Tebrizî’nin Mişkâtü’l-Mesâbîh adlı hadis eserinden de nakillerde bulunmuştur. Mesela Cin suresi 27.ayetinin tefsirinde her insan için cinlerden bir görevli, meleklerden bir görevli tahsis edildiği ve Efendimiz s.a.v. kendisine görevlendirilen cinin müslüman olduğu rivayeti parantez içinde İmam Müslim’in rivayeti Mişkâtü’l-Mesâbîh’te geçtiğini bildirir.⁶⁹

Bütün bunlarla beraber müfessirimiz Tefsiri İrfan eserinde kullandığı yöntem itibarıyla hadis ilmine ve hadis kaynaklarına olan vukufiyetini ortaya koymuştur.

---

⁶⁶ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/252.

⁶⁷ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 3/610.

⁶⁸ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 4/440.

⁶⁹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/341, 1/726.

3. Akaid Kaynakları

Esasen Ehlü's-Sünne ve'l-Cemaat hususen Maturidiye mezhebinin görüşlerini almıştır. Eşariye mezhebinin diğer bazı âlimlerimiz tabiriyle anlatır. Her iki mezhebin görüşlerinin kaynaklarını çoğu zaman söylemeden direk iki mezhebe görüşlerini nispet eder. Bazı yerlerde ise aldığı görüşü kaynağına nispet ederek kitabın ismini zikreder. Nadiren itikadî bir mezhebi veya kitabı kastetmeden İslam akidesine göre şöyledir diyerek açıklar.

İmanın rüknü konusunda Ebu Hanife ve Ebu Mansur el-Matürîdî'nin görüşü olarak hanefî mezhebinin görüşünü getirir. Hanefî mezhebi Hz. Peygamber'in Allah tarafından getirdiği bütün haberleri kalp ile tasdik edip dil ile ikrar etmeyi imanın iki rüknü olarak gördüğünü, ibadetler ve başka iyi ameller iman terkiğine girmediğini, fakat başka bazı müçtehit imamlara göre salih ameller iman terkiğine girip imanın üçüncü rüknü olarak kabul ettiklerini beyan eder. Salih amellerin kendisi kulu cennete götüren vasıta sayılmaz, buna Allah'ın fazlı keremi ve kulun imanı sebep olur. Ameller cennete girdikten sonra dereceyi belirlemeye vesile olur. Bazı günahkâr müminler günahlarından dolayı cehennemde günahları kadar cezaya mahkûm olsalar da imanları sebebiyle Allah onları cennete sokacaklarını belirtir. Müellif bu açıklamaları yaptıktan sonra kaynağını belirtmeden Ebu Hanife ve Ebu Mansur el-Matürîdî'ye göre diyerek geçmektedir.⁷⁰

*“Andolsun biz, en yakın göğü kandillerle donattık. Onları şeytanlara atılan taşlar yaptık ve (ahirette de) onlara alevli ateş azabını hazırladık.”*⁷¹ ayetin tefsirinde *Onları şeytanlara atılan taşlar yaptık* cümlesini açıkladıktan sonra cinlerden olan şeytanların getirdiği bir bilgiye kahinlerin doksan dokuz yalan katarak kahinlikle geleceğe dair bilgileri söylemeleri İslam şeriatında kabul edilmeyen, haram işlerden olduğunu kaydeder. Devamında kâhinliğin haram, onun

---

⁷⁰ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/20.

⁷¹ el-Mülk, 67/5.

ücreti haram ve kehaneti hakikat olarak kabul edenin kâfir olacağını söyleyip bu bilgilerin kaynağını parantez içinde *Akaidi Neseîyye Haşîyesi* olduğunu belirtir.⁷²

Alimov hanefî mezhebinin akaid metinlerini toplayan aslen Kırgızistanlı Abdulaziz Masur'un "Akaid Metinleri" adlı kitabına tefsirinde atıfta bulunur. Mesela İhlas suresinin ikinci ayetinin tefsirinde Allah'ın Samed ismini uzun bir şekilde açıklayan bir nakilde bulunur. Tahavi Akidesinde geçtiğine göre Allah hiçbir şeye muhtaç değil, her şey O'na muhtaçtır. Bütün mahlukatı yaratmadan önce de yaratma vasfına sahip idi ve hiçbir şeyin gizli değildir diye açıklamaları zikreder.⁷³

Bunların dışında itikadi görüşleri kaynaklarını göstermeden *inancımıza göre, İslam itikadına göre, âlimlerimizin görüşüne göre* şeklindeki cümlelerle aktarmaktadır.

Alimov'un akaid kaynaklarını tefsirinde çokça zikretmese de başka eserlerinde kullandığı kaynaklara bakarak öğrenebiliriz. Mesela Soragan Edingiz eserinde akaid ile ilişkili sorulara verdiği cevaplarda atıfta bulunduğu kitapları şu şekilde sıralayabiliriz:

İlk önce Kur'ân ayetleri ile cevaplandırır

Ebu Hanîfe Nu'mân b. Sâbit b. Zûta b. Mâh (ö. 150) "*el-Fıkhu'l-Ekber*",

Ebu Hanîfe Nu'mân b. Sâbit b. Zûta b. Mâh (ö.150) "*el-Fıkhu'l-Ebsat*",

Ebu Hanîfe Nu'mân b. Sâbit b. Zûta b. Mâh (ö.150) "*el-Âlim ve'l-Müteallim*".⁷⁴

Ebu Ca'fer et-Tahâvî (ö.321) "*el-Akidetü't-Tahâviyye*",

---

⁷² Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/197.

⁷³ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/721.

⁷⁴ Usmanhan Alimov, *Soragan Edingiz* (Taşkent: Maverâünnehir, 2017), 133-164.

Ebu Şekûr Muhammed b. Abdisseyid b. Şuayb es-Sâlimî (ö. 460) “*et-Temhîd fî Beyânı Tevhîd*”,

Ebu Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî (ö. 537) “*Akâidu’n-Nesefî*”,

Abdulaziz Mansur “Akaid Metinleri”.⁷⁵

4. Fıkıh Kaynakları

Alimov ahkâm ayetlerini açıklarken bazen kaynağını göstermeksizin mezhepteki muteber görüşü zikreder. Örneğin Maide suresi 4.ayette geçen eğitilmiş avcı hayvanların tuttukları avın yenmesi için avcı hayvanın eğitilmiş olması, av için gönderilmiş olması, tuttuğu avı kendisi yememesi, avcı hayvanı gönderirken besmelenin söylenmesinin yanında beşinci bir şart olarak mezhebin kurucu imamı İmam Ebu Hanife’nin avcı hayvan tuttuğu avın bir yerinden kan çıkartması görüşünü muteber görüş olarak zikreder. İşte burada olduğu gibi diğer bazı yerlerde de verdiği hükmün nerede geçtiği gösterilmiyor.⁷⁶

Müfessirimiz Semerkant bölgesinden olması ve o topraklarda eskiden beri Hanefî mezhebi yaygın olması hasebiyle eserinde fikhî konuları Hanefî mezhebi üzerinde ele almıştır. Buna örnek olarak Bakara suresi 228.ayetinde geçen *kur’* (القرء) kelimesini hayız olarak tefsir eder.⁷⁷

Çoğu zaman ahkam ayetlerinin tefsirinde *Hanefî mezhebi alimlerinden*⁷⁸, *mezhep imamımız Ebu Hanife* Maide 45te geçen *cana can* ifadesinden ve hadisten istinbat ederek öldürülen köle katilin kendi kölesi olmasa kısas yapılır, imam *Sübki Fetava’sında* ulema arasında cinlerin mükellef olduğu konusunda ihtilaf

⁷⁵ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/722.

⁷⁶ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/526 Yazarın Fıkıh kaynakları “Soragan Edingiz” adlı soru cevap kitabından öğrenilebilir.

⁷⁷ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/219.

⁷⁸ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/169.

yoktur ifadelerini kullanır.⁷⁹ Bazı yerlerde İbn Abdülberr'in *el-İstizkâr* kitabının adı geçmektedir.

Günümüze kadar ulaşan dört hak mezhebin yayıldığı hakkında kendisine sorulan soruya da cevap vermiştir. Öncelikle Hanefî mezhebi Balkanlardan Anadolu'ya, Kafkaslardan Karadeniz bölgesine, Orta Asya ülkelerinden Çin, Hindistan, Afganistan ve Endonezya ülkelerine kadar yayıldığını söyler. Maliki mezhebinin Suudi Arabistan, Kuzey Afrika, Endülüs ve Mısır ülkelerinde yaygın olduğunu söyler. Hanbeli mezhebi ise Hicaz bölgesi, Suriye, Horosan ve Irak bölgelerinde yaygındır, Şafî mezhebi de Hicaz, Filistin topraklarında ve Suriye bölgelerinde yaygın olduğunu belirtir.⁸⁰

Alimov Tefsiri İrfan'da istifade ettiği fıkıh kaynaklarına direk atıfta bulunmasa da başka kaleme aldığı eserlerinden en çok hangi kaynaklara müracaat ettiğini tespit etmek mümkündür. Mesela *Soragan Edingiz* adlı soru cevap şeklindeki eserine baktığımızda yukarıda belirttiğimiz gibi hanefî fıkıh kaynaklarına çokça atıfta bulunmuştur. Bu da Özbek halkının büyük çoğunluğunun amelde hanefî mezhebini tutunduğundan haber vermektedir.

Müfessirimiz soru cevap kitabında fıkıhın ibadât, muamelât ve ukubât konularının yanında bazı güncel fikhî meselelere de cevap vermiştir. Her sorunun cevabının sonunda hangi kaynaktan aldığını belirtmiştir. Buna göre Alimov'un atıfta bulunduğu fıkıh kaynaklarını şu şekilde sıralayabiliriz:

Alemgir Şâhın emriyle bir heyetin 1700'lerde Hindistan'da yazılan eser "*el-Fetavâi'l-Hindiyye fî Mezhebi'l-İmami'l-Azam Ebi Hanîfe ve bi Hâmişih Fetavâi Kadîhân ve'l-Fetavâi'l-Bezzâziyye*",

Muhammed b. Hasan eş-Şeybani (ö.189) "*Zahiru'r-Rivaye*",

Ebu Bekr er-Râzi el-Cessâs (ö. 370) "*Şerhu Muhtasaru't-Tahavi*",

Tâhir b. Ahmed el-Buhârî (ö. 542) "*Hulâsatu'l-Fetava*",

⁷⁹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/168.

⁸⁰ Alimov, *Soragan Edingiz*, 365.

Ebu Abdillâh Muhammed b. Muhammed es-Serahsî et-Tusanî (571) “*el-Muhit*”,

Ebü'l-Mehasin Fahrüddin Hasen b. Mansur el-Özkentî (ö.592) “*Fetavai Kadîhân/Fetavai Hâniyye/ el-Hâniyye*”,

Burhaneddin Ali b. Ebi Bekr el-Merginânî (ö.593) “*Hidaye Şerhu Bidâyetü'l-Mübtedi*”,

Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ömer (ö. 619) “*el-Fetava'z-Zahirîyye*”,

Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefî (ö.710) “*Kenzü'd-Dekâik*”,

Hüsâmeddin Hüseyin b. Ali el-Buhârî es-Sîgnâkî (ö. 714) “*en-Nihaye fî Şerhi'l-Hidâye*”,

Burhânüşşerîa Mahmûd b. Sadrüşşerîa el-Evvel (ö.730) “*Vikâyetü'r-Rivaye fî Mesâili'l-Hidâye*”,

Osman b. Ali ez-Zeylâî (ö. 743) “*Tebyinu'lHekâik Şerhu Kenzu'd-Dekâik*”,

Feridüddin Âlim b. Ala Enderpeti (ö. 786) “*el-Fetava't-Tatarhâniyye*”,

Ebu Bekr el-Haddâd (ö. 800) “*es-Sirâcu'l-Vehhac*”,

Ebu Bekr el-Haddâd (ö. 800) “*el-Cevheretu'n-Neyyira/Muhtasaru's-Sirâcu'l-Vehhac*”,

Abdüllatif b. Abdülaziz b. Frişte İbn Melek (ö.821) “*Şerhu'l-Vikâye*”,

Muhammed b. Muhammed b. Şihab el-Hârizmi el-Bezzâzî (ö.827) “*Fetavai Bezzâziyye*”,

Ebu Hafs Siracuddin Ömer b. Ali (ö. 829) “*el-Fetava’s-Siraciyye*”,

Bedreddin el-Aynî (ö. 855) “*Remzu’l-Hekâik fî Şeri Kenzi’d-Dekâik*”,

İbrahim b. Muhammed el-Halebî (ö. 956) “*el-Halebi’l-Kebir Gunyetu’l-Mütemelli fî Şerhi Münyetu’l-Musalli*”.⁸¹

Şemsüddin Muhammed b. Hüsameddin el-Horasanî el-Kühistânî (ö.962) “*Câmiu’r-Rumûz fî Şerhi’n-Nukâye*”,

Zeyneddin b. İbrahim b. Muhammed İbnü’n-Nüceym el-Mısrî (ö.970) “*el-Bahrü’r-Râik*”,

Siraceddin Ömer b. İbrahim b. Muhammed İbnü’n-Nüceym el-Mısrî (ö.1005) “*en-Nehru’l-Faik*”,

Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed el-Ömerî et-Timurtâşî el-Gazzî (ö. 1006) “*Tenviru’l-Ebsar ve Câmiu’l-Bihâr*”,

Muhammed Emin b. Ömer b. Abdulaziz İbn Âbidin (ö.1252) “*Reddü’l-Muhtar ale’d-Durru’l-Muhtar*”,

Ebu’l-Hasenat Muhammed Abdulhay el-Leknevî (1848-1886) “*Naf’u’l-Müfti ve’s-Sâil bi Cem’i Müteferrikâti’l-Mesâili*”,

Vehbe ez-Zuhaylî (ö. 1437) “*El-Fikhu’l-İslami ve Edilletuhu*”,

Abdurrahman b. Muhammed Avâd El-Cezîri “*el-Fikh alâ’l-Mezâhibi’l-Erbâ*”,

Yusuf b. Ömer b. Yusuf el-Kâdûrî “*Câmiu’l-Muzmerât ve’l-Müşkilât fî Şerhi Muhtasari’l-İmam Kuduri*”,

---

⁸¹ Alimov, *Soragan Edingiz*, 165-206 Zikredilen fıkıh kaynakları bu kitabın fikhî konularla ilgili soru cevap bölümünden toplanmıştır.

Usmanhan Alimov görüldüğü gibi Hanefi Fıkıh kaynaklarından bolca istifade etmiştir. Her ne kadar *Tefsiri İrfan*'da verilen fetvaların ve hükümlerin kaynakları sıkça gösterilmese de verilen hüküm ve fetvaların Hanefi mezhebinin görüşüne uygunluğu görülmektedir. Örneğin Cuma namazına için gelen birisi tahiyatü'l-mescit namazını ne zaman okuyacağı sorusuna: “Bizim mezhepte tahiyatü'l-mescit namazı nafil sayılır ve Cumada imam hutbe için mimbere çıktıktan sonra nafil kılmak mekruh sayılır” diyerek verdiği cevabı için Hanefi mezhebinin görüşlerini toplayan *el-Fetava'l-Hindiyye* kitabına atıfta bulunmaktadır.⁸²

---

⁸² Alimov, *Soragan Edingiz*, 188.

İKİNCİ BÖLÜM

TEFSİR-İ İRFÂN ADLI ESERİN RİVAYET, DİRAYET VE KUR'ÂN İLİMLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

A. *Tefsir-i İrfân* Adlı Eserin Rivayet Tefsiri Açısından İncelenmesi

Tefsir kelimesi “f-s-r” kökünden türemiş “tef’îl” babından olup, bir şeyi *beyan etme ve ortaya çıkarma* anlamlarına gelmektedir. Tefsir, “s-f-r” kökünden maklûb bir kelime olup, *sabah aydınlandı* anlamına geldiği de söylenmiştir. Te’vil ise *dönme* anlamına gelen “e-v-l” kökünden türemiş olup, ayetin manasını muhtemel manalarından birine döndürmektir.⁸³

Matüridî’ye göre tefsir, ayetin lafzına kesin bir şekilde şu manaya gelmektedir veya Allah bu ayetten şu manayı kast etmiştir diyerek delille söylemektir. Delilsiz bir şekilde söylerse bu yasaklanan rey ile tefsir olarak sayılır. Te’vil muhtemel olan manalar arasında kesin bir şekilde söylemeksizin bir manayı seçmektir.⁸⁴

Asbahanî, tefsiri Kur’ân’ın manalarını açmaktır, *Bahîra*, *Sâibe* ve *Vasîle* gibi garip kelimeleri veya *Namazı kılın ve zekâtı verin*⁸⁵ gibi kısa geçen manaları açıklamaya kullanmıştır. Te’vili bazen *küfr* kelimesinden mutlak inkârı kastettiği gibi âmm olarak kullanmış, bazen Allah’ı inkâr etme gibi hâss olarak kullanmıştır.⁸⁶

Sonuç olarak İtkân’da tefsir rivayetlerle sınırlı olup, te’vil ise dirayet ve istinbatla ilgili olduğunu belirtmiştir.⁸⁷

⁸³ Celâlu’d-Dîn Ebu’l-Fadl Abdurrahman b. Ebi Bekir Suyutî, *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân* (Beyrut, Lübnan: Dâru İbni Kesîr, 2025), 2/716.

⁸⁴ Suyutî, *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, 2/716.

⁸⁵ el-Bakara, 2/43.

⁸⁶ Suyutî, *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, 2/717.

⁸⁷ Suyutî, *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, 2/718.

Mütekaddim ulema Kur'ân'ı reyle tefsir etmekten kaçınmıştır. Kur'ân'ı anlamak da bizim en büyük gayemizdir. İlk dönemlerde sadece rivayet tefsiri varken sonradan gelen müfessirler çeşitli yöntemlerle Kur'ân'ı tefsir etmeye başlamışlardır. Netice olarak Kur'ân'ı Arap dili ve belagati, ahkâm ayetleri, itikad konuları, kıssalar ve öğütleri cihetinden tefsir etmişlerdir. Buna göre rivayet ve dirayet olarak iki tefsir yöntemi ortaya çıkmıştır.

Rivayet tefsiri, ayeti ayetle, Hz. Peygamberin, sahabenin ve tabiîn sözleriyle açıklamasına denir. Başlangıçta şifahi olarak nakledilmiş, tedvin dönemiyle beraber kitaplardan aktarılmaya başlamıştır. Tefsirle ilgili rivayetlerin doğru bir şekilde aktarılması için sağlam şartlardan oluşan kaideleri koymuşlardır. Bu kaideleri hadis usulü ilmi teferruatlarına kadar genişçe ele almıştır.⁸⁸ Başka bir deyişle rivayet tefsiri, Kur'ân'a, Hz. Peygamberin sünnetine ve selef ulemasından aktarılan rivayetlere isnat edilen tefsirdir.⁸⁹

Mutlak ve âm olarak gelenleri de başka bir ayet takyit ve tahsis etmiştir. Aslında ayetin ayet ile tefsirinde bir problem olmasa da sünnet ile tefsirinde, sahabe ve tabiîn sözleriyle tefsirinde bazı zayıf ve mevzu rivayetler çıkabilmektedir.⁹⁰ Sahabenin merfu rivayetinde problem olmadığı gibi mevkuf rivayetleri ile tefsirinde de bir problem olmaması gerekir ve hükmen merfudur. Çünkü sahabenin adaleti, din hususunda zayıf zan ile konuşmasından alıkoyar, Arap dilinin sıhhatini, mecazını ve hakikatini bildiği için ettiği rivayetin sübutunu araştırdıktan sonra söylemiştir.⁹¹ Çünkü sahabe Hz. Peygamberin bizzat tedrisatından geçtiği için Kur'ân hakkında kendi fikirleri ile tefsir etme imkânları yoktur. Sahabenin, içtihada yer bırakmayan kavli, fiili ve takrirî rivayetleri sarahaten ve hükmen merfu sayılmıştır.⁹² Tabiîn sözlerine gelince, onların din konusunda hem de Kur'ân konusunda rivayet ettikleri hükmen merfu sayılmıştır.⁹³ Burada araştırılması gereken bazı sahabiler olsun veya bazı tabiînler olsun onların

⁸⁸ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 229.

⁸⁹ Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2018), 117.

⁹⁰ Suyutî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/733.

⁹¹ Ali b. Sultan Muhammed el-Herevi Ali el-Kâri, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser* (Beyrut, Lübnan: Dâru'l-Kalem, 1994), 571.

⁹² Ahmed b. Ali İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbetü'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser* (Beyrut, Lübnan: Dâru'l-Minhâci'l-Kavîm, 2019), 106, 107; Celâlu'd-Dîn Ebu'l-Fadl Abdurrahman b. Ebi Bekir Suyutî, *Tedribu'r-Râvi fî Şerhi Takrîbi'n-Nevâvî* (Medine, Suudi Arabistan: Dâru'l-Yüsr ve Dâru'l-Minhâc, 2016), 3/120.

⁹³ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbetü'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser*, 108; Ali el-Kâri, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser*, 558.

ehli kitaptan bazı peygamberler tarihi, kıssalar, kıyametin halleri, melâhim, fiten, âlemin yaratılışı ve başka (ahkâm dışındaki) konularda rivayet ettikleri sözleridir. Bu da tefsir ilminde İsrailiyat konusu olarak ele alınmıştır. İsrailiyat konusu ayrıca bir başlık olarak çalışmada ele alınmıştır.

Rivayet tefsiri yöntemi tedvin açısından ilk ortaya çıkan ilimdir. Bu konuda rivayetleri ilk toplayan İmam Malik'tir, ondan sonra tefsir ile hadis ilimleri birbirinden ayrıldı ve Süfyan b. Uyeyne, Şu'be ve Veki' gibi âlimler sahabe ve tabiin kavillerini toplayan eserleri telif etmiştir.⁹⁴

1. Ayetin Ayet ile Tefsiri

Kur'ân bir yerde kısaca değindiği konuyu başka bir yerde tafsilatlı bir şekilde açıklar. Kuranın bazı yerlerinde bir kelime, mesele, anlam, şahıs ismi ve bir tabirin kapalı ve müphem bıraktığını başka bir ayetle açıklamıştır. Dolayısıyla Kur'ân'ı tefsir etmek isteyen kimse önce Kur'ân'a bakmalıdır.⁹⁵ Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsiri yöntemi, Alimov'un Kur'ân'ı hadisle tefsiri yönteminden sonra en çok başvurduğu bir tefsir yöntemidir. Bunu her surede en az beş ve altı kez görmemiz mümkündür. Tefsir sadedinde getirdiği ayeti zikrettikten sonra hangi sure ve kaçınıcı ayet olduğunu parantez içinde tam olarak belirtir.⁹⁶

Müellif Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsirin önemi hakkında İbn Kesîr'den rivayetle şöyle dediğini aktarır: “Eğer kim *“En güzel tefsir yöntemi hangisidir”* diye sorarsa, Kur'ân-ı Kerim derdim.”

Müellif işte bir ayetin başka bir ayeti açıkladığı yerleri, hangi ayetin hangi ayeti açıkladığına/tefsir ettiğine dikkat çekmiştir. Buna örnek olarak *“İhramlı iken avlanmayı helâl saymamanız kaydıyla, okunacak (bildirilecek) olanlardan başka hayvanlar, size helal kılındı.”*⁹⁷ ayette hangi hayvanların etlerinin haram

⁹⁴ Nureddin İtr, *Ulûmu'l-Kur'âni'l-Kerim* (Suudi Arabistan: Dâru'l-Minhâci'l-Kavîm, 2021), 74.

⁹⁵ Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/725.

⁹⁶ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/263; 1/268; 1/317; 1/387; 1/431; 1/559; 1/672. 2/46; 2/67; 2/196; 2/291; 2/322; 2/396; 2/514; 2/646; 2/689; 2/702; 2/723; 2/729. 3/24; 3/49; 3/67; 3/92; 3/119; 3/181; 3/229; 3/300; 3/335; 3/392; 3/448; 3/510; 3/585; 3/627; 3/651; 3/683; 3/708; 3/718. 4/19; 4/44; 4/143; 4/258; 4/269; 4/298; 4/317; 4/331; 4/375; 4/418; 4/442; 4/500; 4/572; 4/610; 4/655; 4/694; 4/716; 4/735. 5/63; 5/84; 5/149; 5/166; 5/323; 5/248; 5/273; 5/305; 5/327; 5/343; 5/393; 5/433; 5/587; 5/635; 5/670; 5/717; 5/745. 6/141; 6/225; 6/229; 6/281; 6/302; 6/358; 6/427; 6/477; 6/548; 6/564; 6/596; 6/626; 6/663; 6/720.

⁹⁷ el-Mâide, 5/1.

kılındığını “Ölmüş hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan, (henüz canı çıkmamış iken) kestikleriniz hariç; boğulmuş, darbe sonucu ölmüş, yüksekten düşerek ölmüş, boynuzlanarak ölmüş ve yırtıcı hayvan tarafından parçalanmış hayvanlar ile dikili taşlar üzerinde boğazlanan hayvanlar”⁹⁸ ayetiyle açıklayarak ayeti ayetle tefsir etme yöntemini kullanmıştır.⁹⁹ Muteber rivayet tefsir kaynaklarından olan Taberi tefsirinde de bu ayeti Alimov’un açıkladığı gibi aynı ayet ile tefsir etmiştir. Taberi, bu ayetin tefsiri ile ilgili rivayetleri Mücâhid, Katâde, Süddî ve İbn Abbas tarikleriyle ayrı ayrı rivayet olarak zikreder ve istisna edilen hayvanları Mâide suresi 3.ayeti ile tefsir etmiştir.¹⁰⁰

Buna benzer ayeti Alimov “Gözler onu idrak edemez ama O, gözleri idrak eder.”¹⁰¹ Ayette Allah’ı dünyada insanların gözlerinin göremeyeceğini söylüyorsa, Kıyamet suresi 23.ayetinde “Rablerine bakarlar” ayetiyle kıyamette cennetliklerin görebileceğini söyler ve hadisten delil getirerek dolun ayın görüldüğü gibi¹⁰² rablerini göreceklerini kayıtlamıştır.¹⁰³ Bu konuda Mükâtil b. Süleyman’ın tefsirine bakıldığında “Gözler onu idrak edemez” cümlesini Allah’ı dünyada göremeyecekler diye tefsir etmiştir. Ahirette görüleceğine dair bu ayetin tefsirinde herhangi bir rivayet zikretme de Kıyâmet suresi 23.ayetinde ahirette Allah’a açıkça ve doğrudan bakacaklarını zikretmiştir.¹⁰⁴

Fatiha suresinin 6.ayetinde geçen kendilerine nimet verilenleri Nisa suresi 69.ayetinde geçen peygamberler, Siddıklar, Şahitler ve Salihler olarak açıklamaktadır.¹⁰⁵

Alimov Kur’ân’da bir yerde müphem olarak geçen bir şahsın başka bir yerde o şahsın açıkça isminin zikredildiğini söyler. Mesela Enbiya 91’de *ırzını koruyan kadın* hakkında söz edilmektedir. Bu kadının ismi kapalı bir şekilde

⁹⁸ el-Mâide, 5/3.

⁹⁹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/522.

¹⁰⁰ Ebu Ca’fer Muhammed b. Cerîr Taberi, *Câmiu’l-Beyân an Tevîli Âyi’l-Kur’ân* (Kahire: Dâru Hicr, 2001), 8/15, 16, 17.

¹⁰¹ el-En’âm, 6/103.

¹⁰² Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğire el-Cu’fî Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî* (Beyrut, Lübnan: Risâle, 2024), "Mevâkîtu’s-Salat" 16 (No.554); Ebu’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysabûrî Müslim, *Sahîhu Müslim* (Beyrut, Lübnan: Risâle, 2025), “İman” 448.

¹⁰³ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/402.

¹⁰⁴ Mükâtil b. Süleyman, *Tefsiru Mükâtil* (Beyrut, Lübnan: et-Tarihü’l-Arabî, 2002), 1/582.

¹⁰⁵ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/14.

anlatıldığı, ismiyle değil zinadan korunup namusunu temiz tuttuğu vasfıyla zikredildiğini söyler ve isminin kim olduğunu *“Hani melekler, Ey Meryem! Allah seni seçti. Seni tertemiz yaptı ve seni dünya kadınlarına üstün kıldı.”* Âli İmran suresi 42.ayetiyle tefsir etmiştir.¹⁰⁶ Bu ayetteki *ırsını koruyan kadın* cümlesini İbn Kesîr tefsirinde Tahrîm suresi 12.ayeti ile tefsir ederek Hz. Meryem olduğunu söylemiştir.¹⁰⁷

Alimov, ayeti ayet ile tefsir ederken çoğu kez tefsir niteliğinde getirdiği ayete parantez içinde atıfta bulunur. Örneğin *“Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, mü'minler de (iman ettiler). Her biri; Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler ve şöyle dediler: "Onun peygamberlerinden hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz. Şöyle de dediler: İşittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz! Senden bağışlama dileriz. Sonunda dönüş yalnız sanadır.”*¹⁰⁸ ayetini yorumlarken yukarıda zikredilenlerin herhangi birine inanmamak imanın kamilliğine zarar olduğunu, hatta peygamberlerden bazısına inanıp bazısının inkar edilemeyeceğini *“Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden size ayetlerimi anlatan ve bu gününüzün gelip çatacağı hakkında sizi uyaran peygamberler gelmedi mi? Onlar şöyle diyecekler: Biz kendi aleyhimize şahitlik ederiz. Dünya hayatı onları aldattı ve kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerine şahitlik ettiler.”*¹⁰⁹ ayetini parantez içinde zikrederek açıklamıştır.¹¹⁰

Ayette manası zahiren anlaşılıp fakat tafsilatlı bir şekilde anlaşılması gereken yeri başka bir ayetle açıklar. Buna örnek olarak *“Onlar, mallarında isteyenler ve (isteyemeyip) mahrum kalanlar için belli bir hak bulunan kimselerdir.”*¹¹¹ ayetinde geçen *hakkun ma'lûm*'un daha iyi anlaşılması için *“Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz. Her ne harcarsanız Allah onu bilir.”*¹¹² ayetiyle tefsir eder. Bunun ardından mal, verilen sadakayla eksilmeyeceğine dair Ebu Hüreyre'nin rivayet ettiği *“Sadaka malı eksiltmez. Allah, affeden kulun ancak izzetini artırır. Allah için tevazu*

¹⁰⁶ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 3/389.

¹⁰⁷ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, 9/440.

¹⁰⁸ el-Bakara, 2/285.

¹⁰⁹ el-En'âm, 6/130.

¹¹⁰ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/268.

¹¹¹ el-Meâric, 70/24-25.

¹¹² Âli İmrân, 3/92.

göstereni de Allah yükseltir."¹¹³ Müslim hadisini de zikrederek manayı pekiştirmektedir.¹¹⁴

Müellif bir yerde özet şeklinde geçen olayı genişçe anlatan ayetle tefsir eder. Mesela Nâziât suresi 16.ayetinde "*Hani, Rabbi ona mukaddes Tuvâ vadisinde şöyle seslenmişti*" şeklindeki ilahî hitabı "*Şüphe yok ki, ben senin Rabbinim. Hemen ayakkabılarını çıkar. Çünkü sen mukaddes vadi Tuvâ'dasın. Ben seni (peygamber olarak) seçtim. Şimdi vahyolunacak şeyleri dinle. Şüphe yok ki ben Allah'ım. Benden başka hiçbir ilah yoktur. O halde bana ibadet et ve beni anmak için namaz kıl.*"¹¹⁵ Ayetiyle tefsir etmiştir. Nâziât suresinin "*Haydi Firavun'a git! Çünkü o azmıştır*"¹¹⁶ ayetinde geçen *Çünkü o azmıştır* sözünü Tâhâ suresi 24.ayetinde geçen *haddi aşmıştır/Kendisin ilah olarak iddia etti* diye tefsir etmiştir. Aynı ayeti Hz. Musa'nın "*Rabbim! Gönlüme ferahlık ver. İşimi bana kolaylaştır.*"¹¹⁷ Ayetiyle tefsir etmiştir. Naziât 19.ayetindeki "*Seni Rabbine ileteyim*" cümlesini Rabbine götüren doğru yol olarak yorumlar ve doğru yolu "*İşte bu, benim dosdoğru yolum. Artık ona uyun. Başka yollara uymayın. Yoksa o yollar sizi parça parça edip O'nun yolundan ayırır. İşte size bunları Allah sakınasınız diye emretti.*"¹¹⁸ ayetiyle tefsir eder.¹¹⁹ Taberi tefsiri ile Alimov'un tefsir ettiği yerleri karşılaştırdığımızda, Taberi, Allah'ın Hz. Musa'ya seslenmesini Firavuna gitme emri olarak tefsir etmiştir. Firavunun azmasını Alimov'un yorumladığı gibi küfürde aşırı gitmesi ve kendini ilahlık taslaması şeklinde açıklamıştır. *Seni Rabbine ileteyim* cümlesini Rabbine götüren yol bu İslam'dır diye tefsir ettiğini görürüz.¹²⁰

Alimov benzer bir yerde "*İşte onlar gerçekten mü'minlerdir. Onlara, Rableri katında yüksek mertebeler, bağışlanma ve cömertçe verilmiş rızık vardır*"¹²¹ ayetini genişçe anlatmak için uzun bir açıklamadan sonra "*Mümin erkeklerle mümin kadınların nurlarının, önlerinde ve sağlarında koştüğünü göreceğin gün kendilerine şöyle denir: Bugün size müjdelenen şey içlerinden*

¹¹³ Müslim, *Sahîhu Müslim*, "el-Birr ve's-Sıla Ve'l-Edeb" 2588.

¹¹⁴ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/291.

¹¹⁵ Tâhâ, 20/12-14.

¹¹⁶ en-Nazât, 79/17.

¹¹⁷ Tâhâ, 20/25-26.

¹¹⁸ el-En'âm, 6/153.

¹¹⁹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/477, 478.

¹²⁰ Taberi, *Câmiu'l-Beyân an Tevîli Âyi'l-Kur'ân*, 24/79, 80.

¹²¹ el-Enfâl, 8/ 4.

ırmaklar akan, ebedi olarak kalacağınız cennetlerdir. İşte bu büyük başarıdır”¹²² ayetiyle tefsir etmiştir.¹²³ Bu ayetin tefsirinde Alimov Taberinin tefsiri ile muvafakat etmiştir. Taberi de müminlere verilecek yüksek mertebeleri cennet olduğuna dair rivayetleri zikrederek kendi tercihinin de cennet olduğunu belirtmiştir.¹²⁴

Ayette geçen bir kelimenin neye delalet ettiğini açıklamak için o kelimenin başka bir yerde anlamı açık gelmesiyle tefsir eder. Nitekim Maide 15’teki *nûr* kelimesini müfessirlerin çoğunluğu Muhammed s.a.v. olarak tefsir ettiklerini kaydetmiştir. Buna delil olarak kendisi “*Ey Peygamber! Biz seni bir şahit, bir müjdeleyici, bir uyarıcı; Allah’ın izniyle kendi yoluna çağıran bir davetçi ve aydınlatıcı bir kandil olarak gönderdik*”¹²⁵ ayetini zikretmiştir.¹²⁶ Ayetteki *nûr* kelimesini Zemahşerî *nûr* kelimesinden sonra gelen *apaçık bir kitap* cümlesiyle beraber Kur’ân olarak tefsir etmiştir.¹²⁷ Beyzavî de *nûr* ile *apaçık kitabı* beraber Kur’ân olarak tefsir eder, çünkü bir sonraki ayette gelen zamirin tesniye değil müfret olarak gelmesiyle delillendirir. Zayıf görüş olarak *nûr* kelimesinden Muhammed s.a.v kastedildiğini zikretmiştir.¹²⁸

Kur’ân’ın bir yerinde mutlak zikredilen bir kelimeyi başka bir ayette kayıtlı geçen bir kelimeyle tefsir eder. Örneğin Mâide 3’te geçen *ölmüş hayvan ve kan ... size haram kılındı* şeklinde mutlak zikredilen kanı En’âm suresi 145.ayetinde *akıtılmış kan* olarak takyit eder.¹²⁹ Kurtubî tefsirine bakıldığında bu konuyu Mâide 3’te değil, Bakara 173’ün tefsirinde anlatmıştır. Ayette zikredilen kanın ittifakla kullanımını haram olarak değerlendirir, ancak umumu belvâya göre helal olanları istisna ediyor. İstisna edilenlerin de dalak ve karaciğer olduğunu belirtir. Ayetteki mutlak kana gelince, ulema bunu ittifakla *akıtılmış kan* olarak

¹²² el-Hadîd, 57/12.

¹²³ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 2/135.

¹²⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Tevîli Âyi’l-Kur’ân*, 11/32.

¹²⁵ el-Ahzâb, 32/45, 46.

¹²⁶ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/571.

¹²⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hekâiki Gevâmidi’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvîl fî Vucûhi’t-Te’vîl*, 2/218.

¹²⁸ Kâdî Nâsîru’d-Dîn Abdullah b. Ömer b. Muhammed Beyzâvî, *Envârü’t-Tenzîl ve Esrârü’t-Te’vîl* (Beyrut, Lübnan: Dâru’r-Raşîd, 2000), 1/427.

¹²⁹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/3.

kayıtladıklarını zikretmiştir. Elin içinde ve damarlarda kalan kanın da icmâ ile helal olarak değerlendirir.¹³⁰

Bazen ayette geçen bir kelimenin zahiri anlamından başka manaya delalet ettiğini başka bir ayetle delillendirir. “*İman edip de imanlarına zulmü bulaştırmayanlar*” ayetinde zikredilen Zulüm kelimesinden maksadın şirk olduğunu “*Hani Lokmân oğluna öğüt vererek şöyle demişti: Yavrum! Allah’a ortak koşma! Çünkü ortak koşmak elbette büyük bir zulümdür*” ayeti kerimeyle tefsir etmiştir.¹³¹ İbn Âşûr’a göre zulüm, hak sahibinin hakkına girmektir. Ayetteki zulümden kast edilen mana, ulûhiyette ve ibadette Allah’a başka birisini şirk koşmaktır. Bu manayı “*Çünkü ortak koşmak elbette büyük bir zulümdür*”¹³² ayetiyle desteklemiştir. Ek olarak hadisten de “*Allah’ın kullar üzerindeki hakkı, O’na kulluk etmeleri ve O’na hiçbir şeyi ortak koşmamalarıdır*”¹³³ rivayetini zikrederek zulümden kast edilen mananın şirk olduğunu pekiştirmiştir.¹³⁴

Alimov bazen ayetin tefsirine direk ayet ile tefsir ederek başlar. Mesela “*Kim bu dünyada körlük ettiyse ahirette de kördür, yolunu daha da şaşırmıştır*”¹³⁵ tefsirinde ayetin mealini verdikten sonra ayette geçen *Kim bu dünyada körlük ettiyse* cümlesini “*Her kim de benim zikrimden (Kur’an’dan) yüz çevirirse mutlaka ona dar bir geçim vardır. Bir de onu kıyamet gününde kör olarak haşrederiz*”¹³⁶ ayetiyle tefsir etmiştir.¹³⁷ İbn Âşûr, *Kim bu dünyada körlük ettiyse* cümlesini *kim bu dünyada Allah’ın dininde dalâlete düştüyse* diye tefsir etmesiyle Alimov’un tefsirine muvafık tefsir etmiştir.¹³⁸ Ayette hangi konuda körlük edildiği hususunda ulema farklı yorumlara gitmiş. Taberi tefsirinde bu konuda iki farklı tefsiri zikreder. Birincisi, Allah’ın insanlara sunduğu nimetlerde körlük ettiyse ahiretteki nimetlerde de kördür ve yolunu daha da şaşırmıştır. İkincisi, dünyada Allah’ın

¹³⁰ Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekir Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmî’l-Kur’ân ve’l-Mübeyyin limâ Tezammenahü mine’s-Sünneti ve Âi’l-Furkân* (Beyrut, Lübnan: Risâle, 2006), 3/30, 31.

¹³¹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/671.

¹³² Lokmân, 31/13.

¹³³ Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî*, “Libâs” 101 (No. 5967), “Rekâk” 37 (No. 6500), “Tevhid” 1 (No. 7373); Müslim, *Sahîhu Müslim*, “İmân” 30.

¹³⁴ Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr* (Tunus: Dâru’t-Tûnusiyye, 1984), 7/332.

¹³⁵ el-İsrâ, 17/72.

¹³⁶ Tâhâ, 20/124.

¹³⁷ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 3/67.

¹³⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, 15/170.

varlığını ve birliğini gösteren ayetleri görmezden gelirse, ahitte hali dünyadaki kör halinden daha beter olacaktır.¹³⁹

2. Kur'ân'ın Hadis ile Tefsiri

Kur'ân'ın tefsiri için Kur'ân'dan sonra ilk başvurulacak kaynak sünnettir. Ayetin tefsiri Kur'ân'da bulunmazsa Resûlullah'ın sünnetine bakılır. Sünnet Kur'ân'da kapalı, icmali ve kısa geçen ayetleri açıklar, tafsilatlandırır ve şerh eder.¹⁴⁰ Sünnetin Kur'ân'ı açıklama hususunda “*Dikkat edin! Bana Kur'ân ve onunla birlikte onun bir benzeri de verildi. Dikkat edin! Karnı tok adamın koltuğuna yaslanıp: “Size sadece bu Kur'ân yeter. Onda helal bulduğunuzu helal sayın, haram bulduğunuzu haram sayın” demesi yakındır.*”¹⁴¹ rivayeti ve “*(O peygamberleri) apaçık belgeler ve kitaplarla gönderdik. İnsanlara, kendilerine indirileni açıklamak ve onların da (üzerinde) düşünmeleri için sana bu Kur'an'ı indirdik.*”¹⁴² gibi hadis ve ayetten deliller vârid olmuştur.

Müfessirimiz Kur'ân'ın Hadisle tefsiri yöntemine diğer tefsir yöntemlerine göre en çok başvurduğu yöntemdir. Hatta bazen okuyucu bu bir rivayet tefsiridir diyebilir. Ayette hangi konu bahsediliyorsa o konu hakkında varsa öncelikli olarak o ayeti açıklayan başka bir ayet getirir, sonra konuyla ilişkili hadisleri zikrederek tefsir eder.

Kur'ân Arap dilinde indi ve ilk muhatapları Araplar olduğu için kendi dil kuralları ve yaşadıkları örfleri kadar anlamışlardır. Bazı anlamadıkları şeyleri en güvenilir kaynak olan peygambere sormuşlardır. Çünkü Kur'ân'ı beyan etmek O'nun görevidir. Sünnetin hem Kur'ân'ın tefsiri hem de sünnetin hücciyeti için “*Bana kitap (Kur'ân) ve bir de onun misli verildi*”¹⁴³ rivayeti hadis kaynaklarında zikredilmiştir. Bazı konularda sahabe Hz. Peygamber'e anlamadıklarını soramamışlar ve Hz. Peygamber'in tefsir ettiğini de başka sahabilere aktarmışlardır. Hz. Peygamber'in az tefsir ettiği söylene de “*(O peygamberleri) apaçık belgeler ve kitaplarla gönderdik. İnsanlara, kendilerine indirileni*

¹³⁹ Taberi, *Câmiu'l-Beyân an Tevîli Âyi'l-Kur'ân*, 15/10, 11.

¹⁴⁰ Suyutî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/725.

¹⁴¹ Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî Ebu Dâvûd, *Sünenü Ebi Dâvûd* (Beyrut, Lübnan: Risâle, 2015), “Sünnet” 6 (No. 4604).

¹⁴² en-Nahl, 16/44.

¹⁴³ Ebu Dâvûd, *Sünenü Ebi Dâvûd*, “Sünnet”, 6 (No. 4604).

açıklaman ve onların da (üzerinde) düşünmeleri için sana bu Kur'ân'ı indirdik”¹⁴⁴ ayetinin umumîliği çok tefsir ettiğini kanıtlamaktadır. Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı nasıl açıkladığını görmek isteyen biri için başvurulacak ilk yerler hadis kitaplarıdır. Ancak bu eserlerde yer alan tefsir rivayetleri, tefsir kitaplarına kıyasla daha sınırlıdır. Bunun temel sebebi, hadis âlimlerinin rivayetleri kabul ederken sıkı bir şekilde cerh ve ta'dil ölçülerini uygulamalarıdır. Buna karşılık tefsir kitaplarında, bu denetim süzgecinden yeterince geçmemiş zayıf hatta uydurma rivayetlere daha fazla rastlanabilir. Bu yüzden, Peygamber'e nispet edilen tefsir örneklerini daha güvenilir biçimde tespit etmek için en sağlam başvuru noktası, erken dönemden itibaren titizlikle derlenmiş muteber hadis kaynaklarıdır.

Kıyamet suresi 19.ayetinde Allah, Kur'ân'ı Resulü için korumayı ve beyanını (açıklamasını) kendisi üstlendiğini beyan eder. Dolayısıyla Allah Resûlü Kur'ân'ı tafsilatlı bir şekilde beyanına sahipti ve ashabına Kur'ân'ı açıklamak onun göreviydi.¹⁴⁵ Nitekim Efendimiz s.a.v. *“Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın”*¹⁴⁶ ayetindeki kuvvetin ne anlama geldiğini sahabenin sormamasına rağmen minberde kendisi ok ve ok atış olarak beyan etmiştir.

Müfessirimiz bundan başka Hz. Peygamber'in ayeti sahabeye okuyarak tefsir etmesiyle, bazen sahabenin dikkatini toplamak için sahabeye soru sormasıyla tefsir etmiştir. Bazen de ayetin sebebi nüzulün zikrederek tefsir eder. Alimov, tefsir mahiyetinde getirdiği hadisin kaynağını sadece *Buhari rivayeti* veya *Buhari ve Müslim rivayeti* diyerek gösterir. Hadisin kaynağını kitap, bab ve hadis numarasını zikretmemiştir. Araştırmada hadislerin tahririni kendimiz kaynaklardan gösterdik.

Alimov ayeti hadisle tefsirinde Allah Resulünün ayeti birisine okuyarak tefsir ettiği rivayetleri aktararak tefsir etmiştir. Mesela *“(Yahudiler) Allah'ı bırakıp, hahamlarını; (Hristiyanlar ise) rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i rab edindiler”*¹⁴⁷ ayetinin tefsirinde Adî b. Hâtim'den gelen *“Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) huzuruna girdim. Boynumda altından bir haç vardı. 'Ey Adî, şu putu çıkar!' buyurdular. Sonra O'nu şu ayeti okuduğunu işittim: 'Onlar Allah'ı bırakıp din*

¹⁴⁴ en-Nahl, 16/44.

¹⁴⁵ en-Nahl, 16/44.

¹⁴⁶ el-Enfâl, 8/60.

¹⁴⁷ et-Tevbe, 9/31.

âlimlerini, rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i rabler edindiler.' Ardından şöyle buyurdu: *'Onlar (aslında) o kimselere ibadet etmiyorlardı; fakat onlar helali haram, haramı da helal kıldılar, bunlar da onlara uydular'*¹⁴⁸ rivayeti zikrederek tefsir eder.¹⁴⁹ İbn Kesîr tefsirinde aynı ayeti tefsir ederken Alimov'un zikrettiği rivayet ile tefsir etmiştir. Rivayeti farklı tariklerden Ahmed b. Hanbel, Tirmizî ve İbn Cerîr Taberî'nin rivayet ettiğini söylemiştir.¹⁵⁰

Resulüllah s.a.v. bazen sahabenin dikkatlerini toplamak ve konunun önemli olduğunu bildirmek için sahabeye ayeti okuyup bundan ne kastedilmektedir diye soru sorarak ayeti tefsir ederdi. Müfessirimiz de *"İşte o gün, yer, kendi haberlerini anlatır"*¹⁵¹ ayetini açıklarken Ebu Hüreyre'den gelen *"Resulüllah s.a.v. şu ayeti okudu: 'İşte o gün, yer, haberlerini anlatır.' Sonra şöyle buyurdu: 'Onun haberlerinin ne olduğunu biliyor musunuz?'* Sahabeler: *'Allah ve Resûlü daha iyi bilir'* dediler. Bunun üzerine buyurdu ki: *'Onun haberleri şudur: Yeryüzü, üzerinde her bir kulun (erkek veya kadın) yaptıklarına şahitlik eder. Şöyle der: "Falan gün şunu şunu yaptı." İşte bunlar onun haberleridir"*¹⁵² rivayeti zikrederek Hz. Peygamberin bu tefsir yöntemini kullanmıştır.¹⁵³ İbn Kesîr kendi tefsirinde bu ayeti tefsir ederken aynı rivayeti Ahmed b. Hanbel'in Abdullah b. Mübârek tarikiyle zikrettiğini, Tirmizî ve Nesâî'nin Süveyd b. Nasr tarikiyle zikrettiğini söylemiştir. İki tarik Abdullah b. Mübârek'te birleşip, sonrası aynı ravilerdir ve hepsi Ebu Hüreyre'den merfu olarak aılmıştır.¹⁵⁴ İbn Kesîr ve Alimov ikisi de Hz. Peygamber'in ayeti okuyup sonra sahabeye sorarak tefsir ettiğini zikretmişlerdir.

Allah Resulünün sahabeye soru sorarak ayeti tefsir etmesine başka bir ayette değinmiştir. Tûr suresinin *"Ve Beyti Ma'mur'a andolsun"*¹⁵⁵ ayetinin tefsirinde Beyti Ma'mur'un yedinci kat semada Kâbe'nin üstündeki Allah'ın evi olduğunu, Âdem'in onu Allah'ın emriyle yaptığını ve Nûh tufanında meleklerin göğe kaldırdıklarını anlatır. Devamında *"Hz. Peygamber Beyti Ma'mur'un ne*

¹⁴⁸ Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevrâ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî* (Beyrut, Lübnan: Risâle, 2024), "Tefsiri'l-Kur'ân" 10 (No. 3352).

¹⁴⁹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 2/200.

¹⁵⁰ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, 7/179.

¹⁵¹ ez-Zilzâl, 99/4.

¹⁵² Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, "Tefsiru'l-Kur'ân" 87 (No. 3647).

¹⁵³ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/668.

¹⁵⁴ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, 14/428.

¹⁵⁵ et-Tûr, 52/4.

*olduğunu biliyor musunuz? dedi. Sahabîler: “Allah ve Resulü en iyisini bilir” dediklerinde O: Semada Kâbe’nin üstündeki mescittir. O düşerse Kâbe’nin üzerine düşer. Onda her gün yetmiş bin melek namaz kılarlar. Bir kere girip çıkanlar tekrar giremezler”*¹⁵⁶ rivayeti zikrederek ayeti rivayetle tefsir etmiştir.¹⁵⁷

Fakat müfessirin zikrettiği bu rivayet sahih kaynaklarda bu şekilde tam bir metin olarak geçmemektedir. Buhari’de rivayetin sadece “*Onda her gün yetmiş bin melek namaz kılarlar. Bir kere girip çıkanlar tekrar giremezler*” kısmı Mi’rac hadisi içinde geçmektedir. Alimov’un zikrettiği rivayete ziyade olarak Buhari ve Müslim’de “*Bu da onların son girişidir*” cümlesi geçer.

Tefsiri İrfan’da ayeti hadisle tefsiri yönteminde ayetin sebebi nüzulü hakkında rivayetleri zikrederek ayetin ne zaman, hangi mekânda ve kimler hakkında indiğini belirtir. Maide suresinin 3.ayetinde geçen “*Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm’ı seçtim*” kısmını tefsir ederken bu ayetin Arafe günü hicretin üçüncü senesinde¹⁵⁸ Peygamber Efendimiz 120 bin Müslümanla hac için Arafat’ta bulunduğunu, üç kere tebliğ ettim mi deyip Allah’ım şahit ol dediği zaman bu ayetin son pasajları indiğini zikreder. Ardından bu ayetle ilgili Buhari rivayeti diyerek “*Yahudiler Ömer bin Hattab’ın r.a. huzuruna gelerek şöyle dediler: “Siz bir ayet okuyorsunuz; eğer o ayet bize indirilmiş olsaydı, onu bayram edinirdik.” Bunun üzerine Hz. Ömer şöyle dedi: “Ben o ayetin ne zaman, nerede ve nasıl indirildiğini biliyorum. Allah’a yemin ederim ki, o gün Arefe günüydü ve biz de Arafat’taydık.” Bu ayet şudur: “Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslam’dan razı oldum.”*¹⁵⁹ rivayeti zikreder. Ancak Buhari’nin sahihindeki hadisin arapça metniyle karşılaştırıldığında hadisin lafızlarında takdim ve tehir yapıldığı ve bazı cümlelerin manasının farklı verildiği görülür.¹⁶⁰

¹⁵⁶ Buhârî, *Sahîhu ’l-Buhârî*, "Bed’ü’l-Halk" 6 (No. 3207); Müslim, *Sahîhu Müslim*, “İmân” 416.

¹⁵⁷ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 5/590.

¹⁵⁸ Hz. Peygamberin bir kere hac yaptığında ihtilaf yoktur. Bu da veda hacı olarak bilinir. Veda hacı ise hicretin onuncu senesinde gerçekleştiği siyer ve hadis kaynaklarında geçer. Müfessirimizin hicretin üçüncü senesinde diye zikretmesi ya sebki kalem olmuştur ya da matbaa hatasıdır diye tevîl edilebilir.

¹⁵⁹ Buhârî, *Sahîhu ’l-Buhârî*, “Tefsir” 5 (No. 4606).

¹⁶⁰ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/525.

Müellif tefsirin halka kolay anlaşılması için tefsir esnasında hadisi kaynağıyla beraber zikrederek açıklar. “*Kim bunun ötesine geçmek isterse, işte onlar haddi aşanlardır*”¹⁶¹ ayetin yorumlarken Allah’ın helal kıldığı yoldan başka yollarla cinsi arzularını giderenler toplumun ahlakî çöküşüne ve bir belanın gelişine sebep olacaklarını zikreder. Bunun için Hz. Peygamber’in sünnetini tutunarak arzularını helal bir yolla gidermelerini söyler. Bu konuda Müslim’in *Sahih*’inde geçen “*Âdemoğlunun zinadan nasibi takdir edilmiştir, buna mutlaka erişecektir. Gözlerin zinası bakmaktır. Kulakların zinası dinlemektir. Dilin zinası konuşmaktır. Elin zinası tutmak/dokunmaktır. Ayağın zinası yürümektir. Kalp ise arzu eder ve temenni eder. Nihayet cinsel organ bunu ya doğrular ya da yalanlar*”¹⁶² rivayetini getirerek tefsir etmiştir.¹⁶³ Fakat bu rivayeti Buhari rivayeti olarak gösterir. Buhari’ye bakıldığında hadis metni bu şekilde değildir. Buhari metni ise şu şekildedir: “*Allah Âdemoğlunun zinadan nasibini yazmıştır, buna mutlaka erişecektir. Gözün zinası bakmaktır. Dilin zinası konuşmaktır. Nefis ise arzu eder ve temenni eder. Nihayet cinsel organ bunu ya doğrular ya da yalanlar.*”¹⁶⁴

Müellif *Tefsiri İrfan*’da neredeyse her ayetin yorumunda hadisten açıklama getirmiştir. Bu yöntemi ile okuyuculara Kur’ân’ın sünnetle anlaşılacağı anlamını vermektedir. Böylece Kur’ân-Sünnet bütünlüğünü korumuş ve insanların tefsir anlayışlarını bu temel üzere bina etmiştir. Mesela “*Kim bir iyilik yaparsa ona on katı vardır. Kim de bir kötülük yaparsa o da sadece o kötülüğün misliyle cezalandırılır ve onlara zulmedilmez.*”¹⁶⁵ ayetinin tefsirinde bu ayet-i kerimeyi Hz. Peygamber’in şu hadisi ile açıklamaktadır: “*Nebî s.a.v. şöyle buyurdu: “Sözü hak olan Allah Teâlâ şöyle buyurur: ‘Kulum bir iyiliği yapmaya niyet ederse, onun için bir sevap yazın. Eğer onu yaparsa, ona on kat sevap yazın. Bir kötülüğü yapmaya niyet ederse, onu yazmayın. Eğer onu işlerse, sadece kendi misli kadar günah yazın. Eğer onu terk eder yahut yapmazsa, ona bir sevap yazın.’” Sonra*

¹⁶¹ el-Mü’minûn, 23/7.

¹⁶² Müslim, *Sahîhu Müslim*, “Kader” 6754.

¹⁶³ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 3/488.

¹⁶⁴ Buhârî, *Sahîhu ’l-Buhârî*, “Kader” 9 (No. 6243, 6612).

¹⁶⁵ el-En’âm, 6/160.

Peygamber s.a.v. yukarıdaki ayeti okudular”¹⁶⁶ diyerek İbn Kesîr’in tefsirinde de geçtiği gibi¹⁶⁷ kutsi hadisi zikrederek tefsir etmiştir.¹⁶⁸

Bazen ayeti tefsir ederken ayeti kendi ifadeleriyle uzunca açıklar ve konuyla ilgili sahabe ve tabiîn rivayetlerini zikreder. Ardından herhangi bir sahabe veya tabiînin rivayetidir demeksizin ayetle direk kendisi ilişkilendirerek hadisin metnini getirerek tefsir eder. Örneğin *“Kim Allah’a tevekkül ederse, O kendisine yeter”*¹⁶⁹ cümlesinin tefsiri için *“Ve şunu bil ki, bütün insanlar toplanıp sana fayda vermek isterlerse, Allah’ın senin için takdir ettiğinden başka hiçbir fayda veremezler. İnsanlar sana zarar vermek için toplansalar da, Allah’ın senin için takdir ettiğinden başka hiçbir zarar veremezler.”*¹⁷⁰ hadisini zikrederek ayetin içindeki bir cümleyi hadisin bir kısmıyla açıklamıştır.¹⁷¹

Alimov, ayeti tefsir ederken başka müfessirler gibi bazen birden fazla hadisi zikrederek tefsir eder. Mesela *“Allah yolunda her ne harcar veya her ne adarsanız, şüphesiz Allah onu bilir. Zulmedenlerin yardımcıları yoktur”*¹⁷² ayet-i kerimeyi yorumlarken *“Ey Allah’ın Resûlü! Zengin kimseler bütün sevapları alıp gittiler. Onlar da bizim kıldığımız gibi namaz kılıyor, bizim tuttuğumuz gibi oruç tutuyorlar. Üstelik ihtiyaçlarından artan mallarını sadaka olarak veriyorlar.”* Bunun üzerine Resulullah şöyle buyurdu: *“Allah size de sadaka vereceğiniz şeyler vermedi mi? Şüphesiz her tesbihiniz sadakadır, her tekbiriniz sadakadır, her hamdiniz sadakadır, her tehliliniz sadakadır. İyiliği emretmeniz sadakadır, kötülükten sakındırmanız sadakadır. Eşinizle meşru şekilde birlikte olmanız da sadakadır.”* Sahabîler: *“Ey Allah’ın Resulü! Birimiz şehvetini giderince de sevap mı kazanıyor?”* diye sordular. Resulullah şöyle buyurdu: *“Söyleyin bakalım, onu haram yolla giderse günah olmaz mıydı? İşte aynı şekilde onu helal yolla giderirse sevap kazanır”*¹⁷³ rivayetini ve bundan başka sadaka ile ilgili iki hadisi

¹⁶⁶ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, "Tefsiru'l-Kur'ân" 7 (No. 3073); Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, "Rekâk" 31 (No. 6491); Müslim, *Sahîhu Müslim*, "İman" 338.

¹⁶⁷ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, 6/242.

¹⁶⁸ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/731.

¹⁶⁹ et-Talâk, 65/3.

¹⁷⁰ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, "Sıfatü'l-Kıyâme ve'r-Rekâik ve'l-Vera" 50 (No. 2616).

¹⁷¹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/164.

¹⁷² el-Bakara, 2/270.

¹⁷³ Müslim, *Sahîhu Müslim*, "Zekât" 1006.

zikrederek ayeti hadisle tefsirinde rivayetleri bolca kullanmıştır ve hadis külliyyatına vukufiyetini ortaya koymuştur.¹⁷⁴

Görüldüğü gibi Alimov Kur'ân'ın tefsirinde hadis külliyyatından bolca istifade etmiştir. Okuyucularına Kur'ân okurken hadislerden de açıklamaları getirerek Kur'ân ve Sünnet'in bütünlüğünü korumuştur.

3. Kuranı Sahabe Kavli ile Tefsiri

Sahabe, kendisiyle Resulullah arasında ona ve onun getirdiğine iman etmiş halde likanın gerçekleştiği ve iman üzere vefat eden kimsedir.¹⁷⁵ İmam Şafî'ye göre Resûlullah'ın vefatından önce veya sonra araya irtidat girse bile sahabeden sayılırken, İmam Azam Ebu Hanife'ye göre Resûlullah'ın vefatından önce veya sonra fark etmeksizin mürted olduysa sahabîlik vasfı geri dönmez, ancak tekrar rüyet sabit olursa döner. Buna göre bütün amelleri iptal olur, haccını yenilemelidir.¹⁷⁶

Sahabe Hz. Peygamber'den daha çok işittikleri kavli açıklamaları, gördüğü fiili ve takrirî açıklamaları aktarmıştır. Mevkuf olarak sebebi nüzul, lügavî ve ahkâm gibi içtihat alanı olmayan konulardaki açıklamaları da hükmen merfu sayılmıştır. Dolayısıyla Kur'ân'ı tefsir etmek isteyen kimse Resûlullah'ın sünnetinde bulamazsa, sahabe sözüne müracaat etmeli.¹⁷⁷

Alimov Tefsiri İrfan'da araştırıldığı kadarıyla sahabe kavramının ıstılâhî tarifini yaptığına dair direk bir bilgiye ulaşamamıştır. Sahabe hakkında dolaylı olarak ilgili ayetlerde açıklamalarda bulunmuştur. Tevbe suresi 100.ayette Muhacir ve Ensar'ı açıklarken ve Fetih suresi 29.ayetin tefsirinde değinmiştir.¹⁷⁸

Hz. Peygamberden sonraki muteber tefsir kaynağı olarak Ashâbu'r-Resûl sayılır. Onlar Kur'ân'ın ilk muhatabıdır, ayetlerin inme esnasındaki olaylara ve

¹⁷⁴ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/257.

¹⁷⁵ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbetü'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser*, 111; Ali el-Kâri, *Şerhu Şerhi Nuhbetü'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser*, 575; Ebu Amr Osman İbnu's-Salâh, *Mukaddimetü İbni's-Salâh ve Mehâsinu'l-İstılâh* (Kahire, Mısır: Dâru'l-Meârif, 2025), 486; Ebu'l-Fida İsmail İbn Kesîr, *el-Bâ'isu'l-Hasîs Şerhu İhtisâri Ulûmi'l-Hadîs* (Beyrut, Lübnan: Risâle, 2020), 240.

¹⁷⁶ Ali el-Kâri, *Şerhu Şerhi Nuhbetü'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser*, 576.

¹⁷⁷ Suyutî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/725.

¹⁷⁸ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 2/242; Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 5/499; Sahabe hakkında başka şu yerlerde açıklama yapmıştır: 6/63, 64; 1/136.

sebebi nüzule şahit oldular. Hükümler ile olaylar arasındaki ve ayetler arasındaki münasebeti iyi biliyordu. Buna rağmen aralarında nadiren olsa da, bir ayetin iniş sebebi gibi bazı konularda yorumları farklılık gösterebiliyordu. Suffe’de bizzat Hz. Peygamberin tedrisatında olan sahabiler ve İbn Mes’ud, İbn Abbas ve Hz. Ali gibi sahabenin önde gelenleri ile hayatında birkaç kere Peygamberi gören sahabinin Kur’anı anlamalarında farklılık arz ederdi.

Sahabe Kur’ân tefsirini Peygamberden işiterek öğrenmiş olmalarından dolayı daha çok sebebi nüzülü zikretme yoluyla tefsir ederlerdi. Bu yüzden sahabenin tefsir hakkında rivayetleri önemlidir. Ancak sahabe arasında rivayet tefsirini destekleyenler olduğu gibi kendi içtihatlarıyla tefsir edenler de vardır. Rivayet tefsirini tercih edenler kendi rey’i ile Kur’ân hakkında konuşanları korkutan rivayetlerden dolayı çekinmişlerdir. Nitekim bu hususta Suneni Tirmizî’de geçen İbn Abbas’tan gelen rivayette Nebî s.a.v. şöyle buyurmuştur: *“Benden, bildiğiniz dışında hadis nakletmekten sakının. Kim benim adıma bile bile yalan söylerse cehennemdeki yerine hazırlansın. Kim de Kur’ân hakkında kendi görüşüyle konuşursa cehennemdeki yerine hazırlansın”*¹⁷⁹ ve *“Her kim Kur’ân hakkında kendi görüşüyle konuşursa ve isabet etse de hata etmiş olur”*¹⁸⁰ rivayetleri vârid olmuştur.

Sahabe Kur’ân’ın tefsirinde aktardığı rivayetleri Kur’ân’a ve Hz. Peygambere dayandırmıştır. Dolayısıyla Kur’ân’da bir yerde mücmel olarak gelen ayeti başka bir yerde mübeyyen olarak gelen ayetin açıkladığı gibi rivayetleri aktarmışlardır. Sahabe bir ayetin anlamını anlamadıklarında Peygamber Efendimize sorarlardı. Buna örnek olarak *“İman edip de imanlarına zulmü bulaştırmayanlar”*¹⁸¹ ayetini sahabiler Peygamber Efendimize s.a.v. sorduklarında zulmün şirk olarak açıkladığını müfessirimiz de kendi tefsirinde Abdullah b. Mesud’dan gelen rivayetle kaydetmiştir.¹⁸²

Alimov, Tefsiri İrfan’da sahabeden Ebu Bekir,¹⁸³ Hz. Ömer,¹⁸⁴ İbn Mesud,¹⁸⁵ İbn Abbas,¹⁸⁶ Hz. Ali,¹⁸⁷ Abdullah b. Ömer,¹⁸⁸ Ebu Hüreyre,¹⁸⁹ Ebu

¹⁷⁹ Tirmizî, *Sünenü ’t-Tirmizî*, “Tefsir” 1 (No. 3182).

¹⁸⁰ Tirmizî, *Sünenü ’t-Tirmizî*, “Tefsir” 1 (No. 3183).

¹⁸¹ el-En’âm, 82.

¹⁸² Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/671.

¹⁸³ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 3/556; 5/81.

Musa el-Eş'arî,¹⁹⁰ Enes b. Malik,¹⁹¹ Hz. Aişe,¹⁹² Muaz b. Cebel,¹⁹³ Übey b. Ka'b,¹⁹⁴ Ebu Said el-Hudrî,¹⁹⁵ Cabir b. Abdullah¹⁹⁶ gibilerden kavillerini ve rivayetlerini zikrederek tefsir etmiştir.

Müfessirimiz sahabenin ayeti nesih yöntemiyle tefsir etme metodunu da kullanmıştır. “*Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir*”¹⁹⁷ ayetinin tefsirinin ortalarında oruca güç yetiremeyenleri *yaşlılar, hastalar ve özürlüler* olarak açıklar, bunların her tutmadığı bir gün için bir miskinin bir günlük doyumu miktarında fidye (bedel) vermeleri gerektiğini söyler. Tefsirin devamında Abdullah b. Mesud’a göre bu zikredilen ayet “*Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa onu oruçla geçirsin*”¹⁹⁸ ayetiyle mensûh olduğunu bazı müfessirlerin görüşüne göre diye zikreder. Tefsirin sonunda bu konuda kendi tercihi olarak ayetin neshedilmediğini, hükmün baki kaldığını İbn Abbas’ın “*Bu ayet mensuh değildir, yaşlı erkek ve yaşlı kadın oruç tutmaya güç yetiremezlerse, tutamadıkları her gün karşılığında bir yoksulu doyurmaları gerekir*”¹⁹⁹ rivayeti ile ortaya koymuştur. Dolayısıyla Alimov ayetin neshedilmediğini savunmuştur.²⁰⁰ Taberi bu ayet hakkında orucun ilk farz kılındığı dönemlerde herkesin isterlerse oruç tuttuğunu, isterlerse de her gün için bir yoksulu doyurdıkları hakkında rivayetleri zikreder. Tefsirin devamında bir sonraki ayet inince sadece seferde olan ile hasta olanın başka günlerde tutamadığı oruçlarını kaza ettiğini ve bir sonraki ayet ile önceki ayetin nesh edildiğini söylemiş ve bu görüşle ilgili rivayetleri zikretmiştir.

¹⁸⁴ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/34.

¹⁸⁵ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/611; 1/671; 3/710; 4/84; 5/750; 5/108, 5/128; 5/202; 5/208; 5/349; 5/351; 5/559; 5/618; 5/698; 6/13; 6/29; 6/52; 6/155; 6/241.

¹⁸⁶ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/701; 2/688; 2/715; 4/122; 4/381; 4/517; 4/678; 4/682; 5/4; 5/105; 5/115; 5/208; 5/324; 5/382; 5/386; 6/49, 6/98; 6/640; 6/686.

¹⁸⁷ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 3/389; 3/658.

¹⁸⁸ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 4/311; 5/115; 5/348; 6/60.

¹⁸⁹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 5/92; 5/327; 5/390.

¹⁹⁰ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 2/717; 3/400; 4/278; 4/438; 4/665;

¹⁹¹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 2/719; 4/516; 4/664; 5/92; 5/200; 5/211; 5/514;

¹⁹² Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 5/634.

¹⁹³ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 3/409.

¹⁹⁴ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 3/639.

¹⁹⁵ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 5/92; 5/111; 5/721.

¹⁹⁶ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 5/280; 6/125; 6/162.

¹⁹⁷ el-Bakara, 2/184.

¹⁹⁸ el-Bakara, 2/185.

¹⁹⁹ Buhârî, *Sahîhu 'l-Buhârî*, “Tefsir” 25 (No. 4505).

²⁰⁰ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/174.

Tefsirin sonlarına doğru söz konusu ayetin nesh edilmediğine dair rivayetleri zikredip, ayetin hükmü yaşlı erkek ile yaşlı kadın için baki kaldığını söylemiştir.²⁰¹

İbn Mesud gibi sahabe tefsirinde önde gelen sahabilerin açıklamalarından da istifade etmiştir. İbn Mesud kendi mushafının kenarına ayetlerin hükümlerinin açıklamaları ve garip kelimelerin açıklamalarını not almıştır. İşte müellifimiz de İbn Mesud gibi sahabe müfessirlerin özel mushaflarındaki açıklamalarını dolaylı yollarla aktarmıştır. Mesela “*Kim (bu imkânı) bulamazsa onun keffareti üç gün oruç tutmaktır*”²⁰² ayetindeki yemin keffaretinin on fakiri doyurmak veya bir fakiri on gün doyurmak, on fakiri giydirmek veya fitır sadakası miktarında galle (mahsul) vermek ve bir köle azat etmek olarak açıklar. Bu imkânları bulamaz ise üç gün oruç tutacağını tıpkı İbn Mesud’un dediği gibi peş peşe kaydıyla getirir.²⁰³ İbn Kesîr tefsirine bakıldığında üç gün peş peşe kaydını İ. Şâfi, İ. Ahmed ve İ. Ebu Hanife’nin mezhebine göre diye zikreder. İbn Mes’ûd ve Übey b. Ka’b’ın kıraatinde peş peşe kaydı geçtiğini delil olarak zikrederek Alimov’un yaptığı tefsir ile uyumaktadır.²⁰⁴

Alimov sahabe kavliyle surelerin iniş sebebini de bazen anlatmıştır. Mesela Enfal suresinin ilk ayetinin tefsirinin sonlarında Ubâde b. Sâmit’in “*Bu ayetler bizim hakkımızda Bedir savaşında nefsimize yenik düşüp ganimetlere koştığımız zamanda inmiştir*” sözünü zikrederek sahabe sözünü getirmiştir.²⁰⁵ Buna başka bir misal “*Onlardan henüz kendilerine katılmayan başkalarına da göndermiştir. O mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir*”²⁰⁶ ayetinin tefsirinin sonunda Buhari’de geçen Ebu Hüreyre rivayetini zikreder. Rivayette ayette kastedilenlerin kim olduğu sorulunca, Selman Farisî’nin yaşadığı bölgenin insan(lar)ı olduğu cevabı geçer.²⁰⁷ Alimov’a göre bu ayette Hz. Peygamber’in müjdesi gerçekleşmiştir. Bu müjdenin bildirdiği haberi İmam Ebu Hanife’nin o bölgeden çıkmasıyla açıklamıştır.²⁰⁸ İbn Kesîr de aynı hadisi Buhârî’den naklederek

²⁰¹ Taberi, *Câmiu’l-Beyân an Tevîli Âyi’l-Kur’ân*, 3/165-172.

²⁰² el-Mâide, 5/89.

²⁰³ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/589.

²⁰⁴ İbn Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’ân’i’l-Azîm*, 5/328-329.

²⁰⁵ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 2/133.

²⁰⁶ el-Cuma, 62/3.

²⁰⁷ Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî*, “Tefsir” 62 (No. 4897); Müslim, *Sahîhu Müslim*, “Fedâilü’s-Sahabe” 6498.

²⁰⁸ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/118.

Farisîler ve arap olmayan tüm diğer Müslümanlar olarak açıklamıştır.²⁰⁹ Nesefî de onların ya sahabeden sonra gelenler ya da onlardan sonra kıyamete kadar gelecek olan tüm Müslümanlar olarak tefsir etmiştir.²¹⁰

Tefsiri İrfan'da hadis rivayetinde muksirûn'dan sayılan, tefsirde en çok rivayet eden ve farklı fetvalarıyla fıkıhta önemli konuma sahip olan İbn Abbas'ın rivayetleri bolca geçmektedir. Müellif "*Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine, insanlar arasında yürüyeceği bir nur verdiğimiz kimsenin durumu, hiç, karanlıklar içinde kalmış, bir türlü ondan çıkamamış kimsenin durumu gibi olur mu? İşte kâfirlere, işlemekte oldukları çirkinlikler böyle süslü gösterilmiştir*"²¹¹ ayeti kerimenin tefsirinin sonlarında İbn Abbas'ın bu ayet Hz. Hamza ile Ebu Cehil hakkındadır. Ebu Cehil, Resûlullah'a işkembe atmıştı, Hz. Hamza elindeki yayla Ebu Cehil'in üzerine yürümüşü. Ebu Cehil, Resûlullah'ın ilahlarına hakaret ettiğini, atalarının yoluna karşı çıktığını söyler. Hz. Hamza'nın Ebu Cehil'i kınayıp orada şehadet getirip iman ettiğinde indiğini kaydetmiştir. Aynı ayetteki misal verdiği iki kişi hakkında Zeyd b. Eslem'in fikrince ölü iken diriltip insanlar arasında yürüyeceği bir nur verdiği kimsenin Hz. Ömer, karanlıklar içinden çıkamayan kimsenin ise Ebu Cehil olduğunu söylemiştir.²¹² Bu şekilde tefsir esnasında rivayetler arasında tercih yapmaksızın bir ayet hakkında vârid olan rivayetleri okuyucusuna sunmuştur.

4. Kur'ân'ın Tabîûn Kavli ile Tefsiri

Tabîûn, Hz. Peygambere ve onun indirdiğine inanmış halde sahabeyle likanın gerçekleşip mümin olarak ölen kimsedir.²¹³ Tabîûnden, sahabeden tefsir olarak rivayetin tamamını alanlar olsa da tefsirde ihtilafları da vardır. Fakat bu ihtilaflar ayete zıt manaları vermelerinden değil, aynı manayı farklı kelimelerle açıklamalarındadır.²¹⁴

²⁰⁹ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, 13/555.

²¹⁰ Ebu'l-Berakât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hekâiku't-Te'vîl* (Beyrut, Lübnan: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998), 3/480.

²¹¹ el-En'âm, 6/122.

²¹² Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/701.

²¹³ Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker fi Mustalahi Ehli'l-Eser*, 595; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar fi Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker fi Mustalahi Ehli'l-Eser*, 113; İbnu's-Salâh, *Mukaddimetü İbni's-Salâh ve Mehâsinu'l-Istîlâh*, 506.

²¹⁴ Suyutî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/728.

Tefsiri İrfan'da müellif tabîinden Katade b. Diâme es-Sedûsî,²¹⁵ İkrime Mevlâ İbn Abbas,²¹⁶ Mukâtil,²¹⁷ İsmail b. Abdurrahman es-Süddî,²¹⁸ İbn Ebi Müleyke,²¹⁹ Hasan Basrî,²²⁰ Said b. Müseyyeb,²²¹ Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî,²²² İbn İshak,²²³ İbn Sîrîn,²²⁴ Nâfi Mevla İbn Ömer,²²⁵ Muhammed b. Ka'b el-Kurazî,²²⁶ Mücâhid b. Cebr el-Mekkî,²²⁷ Mesrûk b. el-Ecda b. Malik el-Hemdânî el-Kûfî,²²⁸ Atâ b. Ebi Müslim el-Horosânî,²²⁹ Ebu'l-Kasım el-Cüneyd b. Muhammed el-Bağdadî,²³⁰ Said b. Cübeyr el-Esedî el-Kûfî,²³¹ Malik b. Dînâr es-Sâmî el-Basrî,²³² Atâ b. Ebi Rabâh el-Mekkî,²³³ Ka'b el-Ahbar²³⁴ gibi kimselerin tefsirlerinden istifade etmiştir.

Tefsiri İrfan'da müellif tâbîinin daha çok ayetin nüzul sebebi hakkındaki görüşlerini aktararak tefsir etmiştir. Mesela “*Üzerine Allah adı anılmayan (hayvan)lardan yemeyin. Çünkü bu şekilde davranış fasıklıktır. Bir de şeytanlar kendi dostlarına sizinle mücadele etmeleri için mutlaka fısıldarlar. Onlara boyun eğerseniz şüphesiz siz de Allah'a ortak koşmuş olursunuz.*”²³⁵ ayetinin yorumunda şeytanlar kendi dostlarına sizinle mücadele etmeleri için mutlaka fısıldarlar cümlesini açıklarken İkrime'nin “*Allah leşin haram olduğunu bildirince, Fars Mecusileri Küreyiş müşriklerine Muhammed ve ashâbı kendi kestiklerini helal, Allah'ın öldürdüğünü haram sayarak Allah'ın emrine uyduklarını mı sanıyorlar diyerek mektup yazdılar. Bu mektup bazı Müslümanlara ulaşınca onların imanlarında ikilenmeye sebep oldu. O zaman bu ayet inmiştir*” sözüyle tefsir

²¹⁵ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 2/718; 4/122; 5/256; 5/318; 5/367; 5/551; 6/14.

²¹⁶ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/700; 2/682; 3/58; 3/81; 3/532; 5/192; 5/736; 6/16.

²¹⁷ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/96; 3/227; 3/240; 4/262; 4/373; 4/487; 6/47; 6/237.

²¹⁸ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/487; 1/316; 6/49; 6/193; 6/120.

²¹⁹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/175.

²²⁰ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/316; 3/199; 3/211; 5/94; 5/95; 5/551; 5/624; 6/227; 6/311; 6/313; 6/333; 6/373; 6/422.

²²¹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/240; 6/718.

²²² Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/99; 1/386; 1/516; 3/50; 3/219; 3/227; 4/373; 6/12; 6/247.

²²³ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/263; 3/43; 3/247; 4/450; 5/6; 5/597; 6/376; 6/647; 6/697.

²²⁴ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/382.

²²⁵ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/185; 1/187.

²²⁶ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 2/191.

²²⁷ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 2/717; 4/122; 4/233; 4/269; 4/516; 4/672; 5/318; 5/505; 5/634; 5/696.

²²⁸ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 3/228; 5/51.

²²⁹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 3/676.

²³⁰ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 3/313.

²³¹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 3/69; 3/646; 4/481; 4/678; 5/97.

²³² Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 4/416.

²³³ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 4/481; 5/70; 5/382; 5/505.

²³⁴ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/240.

²³⁵ el-En'âm, 6/121.

eder.²³⁶ Bu ayetin iniş sebebi hakkında Vâhidî de İkrime'den gelen aynı rivayeti zikretmiştir.²³⁷ Başka bir yerde İkrime'nin "*Münafıklar onlara: Biz sizinle beraber değil miydik? diye seslenirler. (Müminler de) derler ki: Evet ama siz kendi başınızı belaya soktunuz; fırsat beklediniz; şüpheye düştünüz ve kuruntular sizi aldattı. O çok aldatan (şeytan) sizi, Allah hakkında bile aldattı. Nihayet Allah'ın emri gelip çattı!*"²³⁸ ayeti hakkında yorumunu zikretmiştir. Ayetteki *siz kendi başınızı belaya soktunuz* ifadesini şehvetlerinize, *fırsat beklediniz*'i tövbeyi geciktirmenizle, *şüpheye düştünüz*'ü Allah'ın emri hakkında kuşkuya kapılmanızla, *kuruntular sizi aldattı*'yı tövbeyi sürekli ertelemenizle, *O çok aldatan sizi, Allah hakkında bile aldattı* ifadesini şeytan diye tefsir etmiştir.²³⁹ Bu son zikredilen ayetin tefsiri hakkında Mâverdî sadece İkrime'den değil, farklı raviler tarafından nakletmiştir. *Siz kendi başınızı belaya soktunuz* cümlesinin *şehvetinizle* tefsirini Ebu Numeyr el-Hemdânî'den, *fırsat beklediniz*'in *tövbeyi geciktirmenizle* tefsirini Ebu Sinan'dan, *kuruntular sizi aldattı*'yı *tövbeyi sürekli ertelemenizle* tefsirini de Ebu Sinan'dan rivayet etmiştir. İkrime'den sadece *O çok aldatan sizi, Allah hakkında bile aldattı* ifadesini *şeytan* diye tefsir ettiğini zikretmiştir.²⁴⁰ Mâverdî'nin zikrettiği rivayetler ile Alimov'un tefsirine bakacak olursak, ikisinin ravilerinde farklılık vardır.

Bazen bir ayetin tefsirinde birkaç tabîîn ve sahabenin sözlerini zikrederek ayeti tefsir eder. Nitekim "*Onu beklemediği yerden rızıklandırır. Kim Allah'a tevekkül ederse, O kendisine yeter. Şüphesiz Allah emrini yerine getirendir. Allah her şeye bir ölçü koymuştur*"²⁴¹ ayetinin tefsirinin sonlarında ayet hakkında Ali b. Ebi Talha'ya göre bu ayet müslümanı dünyadaki her türlü sıkıntı ve üzüntülerden kurtarıp, kurtuluşa götüreceğini zikreder. Devamında İkrime'nin "*Allah, emrettiklerini yerine getiren kula her türlü bela ve musibetlerden çıkış yolunu*

²³⁶ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/699, 700.

²³⁷ Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *Esbâbü Nuzûli'l-Kur'ân* (Beyrut, Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991), 226.

²³⁸ el-Hadîd, 57/14.

²³⁹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/16.

²⁴⁰ Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb Mâverdî, *en-Nüket Ve'l-Uyûn* (Beyrut, Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Tarihi Meçhûl), 5/476.

²⁴¹ et-Talâk, 65/3.

nasip eder” sözünü zikrederek ayeti tefsir eder.²⁴² Fahreddin Râzî bu ayetin tefsirini Kelbî, Şa’bî ve Katâde’den rivayet etmiştir.²⁴³

Müellif bazen ayetin tefsirinde tabîîn tefsirinden bahsederken tabîînin büyüklerinden Katade’nin dediğine göre diyerek tefsire giriş yapar. Mesela *“Mümin erkeklerle mümin kadınların nurlarının, önlerinde ve sağlarında koştuğunu göreceğin gün kendilerine şöyle denir: "Bugün size müjdelenen şey içlerinden ırmaklar akan, ebedi olarak kalacağınız cennetlerdir." İşte bu büyük başarıdır”*²⁴⁴ ayetinin tefsirinde büyük tabîînden Katade’nin bu ayet hakkında *“Bazı müminlerin nurları Medine’den Aden’e kadar aydınlatır, bazılarının nuru Sana’ya kadar veya daha az yeri aydınlatır”* sözüyle İbn Kesîr’in tefsir ettiği gibi²⁴⁵ tefsir etmiştir.²⁴⁶

Tabîîn tefsirine başka bir örnek olarak Alimov ayet hakkında tabîînden gelen rivayeti zikrettikten sonra aynı tabîînin ayet hakkında açıklamasını zikrederek tefsir eder. *“Orada kendilerine, katkısı zencefil olan içeceklerle dolu bir kâseden içirilir”*²⁴⁷ ayeti kerimenin yorumunda cennet ehline içirilecek şarabın sarhoş etmeyeceği ve kadehlerdeki şaraplar mühürlenerek gelir ve zencefil karışmış halde olacağını söyler. Bu ayet hakkında tabîînin büyüklerinden Hasan Basrî’nin *“Cennette dört pınar vardır. Bunların ikisi Arş’ın altından akar. Bunlardan biri Allah’ın ‘onu coşkuyla fışkırtırlar’ diye zikrettiği pınardır. Diğerisi zencefildir. Diğer iki pınar da Arş’ın üstünden çağlayarak akar. Bunlardan biri Allah’ın ‘orada Selsebîl adı verilen bir pınar vardır’ diye zikrettiği pınardır. Diğerisi ise Tesnîm’dir”* rivayetini zikrederek ayetle münasebetini açıklar. Ardından Hasan Basrî’nin *“Tesnîm, özellikle Allah’a yakın olan mukarreb kullara ait bir içecektir. Ebrâr’ın (iyi kimselerin) içeceğine ise Tesnîm karıştırılır. Zencefil ve Selsebîl de onların içeceğine sürekli karıştırılan şeylerdir”* şeklindeki kendi tefsirini naklederek ayetin tefsirini daha vâzıh bir şekilde anlatmıştır.²⁴⁸ Fakat Alimov’un Hasan Basrî rivayetini Tirmizi’de geçtiğini söylese de Süneni Tirmizi’ye bakıldığında orada bu konuda Hasan Basrî’den ne merfu ne de maktu’

²⁴² Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/163.

²⁴³ er-Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, 30/34.

²⁴⁴ el-Hadîd, 57/12.

²⁴⁵ İbn Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’ân’i’l-Azîm*, 13/416.

²⁴⁶ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/14.

²⁴⁷ el-İnsân, 76/17.

²⁴⁸ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/421, 422.

olarak bir rivayet bulunmaktadır. Alimov'un yaptığı tefsir Taberi tefsiriyle karşılaştırıldığında ayet hakkında gelen rivayetler Hasan Basrî'den değil, Katade ve Mücahit'ten geldiği görülür. Taberi Hasan Basrî'nin bulunduğu rivayeti iki tarikla getirir. Birinci tarik, Muhammed b. Amr, Ebu Asım, İsa şeklinde, ikinci tarik ise Haris, Hasan, Verkâ şeklindedir. Her iki tariki de beraber İbn Ebi Necîh, Mücahit'ten getirir.²⁴⁹ Abdurrezzak es-Sen'ânî tefsirine bakıldığında da rivayet Katade ve Mücahit'ten geldiği görülür.²⁵⁰

Bazen tabîînin sebebi nüzul hakkında açıklamalarını aktararak tefsir eder. Sığaru't-Tabîî'n'den sayılan, tefsir ilminde çok meşhur ve en eski müstakil tefsir sahibi Mükatil b. Süleyman'ın “(Ey Muhammed!) Biz Kur'an'ı sana sıkıntı çekesin diye değil, ancak (Allah'ın azabından) korkacaklara bir öğüt (bir uyarı) olsun diye indirdik”²⁵¹ ayeti hakkında açıklamasını kısa bir girişten sonra aktarır. Mükatil'in sözüne göre Mekke müşriklerinden Nadr b. Haris ve Ebu Cehil Hz. Peygamberin büyük bir gayretle ibadet ettiğini gördüklerinde, sen bizim atalarımızın dinini terk edip gittiğin için mutsuz oluyorsun dediklerinde bu ayet inmiştir.²⁵² Mükatil'in tefsirine bakıldığında rivayette Ebu Cehil ve Nadr b. Haris'le beraber Velid b. Muğire ve Mut'im b. Adî zikredilmiştir. Metin olarak Alimov'un zikrettiği Hz. Peygamberin büyük bir gayretle ibadet ettiğini gördüklerinde kısmı Mükatil'in tefsirinde geçmemektedir. Alimov'un metnine ziyade olarak “Senin ilâhından başka ilah olmadığına dair bir delil getir dediklerinde Hz. Peygamber, ben âlemlere ancak rahmet olarak gönderildim der. Onlar da Resûlullah'a karşı hayır sen bahtsız birisisin” demeleri üzerine indiği kaydedilmiştir.²⁵³

Müellif bazen bir ayeti tefsir ederken o ayet hakkında birkaç tabîînden rivayetleri zikrederek açıklar. Mesela “Bir arada veya ayrı ayrı olarak yemek yemenizde de bir sakınca yoktur”²⁵⁴ ayetinin tefsirinde önce sahabeden İbn Abbas'ın sebebi nüzul ile ilgili rivayetini zikreder. Sonra İbn Abbas'ın talebesi ve hicrî 95'te Haccâc tarafından şehit edilen Kûfeli âlimlerden Said b. Cübeyr ve Dehhâk'ın “Topal ve görme engelli kimselerle beraber yemek yemek istemedikleri

²⁴⁹ Taberi, *Câmiu'l-Beyân an Tevîli Âyi'l-Kur'ân*, 23/560.

²⁵⁰ Abdurrezzak b. Hemmâm es-Sanânî, *Tefsiru'l-Kur'ân* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1989), 2/337.

²⁵¹ Tâhâ, 20/2.

²⁵² Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 3/240.

²⁵³ Mükatil b. Süleyman, *Tefsiru Mükatil*, 3/20.

²⁵⁴ en-Nûr, 24/61.

için Medine halkı sofralarına almazlardı. Bunun üzerine bu ayeti indirildi”²⁵⁵ şeklindeki rivayetini zikrederek açıklamıştır. Aynı ayetin tefsirinde tabiinden hadislerin tedvininde önemli görevlerde bulunan, Abdullah b. Ömer, Enes b. Malik ve Sehl b. Sa’d gibi sahabîlerden hadis rivayetinde bulunan İbn Şihâb Zührî’ye göre bazı engelli ve hasta kimseler, kendilerine izin verilse bile başkalarının evindeki yiyecekleri yemekten çekiniyorlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu ayeti indirerek buna ruhsat verdiğini aktarmıştır. Bu ayetin tefsirinde Alimov, Katâde ve Dehhâk’a göre Benû Leys kabilesi cahiliyede tek başına yemek yemeyi hoş görmezdi, birlikte yiyecek birini beklerdi. Bunun üzerine bu ayet indirildiğini zikretmiştir. Böylece bir ayetin tefsirinde birkaç tabiînin rivayetlerini zikrederek açıklamıştır.²⁵⁶ Said b. Cübeyr ve Dehhâk’ın görüşü olarak zikrettiği açıklama İbn Kesîr tefsirinde farklı metinler olarak geçmektedir.²⁵⁷ Zührî’nin rivayeti ise metin olarak İbn Kesîr’in rivayetine uyuşmaktadır. Fakat senedi Alimov’un söylediği gibi Zührî Said b. Cübeyr’den değil, Zührî Urve tarikiyle Hz. Aişe’den getirmiştir.²⁵⁸ Alimov’un Katade ve Dehhâk rivayeti olarak zikrettiği açıklamayı İbn Kesîr sadece Katade rivayeti olarak kaydetmiştir.²⁵⁹

Müfessirimiz ayetlerin tefsirinde mütekaddim âlimlerin açıklamalarını da aktarmıştır. Mesela “*Keşke ölüm her şeyi bitirseydi*”²⁶⁰ ayeti kerimenin yorumunun sonunda Kaffâl Şaşı’nın ölümden sonra gideceği yerini kendi gözleriyle görmek ölmekten daha kötü bir şey olduğu sözünü zikreder.²⁶¹

Tabiîin dönemine yetişen İbn İshak’ın -her ne kadar kendisi tedlis ile tanınmış olsa da- Enfal suresinin Bedir savaşı esnasında ganimet hususunda tartışan sahabiler hakkında indiği ile ilgili sözünü aktarmaktadır.²⁶²

5. İsrailiyat ve Mevzuat Karşısındaki Tutumu

İsrailiyat kelimesi *israiliyye* kelimesinin cemisi olup israiloğullarına nispet edilmiş ve mastarına izafettir. İsrail Yakup’tur a.s. Beni İsrail ise Yakup’un

²⁵⁵ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 3/646.

²⁵⁶ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 3/646, 647.

²⁵⁷ İbn Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’ân’i’l-Azîm*, 10/274.

²⁵⁸ İbn Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’ân’i’l-Azîm*, 10/275.

²⁵⁹ İbn Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’ân’i’l-Azîm*, 10/276.

²⁶⁰ el-Hâkka, 69/27.

²⁶¹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/264.

²⁶² Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 2/132.

oğulları, Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed'in a.s. dönemine kadar gelenlerdir. Hz. İsa'ya iman edenler Hristiyan, Hz. Muhammed'e iman edenler Müslümanlardır. Ehli-kitap ise hem Yahudilere hem Hristiyanlara denir. Fakat genellikle Yahudiler Medine'de oturdukları ve israiliyatın çoğunluğu Yahudilerden İslam'a girdiği için tağlib yoluyla Yahudilerden gelen haberlere israiliyat denir.²⁶³

İsrailiyat doğruluğu açısından üç kısma ayrılır. Birincisi dinin aslına uygun olanı, Kuran ve sünnete muvafık olanıdır ve kabul ederiz. İsrailiyatın bu kısmına muhtaç olduğumuzdan değil, onların aleyhine delil olarak ve istişhad için kabul ederiz. Hz. Peygamberin "...İsrailoğullarından anlatmanızda bir günah yoktur..." hadisi bu kısmı anlatmaktadır. İkinci kısım, yalan olduğunu bildiğimiz, rivayet edilmesi ve soru sorulması hakkında yasaklamanın ve azarlamanın geldiği kısımdır. Üçüncü kısım, tevakkuf edilen kısımdır. Ne doğrularız ne de yalanlarız. Doğruladığımız yalan olabilir, yalanladığımız doğru çıkabilir. Allah'a iman ederiz, bize indirilene ve onlara indirilene iman ederiz, israiliyat ile iştiğal etmekten ve vaktimizi boşa harcamaktan uzak dururuz.²⁶⁴

"İman edenlerle karşılaştıkları zaman, "İnandık" derler. Fakat şeytanlarıyla (münafık dostlarıyla) yalnız kaldıkları zaman, "Şüphesiz, biz sizinle beraberiz. Biz ancak onlarla alay ediyoruz" derler"²⁶⁵ ayetinin sebebi nüzulü hakkında herkesin dikkat etmediği bazı müfessirler kitaplarında zikrettiği İbn Abbastan gelen mevzu rivayeti zikretmektedir. Abdullah b. Übey ve ashabı hakkında şöyle anlatılır; Bir grup sahabeyle karşılaşırlar ve Abdullah b. Übey, bakın şu sefihleri nasıl geri gönderirim der. Hz. Ebu Bekr'in elinden tutup hoş geldin ey sıddık, beni temimin efendisi, resulullah'ın mağradaki arkadaşı der ve sonra Hz. Ömer'in elinden, Hz. Ali'nin elinden tutar ve sonra ayrılırlar. İbn Übey ashabına gördünüz mü ne yaptığımı, onlarla karşılaştığınızda siz de aynısını yapın der.²⁶⁶

²⁶³ Muhammed b. Muhammed Ebu Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve'l-Mevdû'ât fî Kütübi't-Tefsîr* (Kahire, Mısır: Mektebetü's-Sünne, 2017), 13.

²⁶⁴ Ebu Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve'l-Mevdû'ât fî Kütübi't-Tefsîr*, 103.

²⁶⁵ el-Bakara 2/14.

²⁶⁶ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/28.

“Derken, şeytan ayaklarını oradan kaydırды. Onları içinde bulundukları konumdan çıkardı. Bunun üzerine biz de, "Birbirinize düşman olarak inin. Sizin için yeryüzünde belli bir süre barınak ve yararlanma vardır" dedi”²⁶⁷ ayetini tefsir ederken bu konuda zikredilen israiliyat rivayetlerini zikretmeden doğru olan rivayeti zikretmiştir. Ayetin açıklamasında “Birbirinize düşman olarak inin.” kısmını insanların birbirlerine düşman olarak değil, âdemoğlu ile şeytanın arasındaki düşmanlık kastedilmiştir demiştir.²⁶⁸ Bir sonraki ayette “Derken, Âdem Rabbinden birtakım kelimeler aldı, bunun üzerine tövbesini kabul etti. Şüphesiz o, tövbeleri çok kabul edendir, çok bağışlayandır.”²⁶⁹ Âdem’in rabbinden aldığı bir takım kelimeler hakkında anlatılan israiliyat rivayetleri ayetin tefsirinde zikretmemiştir.²⁷⁰

Yasin suresinin “(Ey Muhammed!) Onlara, o memleket halkını örnek ver. Hani oraya elçiler gelmişti.”²⁷¹ ayetini tefsir ederken bazı müfessirler bu şehrin Antakya olduğunu ve Hz. İsa’nın Sadık, Masduk ve Şamûn adlı üç elçisinin geldiğini söyleseler de bu görüşün doğru olmadığını ve bu şehrin hangi şehir olduğu ve gönderilen elçilerin veya peygamberlerin kimlikleri hakkında ne Kur’ân’da ne de sahih hadislerde bilgi gelmediğini vurgulamıştır. Elçilerin kimlikleri ve şehrin ismini bilmemiz vacip olsaydı mutlaka Allah onu bildirirdi. Kıssalardan esas olan ibret alınması gerektiğini söyler. Bunun gibi israiliyatların hiçbirinin esasının olmadığını ve bunun gibi tehlikeli haberlerden kaçınılması gerektiğini söyler.²⁷²

Bunun gibi Ahzab suresinin 37. ayetinde geçen Zeynep binti Cahş’ın kıssası hakkında anlatılan mevzu haberlere dikkat ederek tefsirine almamıştır ve ehli-sünnet inancına göre doğru tefsir etmiştir.²⁷³

Yine İsrailiyatın çok zikredildiği konulardan biri Musa’nın a.s. kızması ve elindeki levhaları atması hakkında müfessirimiz dikkatli bir şekilde İsrailiyata girmeden çoğunun düştüğü hataya düşmemiştir.²⁷⁴

---

²⁶⁷ el-Bakara, 2/36.

²⁶⁸ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/50.

²⁶⁹ el-Bakara 2/37.

²⁷⁰ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/51.

²⁷¹ Yâsîn, 36/13.

²⁷² Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 4/633.

²⁷³ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 4/490.

B. *Tefsir-i İrfân* Adlı Eserin Dirayet Tefsiri Açısından İncelenmesi

Te'vil, dirayet ve istinbatla ilgili olduğunu Rivayet Tefsiri bölümünde belirtmiştik. Te'vili dirayet tefsiri olarak açıklayanlara göre dirayet tefsiri sadece rivayetleri işitmek ve aktarmakla kalmayıp, ayeti dil kuralları ve deliller sayesinde ayette kastedilen manalardan bir manaya siyak ve sibakına uygun bir şekilde Kur'ân ve Sünnete karşı gelmeden anlam vermektir.²⁷⁵

Müfessirin bir ayeti yorumlarken sadece rivayetlerle yetinmeyip dil, fıkıh ilimleri, itikadi konular, tarih ve sosyoloji gibi diğer ilimlere de başvurarak, o kaynaklarda geçen bilgileri rey ile tefsir etmesine dirayet tefsiri olarak tarif edilmektedir.²⁷⁶ Dirayet tefsirinden maksat içtihada dayalı olmasıdır.²⁷⁷

Dirayet tefsirinin caiz olup olmadığı hususunda tarihten beri tartışmalar olmuştur. Dolayısıyla günümüz şartlarında konuyu bir kez daha tartışmaya sunmak uygun olmayacaktır. Bilakis dirayet tefsirini zorunlu kılan durumlar söz konusu olmaktadır.

Müfessirimiz Usmonhon Temurhon Alimov da *Tefsîr-i İrfân* adlı eserinde ayetleri tefsir ederken dirayet yöntemini sıkça kullanmıştır. Bu tefsir yönteminin kullanılmasının sebebi Özbekistan halkının komünizm rejiminden yeni kurtulup müstakil bir devlet olması ve unutulmuş İslam kültürünü ve düşüncesini yeniden oluşturmaktır.

Usmonhon Temurhon Alimov, eserinde fikhî konuları teferruatlı bir şekilde ele alarak ayetlerin tefsirlerinde kullanmıştır. Fikhî konuların yanında kelimât, ahlakî, dinler tarihi ve bilimsel tefsir yöntemlerine yer vermiştir.

---

²⁷⁴ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 2/95.

²⁷⁵ Suyutî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/717,718.

²⁷⁶ Muhsin Demirci, *Tefsire Giriş* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2013), 73-79.

²⁷⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 230.

1. İtikadî Konuları Ele Alması

Usmanhan Alimov, itikad ile ilgili konuları farklı yerlerde ayetlerin tefsirlerinde açıklamaktadır. İman konusunu Bakara suresinin 3. ayetinde Matürîdî'ye göre iman dil ile ikrar, kalp ile tasdik olduğunu, amelin ise iman terkiğine girmediğini belirtir. Müellifimiz itikadî konular ile ilgili aşağıdaki açıklamalara yer verir.

a. İman

Müfessirimiz itikadi ayetleri yorumlarken imanla ilgili ayetleri de şu şekilde yorumlamaktadır: *“Ey iman edenler! Allah’a, peygamberine, peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Allah’ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr eden kimse iyice sapmıştır.”*²⁷⁸ Ayet-i kerimeyi imanın şartlarına göre tafsilatlı bir şekilde açıklar. Ayetin mealini verdikten sonra imanın dil ile ikrar kalp ile tasdik ile olduğunu söyler. İmanın şartlarını vermeden önce Allah’ın varlığını ve birliğini, Allah zat ve sıfatlarında tek ve bir benzerinin olmadığını açıklamaktadır. Sonra da imanın şartlarından olan peygamberlere imanı ve Hz. Peygamber Efendimize peygamberlerin sonuncusu olarak inanmamızı, O’ndan sonra hiçbir peygamber gelmeyeceğini ve bütün insanlara ve cinlere peygamber olarak gönderildiğini söylemektedir. İmanın yine bir şartı meleklerle iman, melekler kitap ve sünnette vasıflandırıldığı gibi inanmak, onlara cinsiyet nispet edilmez, irade verilmediği için herhangi bir günahattan uzaktır ve Allah’ın emirlerini insanlara ulaştırmak, cennet ve cehennem işlerini gözetmek, insanların amellerini yazmak, insanların ruhlarını kabzetmek ve başka vazifelerle mükellef tutulmuştur. Cebrail a.s. vahiyle, Mikail a.s. Allah’ın verdiği rızıkları dağıtmakla, İsrafil a.s. kıyamet günü sûra üflemekle ve Azrail a.s. insanların canlarını almakla görevlendirildiğini zikretmektedir. İmanın bir başka şartı kitaplara imandır. Allah’ın kitapları O’nun keliması ve vahyidir, mahlûk değildir. Bu kitaplar Tevrat, İncil, Zebur ve Kur’ân’dır ve en büyüğü Kur’ân’dır. Kur’ân’ın hükümleri bütün insanlar için geçerlidir. Tevrat Musa’ya a.s, Zebur Davud’da a.s., İncil İsa’ya a.s. Kur’ân-ı Kerim ise Peygamberimiz Muhammed’e s.a.v. indirilmiştir. Kur’ân’ın hükümleri ve bir harfi

---

²⁷⁸ en-Nisa, 4/136.

bile kıyamete kadar değişmez ve okunması ibadettir. Kıyamete inanmak da imanın şartlarındandır. Kur'ân'da Kıyamet, Hesap Günü, Saat, Ahiret, Tâmmе, Vakıa, Hâkke ve başka isimlerle adlandırılmıştır.²⁷⁹

Usmanhan Alimov İmanda zorlama yok olduğunu, bilakis o isteği ve rızası ile kabul edileceğine vurgu yapmaktadır. Ona göre Allah şu şekilde uyarıyor: “*Eğer rabbin dileyseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi topluca iman ederdi. Hal böyleyken, mümin olsunlar diye sen tutup insanları zorlayacak mısın?*”²⁸⁰ Kur'ân-ı Kerim ayetleri ile Allah'ın tevhidi bütün insanlara apaçık bir şekilde beyan edildiğini söyler. Artık inkâr edenler için hiçbir bahane kalmadı. Ayrıca Onları zorla dini kabul ettirmenin anlamı yok olduğunu da belirtmektedir.²⁸¹

Müfessirimizin söylediklerini değerlendirecek olursak onun konuyla ilgili her Müslümanın bilmesi gereken hususları özetlediğini, iman amel ilişkisi, Kur'ân'ın mahlûk olup olmadığı gibi tartışmalı konularda Ehl-i sünnetin görüşünü tercih ettiğini görmekteyiz.

b. Allah'ın Sıfatları

Alimov Allah'ın isimlerini tefsirin farklı yerlerinde ayetlere göre açıklar. Fakat 99 ismini “*Allah, kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayandır. En güzel isimler O'nundur.*”²⁸² Ayetinin tefsirinde tek tek açıklamıştır. İslam ehli Allah'ın 99 esmai hüsnâ'sına iman ettiğini ve Peygamber Efendimizin “*Allah Azze ve Celle'nin doksan dokuz ismi var, kim onları ezbere sayarsa cennete girer. Elbette Allah tektir, tek'i sever*”²⁸³ hadisini zikrettikten sonra Allah'ın doksan dokuz güzel ismini manalarıyla kısaca açıklar.²⁸⁴

²⁷⁹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/489.

²⁸⁰ Yûnus, 10/99.

²⁸¹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/246.

²⁸² Tâhâ, 20/8.

²⁸³ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, “Şurût” 18 (No. 2736); “Da'vât” 68 (No. 6410); “Tevhid” 12 (No. 7392); Müslim, *Sahîhu Müslim*, “Zikr” 6809; Tirmizî, *Sünenu't-Tirmizî*, “Da'vât” 88 (No. 3508); Ebu Abdillah Muhammed b. Yezid el-Kazvinî İbn Mâce, *Sünenu İbni Mâce* (Beyrut, Lübnan: Risâle, 2019), “Duâ” 10 (No. 3860).

²⁸⁴ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 3/243.

Allah'ın isim ve sıfatları Kur'ân'ın birçok ayetinde geçmektedir. Örneğin Haşr süresinin son üç ayetini ele aldığımızda bütün kâinatın yaratıcısı olan Allah'ın sıfatları vasfedilmektedir: “O, kendisinden başka hiçbir ilah olmayan Allah'tır. Gaybı da, görünen âlemi de bilendir. O, Rahman'dır, Rahim'dir.”²⁸⁵ Ayeti tefsir ederken ayetten anlaşıldığına göre itikat ve ibadetin sadece Allah'a kılınacağını ve söz konusu ayette Allah'ın sıfatlarından üçünün geçtiğini söylemektedir. Birincisi “*Alîm*” sıfatı, insanların bilemediğini (gaybı) ve görünen âlemi de bilendir. Sonrakiler “*Rahman*” ve “*Rahim*” sıfatlarıdır. Rahman lügatte büyük nimetleri veren anlamına geldiğini ve bu sıfat başka kimseye nispet edilmeyeceğini kaydeder. “*Rahman*” ve “*Rahim*” sıfatlarının arasındaki fark şu şekildedir: Âlemdeki bütün rahmet “*Rahman*” sıfatından kaynaklanmaktadır. Rahmet umumi ve hususi olarak iki türe ayrılır. Allah'ın umumi rahmeti Müslüman kâfir fark etmeksizin herkesi kuşatır, Allah yağmur yağdırırsa ondan mümin de kâfir de faydalanabilir. Allah'ın umumi rahmeti “*Rahman*” sıfatını anlatır. Hususi rahmeti ise sadece iman edenleri kapsadığını, başka bir deyişle hususi rahmet/Rahman sıfatı ahirette ve umumi rahmeti ise dünyada herkes için tecelli edeceğini kaydetmektedir.²⁸⁶

Allah'ın sıfatları hakkında haber veren bir sonraki ayeti olan “O, kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayan Allah'tır. O, mülkün gerçek sahibi, kutsal (her türlü eksiklikten uzak), barış ve esenliğin kaynağı, güvenlik veren, gözetip koruyan, mutlak güç sahibi, düzeltip ıslah eden ve dilediğini yaptıran ve büyüklükte eşsiz olan Allah'tır. Allah, onların ortak koştuklarından uzaktır”²⁸⁷ ayetini açıklarken İslam tevhidinin esası olduğunu ve Allah'tan başka ilah olmadığını bu ayette bir kez daha hatırlattığını söylemektedir. Söz konusu ayette Allah'ın sıfatları ve güzel isimlerinden sekiz tanesi verilmektedir. **Mâlik**, lügatte “Her şeyin sahibi” manasınadır. Bütün mahlûkatın gerçek sahibi Allah'tır. Aslında *Mâlik* kelimesi bir şeyin sahibi değil hükmedici anlamında olduğu, “mim” harfine elif eklenerek “*Mâlik*” olarak uzatılırsa sahiplik anlamına geldiğini söyler ve Allah'ın “*Mâlik*” ismi ise yukarıdaki iki manayı kapsadığını kaydetmektedir. **Kuddüs** sıfatının manası Allah her türlü noksanlıktan uzaktır. Söz konusu isim

²⁸⁵ el-Haşr, 59/22.

²⁸⁶ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/75-76.

²⁸⁷ el-Haşr, 59/23.

Kur’ân-ı Kerim’de iki yerde Haşr suresinin bu ayeti ve Cuma suresinin 1.ayetinde geçmektedir. Bu konu hakkında Aişe annemizden rivayet edilen şu hadisi zikreder: Resulüllah s.a.v. rükû ve secdelerinde “*Subbuhun, Kuddusun, Rabbu’l-Melaiketi ve’r-Rûh*”²⁸⁸ derdi. Yine bir başka açıklama ile Kuddüs sıfatı Allah’ı insanî sıfatların tümünden uzaklaştırmak ve buna ek olarak âlimlerin “Allah, aklına gelen her şeyin aksidir” cümlesini ilave etmektedir. Kuddüs ismi Allah’ın zatına delalet ettiği için “ismi zat”, kutsi sıfata delalet ettiği için “ismi sıfat” ve Allah’ın fiiline vasıf edildiği için de “ismi fiil” olduğunu ve Kuddüs ismi hem zat, hem ismi sıfat, hem de ismi fiil olarak açıklama getirmektedir. **Selam** sıfatı Allah bütün eksiklikten selamet, sakinlik ve insanlara rahatlık verici olarak nitelendirir. İnsanın sağ salim yetişip sağlıklı yaşlanması da Allah’ın büyük bir nimetidir. Allah’ın Selam sıfatını insanın sağ salim yaşamasına kefil olarak açıklamaktadır. Müfessirimiz söz konusu ayetin tefsirinin devamında insanların maneviyatına da hitap ederek Allah’ın şeriatını hayatımıza tatbik edildiği takdirde dünya hayatımıza selamet, ibadetlerimizle Allah’a yönelirsek ahiret hayatımıza mutluluk arzu edeceğini söylemektedir. **Mümin** sıfatı iman verici anlamını bildirir ve Allah’ın bu ismi Kur’ân’da sadece bu ayette geçtiğini söyler. Mümin kelimesi aslında tasdik edici anlamını bildirir. İnsanlara nispeten kullanıldığında Kur’ân’da gelenleri ve Hz. Peygamberin getirdiklerini tasdik edip bunları tatbik eden anlamını çıkartmaktadır. Mümin kelimesi Allah’a nispeten kullanıldığında “İnsanlara huzur veren hayat içinde emin olarak yaşamayı ve kulları arasında hiç birine zulmetmeyeceği” anlamı çıkartmaktadır. **Müheymin**, her şeyi gözeten ve gören, bütün varlıkların yaptıklarından haberdar olan manasındadır. Yani Allah kullarının bütün durumlarından haberdar ve O’ndan hiçbir şeyin gizli kalmayacağı ve Allah her şeyin üstünden gözeten ve yönlendiren anlamını çıkarır. **Aziz** sıfatı Allah’ın herkesin üstünden galip gelmesi ve kudretlidir, mağlup edilmesi kesinlikle mümkün olmayan izzet, şeref ve azamet sahibi anlamını verdiğini açıklamaktadır. Aziz’in bir başka anlamı O’nun eşi ve benzerinin olmadığı anlamı vermektedir. Allah kimi aziz ederse hiçbir kul onu rezil edemez, kimi de rezil ederse onu aziz edici hiç kimse yok. Kulların aziz sıfatına ulaşması Allah’a ibadet ile olacağını belirtmektedir. **Cebbar** sıfatını büyük, azametli zat, herkes O’nun karşısında kendisini küçük hisseden, fakirleri zenginleştiren, musibete uğrayanları

---

²⁸⁸ Müslim, *Sahîhu Müslim*, “Salât”, 1091; Ebu Dâvût, *Sünenü Ebi Dâvût*, “Salât”, 150 (No. 872).

sebat ve sabra muvaffak kılan olarak anlamlandırmaktadır. Allah'ın Cebbar ismi Kur'ân-ı Kerim'de sadece bu ayette geçer ve ismi a'zam olarak değerlendirir. Usmanhan Alimov, Allah'ın Cebbar isminden şu manaları çıkartmaktadır: Birinci manası ulaşılamaz derecedeki yücedir, ikincisi işleri ıslah edici, bir insanı ıslah ederse O zatın kendisi Cebbar olur. Çünkü zayıfı güçlü kılan, cahili âlim kılan ve mazluma yardım eden O zattır. Üçüncü manası zalime karşı mazluma yardım veren zattır. Dördüncü ise dilediği işi yapandır. Beşinci manası ise kalplere huzur verendir. Altıncı manası irade ettiği şeye yöneltendir. Kul bir şey ister Allah da kulu için hayırlı olanı nasip eder. Yedinci manası insanın tasavvur edemediği zattır. Allah'ı nasıl tasavvur edersek O onun aksidir. Aklımıza nasıl bir fikir gelirse Allah onun aksidir. **Mütekebbir** kelimesi lügatte “büyüklük yakışan, kibirli ve ulu” manasına gelmektedir. Hakikatten kibir bir tek Allah'ın kendisine yakışan bir sıfattır ve kullarına hiç yakışmayan ve kendileri aciz olan kulları Allah'ın verdiği sıfata kibir taslamaları günah sayıldığını açıklar.²⁸⁹

*“O, yaratan, yoktan var eden, şekil veren Allah'tır. Güzel isimler O'nundur. Göklerdeki ve yerdeki her şey O'nu tesbih eder. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”*²⁹⁰ Surenin son ayetinde de Allah'ın birkaç sıfatları geçmektedir. Onlardan biri **Hâlik** yaratıcıdır. Yeryüzündeki ve göklerdeki, ikisinin arasındaki tüm mahlûkatın, insanlar, cinlerden meleklerle kadar bütün kâinatın yegâne yaratıcısı olarak anlamlandırmaktadır. **Bârî** yoktan var eden, Allah bütün yaratıkları yoktan var ettiği anlamı vermektedir. **Musavvir** mahlûkatın suretlerini şekillendirici, onlara güzel suret veren anlamı vermektedir.²⁹¹ Alimov, Allah'ın isim ve sıfatlarını bu şekilde açıklayarak okuyucusuna sunmaktadır.

c. Arş

Alimov “*Sonra Arş'a istivâ etti*”²⁹² ayeti kerimesi hakkında bazı açıklamaları getirmiştir. Kur'ân-ı Kerim ve hadislerde sıfat olarak geçen arş ve Kürsînin hakikat olduğuna inanmak ehlisünnet akidesinin bir kısmıdır. Akaid kitaplarında zikredildiği gibi arş ayakları olan ve meleklerin onu taşıdığını

²⁸⁹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/77-83.

²⁹⁰ el-Haşr, 59/24.

²⁹¹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/84-85.

²⁹² el-A'raf, 7/54.

zikretmektedir. Arş kâinatın kapağı gibidir. Allah'ın arşa ihtiyacı yok, onu kendisinin bildiği bir hikmet üzere yaratmıştır. Kürsî ise Arştan başka bir şey olup, bazı âlimler onu Allah'ın saltanatı ve ilmidir diye yorumlamışlar. Arş ve Kürsüye inanırız fakat onların keyfiyeti ve sıfatını sadece Allah bilir diye açıklayarak selef âlimlerinin yaklaşımını tercih etmiştir. Allah'ın emirleri tekvini ve teşri olarak ikiye ayrılır. Tekvini emri dediğimizde yaratıkların varoluşlarında birbirlerine uygun kanunlar, teşri emri deyince de kulların onu kabul edip onu yapmaları için peygamber vasıtasıyla vahiy ile gönderilen hükümler olarak tanımlar.²⁹³

Bu konu ile ilgili müfessirimiz “*O’nun kürsisi gökleri ve yeri içine almıştır*”²⁹⁴ ayetini zikrederek açıklama getirmiştir. Bu ayetin “Ayete’l-Kürsi” denmesinin sebebi “Kürsi” kelimesindendir diye açıklar. İbn-i Ebi Hatim İbn-i Abbas’ın “Kürsi” kelimesini “İlim” olarak açıkladığını zikreder. Bundan da “Allah’ın ilmi gökler ve yerden geniş olup o ikisini kuşatmıştır” anlamını çıkartmaktadır. Bazı âlimler kürsiyi arş olarak tefsir ederler. Fakat arş başka kürsi başka olduğu ve arşın kürsiden büyük olduğu hakkında sahih hadisler vardır. Âlimlerin bir kısmı kürsiden Allah’ın saltanatı murat edildiğini söylemektedirler. Ebu Malik “Kürsi Arşın altındadır” diyor, Süddî ise “Gökler ve yer kürsinin içinde, kürsi ise arşın altındadır” şeklindeki açıklamasını nekleder.²⁹⁵

d. Gayb

Konuyla ilgili şu ayette “*De ki: "Allah'tan başka göklerde olsun yerde olsun hiç kimse gaybı bilemez." Onlar ne zaman diriltileceklerini de bilmezler*”²⁹⁶ geçtiği gibi müfessirimiz de kendi açıklamalarını şu şekilde getirmektedir: “Allah sevgili peygamberine hitaben göklerdeki ve yerdeki gaybı Kendisinden başka hiç kimsenin bilmezliğini buyurmaktadır. Gayb ilminden olan ahiret hakkında haberleri kullarında gizli tutulduğunu söylemektedir. Ahiret, kıyamet, kabir hayatı ve ölüm gibi gizli bilgiler Allah’a mahsustur. Gayb “Gayb” kelimesinden türemiş olup, lügatte “gözle görünmez, uzakta” anlamına gelir. İstılahta ise insan beş duyu organı ile bilemediği ve bilgisi sadece Allah’a ait olan olaylar ve hallere “gayb”

²⁹³ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 2/37.

²⁹⁴ el-Bakara, 2/255.

²⁹⁵ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/245.

²⁹⁶ en-Neml, 27/65.

denilir. İnsan gaybı peygamber vasıtasıyla bilir, bunun dışındaki bilgiler vehimden başka bir şey değildir. Allah’a iman gabya imandır. Nitekim meleklerle, ilahi kitaplara, peygamberlere, kıyamet gününe, cennet ve cehenneme ve kadere inanmak da gayba inanmaktır. İnsan gaybı bilme hususunda en acizdir. Çünkü Allah ayeti kerimesinde şöyle buyurmaktadır: “*Gaybın anahtarları Allah’ın yanındadır; O’ndan başkası bilmez*”²⁹⁷ bu sebeple insan için Kur’ân ve hadislerdeki bilgilerden başka gayb bilgileri gizli tutulmuştur. Müfessirimiz gayb bilgilerinin gizli tutulmasının hikmetlerini insan ölümüne kaç gün, kaç hafta, kaç ay ve yıl kaldığını bilmemesi, eğer bilirse kalan ömrünün kıymeti kalmazdı ve gaybı bilmemesi de Allah’ın insana olan merhameti olarak açıklamaktadır.²⁹⁸

Kur’ân’da gaybı Allah’tan başka kimsenin bilemeyeceği hususunda birçok ayet geçmektedir. Nitekim bu konuda müfessirimiz “*Gaybı bilmek Allah’a mahsustur*”²⁹⁹ ayetini şu şekilde açıklar: “Allah gayb ilmini huzurunda gizli kılmıştır, ondan Kendisi istediği miktarda dilediği insana bildirir. Gaybı (mucizeyi) bekleyenler (müşrikler)e Kur’ân’ın kendisi bir mucize olarak yeter. Kur’ân ayetlerinin mucizeliği evrenseldir. Allah gaybı peygamberi tarafından insanlara bildirir.”³⁰⁰

e. Melekler

Müfessirimiz melekler hakkında kısa ve öz bir şekilde açıklama getirmektedir. Melek, elçi anlamına geldiğini, Allah ile insanlar arasında elçi olduğunu, nurdan yaratıldığını, onların var olduğuna ve Kur’ân ve hadislerde açıklandığı gibi vasıflarına inanmak iman şartı olduğunu söylemektedir. Melekler Allah’ın mahlûkudur. Onlar küfür ve günden temizdir. Her zaman Allah’a boyun eğip ibadet ederler, erkek ve dişi sıfatları ile vasıflanmazlar, uyumazlar ve şehvetleri yoktur. Allah’ın izni ile farklı şekillerde görünürler. “*Gökleri ve yeri yaratan, melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah’a hamdolsun*”³⁰¹ Nitekim Allah ayeti kerimede melekleri çok kanatlı olarak

²⁹⁷ el-En’am, 6/59.

²⁹⁸ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 4/162.

²⁹⁹ Yûnus, 10/20.

³⁰⁰ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 2/281.

³⁰¹ Fâtır, 35/1.

yarattığını söylemektedir. Onlardan bazılarında ikişer, bazılarında üçer, bazılarında dörder ve bazılarında ise bundan da fazla olduğunu bildirmektedir. “*Kanatlı yaratık*” denildiğinde adeta akla ilk gelen kuşlar ve iki kanatlı olduğu anlaşılır. Oysaki melekler çok kanatlıdırlar. Cebrail a.s. Peygamber efendimize farklı hallerde görünmüştür. Hadislerde geçtiği üzere Peygamber efendimize Cebrail’i a.s. Hira mağarasında ve İsra/Mirac gecesinde kendi asıl halinde iki kez görüldüğü anlaşılmaktadır. Müfessirimiz bundan meleklerin ikişer, üçer ve dörder kanatlı değil, bundan da fazla kanatlı olmalarının mümkün olduğunu söylemektedir. Ayetten meleklerin kanatlarının sınırlandırılmadığı tersine fazla olduğu anlaşıldığını savunmaktadır. Mahlûklar hangi sıfatlar ile yaratılacağı ve onların cisimlerindeki azalarının az veya çok olması konusu sadece Allah’a has olduğunu söyler.³⁰²

Yukarıdaki ayette geçen “cenah” kelimesinin çoğulu “*ecniha*” kelimesi “*el, yan, taraf*” anlamlarına da gelmektedir. Mecazi olarak kudret düşünülebilir. Melekler için kullanıldığında ise kelimenin mahiyeti kesin olarak bilmek mümkün değildir.³⁰³

f. Ahiret

Ahiret bu dünya hayatının sona ermesini takip eden, dünyada yapılan bütün amellerin karşılığının verileceği ve insanların ebedi kalacakları hayattır. Ahiret kelimesi evvel kelimesinin karşılığı ahir kelimesinin müennesidir.³⁰⁴ Ahiret hayatı Allah’ın kullarını tekrar diriltmesiyle başlar: “*Şu çürümüş kemikleri kim diriltecek*”³⁰⁵ diyenlere Allah Peygamber efendimize kendisi öğretmektedir “*De ki: Onları ilk defa yaratmış olan diriltecek*”³⁰⁶ Müfessirimiz bu ayet hakkında, yoktan var eden Allah için var olanı tekrar diriltmek çok basit bir iştir. Tekrar diriltmeyi nasıl bir şekilde gerçekleştireceğini Kendisi bilir. Allah kendisinin yarattığı kullarının hususiyetlerini de Kendisi daha iyi bilir. Bunun için her birini kendi aslı

³⁰² Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 4/582.

³⁰³ M. Sait Özervarlı, “Melek (İslâm İnancında Melek)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/41.

³⁰⁴ Bekir Topaloğlu, “Âhiret”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/545.

³⁰⁵ Yâsîn, 36/78.

³⁰⁶ Yâsîn, 36/79.

gibi, hatta parmaklarının uçlarına kadar kendi asıl hallerinde tekrar yaratacağını söylüyor.³⁰⁷ Genel olarak ahiret hayatının başlamasını kıyametin kopması, hesabın olması ve sonsuz hayatın başlaması ile nitelendirmek mümkündür. Kıyametin kopması hakkında Allah'tan başka hiçbir kimsenin bilemeyeceği malumdur. *“İnsanlar sana kıyametin zamanını soruyorlar. De ki: Onun bilgisi Allah katındadır. Ne bilirsin, belki de yakındır.”*³⁰⁸ Bu ayette kâfirlerin Peygamber efendimize kıyametin kopması hakkında sorarlar. Müfessirimiz bu ayetin açıklamasını A'raf suresinin 187. ayeti ile yorumlayarak bağlandırmaktadır: *“Sana kıyametin ne zaman kopacağını sorarlar. De ki: Onun ilmi ancak Rabbimin katındadır. Onun vaktini O'ndan başkası açıklayamaz.”* Kıyametin kopması hakkında kâfirlerin soru sormaları ona inanmamaları ve korktuklarından kaynaklandığını açıklamaktadır. Usmanhan Alimov, Cibril hadisinde geçen Cebrail'in a.s. Peygamber efendimize soru sorma yöntemiyle kıyameti ne zaman kopacağını öğretmesini de zikretmektedir.³⁰⁹ Müfessirimiz Usmanhan Alimov hesap hakkında *“O gün ölçü-tartı haktır. Artık kimin tartıları ağır gelirse işte onlar kurtuluşa erenlerdir.”* ayetinde geçen amellerin tartısına inanmak Ehli Sünnet akidesinin bir cüzü olarak açıklamaktadır. Bu ayeti açıklamak için *“Biz, kıyamet günü için adalet terazileri kurarız; artık kimseye hiçbir şekilde haksızlık edilmez. Yapılan, bir hardal tanesi kadar dahi olsa, onu getirir ortaya koyarız. Hesap görücü olarak biz yeteriz.”*³¹⁰ ayetini getirerek insanların amellerinin tartılacağı terazinin hakiki terazi olduğunu zikretmektedir. Kıyamette kitapları sağ tarafından verilenler kurtuluşa erecekleri ve bunun da hak olduğunu belirtmektedir. Ayetle ilgili Hasan Basri'nin Ebu Zer'den rivayet ettiği hadiste Kıyamet günü insanın insana amellerin tartıldığı anda, amel kitabının verileceği anda ve sırat köprüsünden geçerken bakamayacağını da zikretmektedir.³¹¹

g. Ahlakî Konular

Ahlak, Arapçada “tabiat, huy, seciye” anlamlarında huluk veya hulk'un cemisidir. İnsanın fitri yapısı için hulk kelimesi kullanılır ve iyilik ve kötülükler

³⁰⁷ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 4/673.

³⁰⁸ Ahzâb, 33/63.

³⁰⁹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 4/529.

³¹⁰ el-Enbiyâ, 21/47.

³¹¹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 2/7.

için kullanılmış; özellikle de iyi davranışlar için hüsnü'l-huluk terimi kullanılmıştır.³¹²

Ahlak açısından Peygamber efendimizin en üstün bir ahlak üzerinde olduğunu bildiren ayette “*Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin.*”³¹³ yüce ahlakı bazı müfessirlerin yüce din, yani İslam diye tefsir ettiklerini zikretmiştir. Abdullah bin Abbas’ın ahlakı kişinin dinine kıyasladığını dolayısıyla insanları iyiliğe davet edenin yüce ahlak sahibi olmadığı zaman, nasihat edenin işinin semeresiz olduğunu söylemektedir. Bunlarla birlikte Allah elçisinin “Ben, ancak güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim”³¹⁴ buyurduğunu zikreder. Aişe annemizden Peygamber efendimizin ahlakı neydi denildiğinde: “Onun ahlakı Kur’ân idi”³¹⁵ ve “Kıyamet günü ahlakı en iyi olanınız bana en sevimli ve en yakın olur”³¹⁶ ve “Müminlerin iman bakımından en olgun olanları, ahlakı en iyi olanlarıdır. Sizin en hayırlınız hanımına en iyi davrananınızdır”³¹⁷ bu hadisleri zikrederek günümüz düşünürlerinin Peygamber efendimizden ahlak bakımından daha kâmil birisinin bugüne kadar olmadığını ve bundan sonra da olmayacağı görüşünü zikretmektedir.

Usmanhan Alimov insanları ahlaklı olmaya davet etmiştir. Ayetleri yorumlarken her zaman insanları ahlaklı erdemlere ve iyiliklere çağırmaktadır. Nitekim: “*Ey iman edenler! Kendi evlerinizden başka evlere, geldiğinizi hissettirip (izin alıp) ev sahiplerine selam vermeden girmeyin. Bu davranış sizin için daha hayırlıdır...*”³¹⁸ ayet-i kerimeyi yorumlarken birinin evine izinsiz giren ev sahibini görmemesi gereken durumda görürse günahkar olacağını ve bazı durumlarda birtakım kavgalara, ailelerin bozulmalarına da sebep olabileceğini söylemektedir. Bununla birlikte birinin evine girmek isteyen kimsenin ev kapısını üç kere çalması, ev sahibine selam verip izin istemesi gerektiğini ve ev sahibi buyurup içeri alırsa girmesi ve aksi durumda geri dönmesini kaydetmektedir. Bunun

³¹² Mustafa Çağrı, “Ahlâk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/1-9.

³¹³ el-Kalem, 68/4.

³¹⁴ Muhammed Zekeriyâ Kandehlevî, *Evcazu'l-Mesâlik ilâ Muvattai Malik* (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 2010), 16/83 (No. 1616).

³¹⁵ Müslim, *Sahîhu Müslim*, “Salâtu'l-Musâfirîn ve Kasruhâ”, 1739; Ebu Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî* (Beyrut, Lübnan: Risâle, 2023), “Kıyâmu'l-Leyl ve Tetavvu'n-Nehâr”, 2 (No. 1601).

³¹⁶ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, “Birr ve Sıla”, 70 (No. 2137).

³¹⁷ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, “Radâ”, 11 (1196); Ebu Dâvûd, *Sünenü Ebi Dâvûd*, “Sünnet”, 16 (4682).

³¹⁸ en-Nûr, 24/27.

üzerine Ebu Said Hudrî'den rivayet edilen hadiste Peygamber Efendimizin “Sizden biriniz izin almak istediğinde üç kere istesin, izin verilmezse geri dönsün”³¹⁹ buyurduğunu zikrederek ev sahibinin bir kimseyi kabul etme durumunun olmadığı veya izin isteyen kimseni içeri alma imkânının olmadığını belirtmektedir.³²⁰

Tefsir-i İrfân eserine bakıldığında Usmanhan Alimov'un daha çok ahlaki konular üzerinde durduğunu görürüz. Çünkü eser halka hizmet etmek ve halkı ahlaklı olmaya çağırarak için yazıldığı bir taraftan düşünülebilir. Bununla birlikte sanki halkın her şeyden önce ahlaka ihtiyaç duyduğu da anlaşılır. Müslümanların kardeşlik konusunda “*Müminler ancak kardeşlerdir. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki size merhamet edilsin.*”³²¹ Bu ayet-i kerimenin “*Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin*” kısmından karı kocanın arasını düzelten hakemler hakkında olduğunu söyler. Bu konuyla ilgili İbni Abbas'ın “Bu ayet iki hakem hakkındadır” sözünü getirerek hakemlerin karı ve kocanın arasını düzeltmek isterse, Allah bu işte onları muvaffak edecektir. Bu ayet hakemlerin karı kocanın arasını ayırmaya hakkının olmadığını ve kimin suçlu olduğunu tespit edip ona nasihat etmesi gerektiğini açıklamaktadır. Ayetteki “*İhvâtun*” kelimesi “öz kardeşler” anlamına gelip, ancak müminlerin kardeşliği hakkında söz edildiğinde öz kardeşlerden hiçbir farkın olmadığını görürüz. Bu durumda iki kardeşin arasının düzeltilmesi gerektiği ve bu konuda Allah'tan sakınıldığında merhamet edileceğini söyler. Bu kardeşlik Allah tarafından ancak müminlere verilmiş bir nimettir. İmam Gazali'nin İhyau Ulumi'd-Din eserinde geçen “Bazı ameller ibadet şeklinde olmasa bile sevabı çoktur” diyerek uhuvvet namaz gibi şekli ibadet sayılmasa bile manevi bir ibadet olup muazzam bir sevabı olan bir ibadet olarak açıklama getirmektedir.³²²

2. Fıkḥî Konuları Ele Alması

Alimov'un *Tefsiri İrfan*'da fıkḥî konuları ele almasını değerlendirirken konu başlıklarını fıkḥ baplarına göre işledik. Fıkḥın bütün bapları araştırma

³¹⁹ Buhârî, *Sahîhu 'l-Buhârî*, “İsti'zân”, 13 (6245); Müslim, *Sahîhu Müslim*, “Âdâb”, 5626.

³²⁰ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 3/594-595.

³²¹ el-Hucurât, 49/10.

³²² Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 5/515.

konumuz olmadığı için fıkıh bablarından bazısına göre Tefsiri İrfan'ı değerlendirdik.

Müellif, ayetleri tefsir ederken fikhî ihtilaflara fazla girmeden Hanefî mezhebi ağırlıklı tefsir etmiştir. Bunun yanında ayetleri halkın kolay anlaması için hikmet bağlamında açıklamış ve genel kaideleri de çıkarmaya çalışmıştır. Fikhî konuları ele alırken konuyu *mezhebimize göre*³²³ ve *Hanefi mezhebinin âlimlerine göre*³²⁴ ifadeleriyle anlatmıştır.

a. Abdest

Alimov, abdest konusunun farzlarını Hanefî mezhebi üzerinde anlatmıştır. Abdestte yüz ve ellerin dirseklerle beraber yıkanması gerektiğini, başın en az dörtte bir kısmının mesh edilmesi gerektiğini söyleyerek başı mesh etme konusunu Hanefî mezhebine göre tefsir etmiştir. Ayakların yıkanması gerektiğini söyler ve topukları (incik kemiği) da yıkamaya dâhil etmiştir. Boy abdestinde bedenin tamamına suyun ulaşmasını zaruri olarak hesaplar, hatta bir tüyün dibine bile su ulaşmazsa boy abdest alınmamış olarak açıklamıştır. Hastalık durumunda, seferdeyken veya yeterli kadar su bulunmadığı durumlarda toprak cinsinden temiz olmak şartıyla abdestin yerine teyemmüm alınacağını beyan etmiştir. Tefsirin devamında mestler üzerine mesh etme konusunu anlatırken bunun İslam şariatının kolaylıklarından olarak değerlendirir. İnce ve normal çoraplara mesh etme konusunda ortaya çıkan yeni görüşler, Müslümanlar arasında karışıklığa ve ihtilafa sebep olmuştur. Bu nedenle ibadetlerin sıhhati konusunda dikkatli olunmalı, özellikle abdest gibi önemli bir ibadette şüpheli ve tartışmalı uygulamalardan kaçınılmalıdır. Ayrıca müellif, İslam'ın insanlara zorluk çıkarmayı değil kolaylık sağlamayı hedeflediğini, ancak “*kolaylık*” anlayışının dinin asıl hükümlerini gevşetme şeklinde anlaşılması gerektiğini vurgulamaktadır.³²⁵

³²³ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/37.

³²⁴ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 5/461, 742.

³²⁵ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/528, 529.

Abdest konusunda ayakların yıkanıp veya mesh edilmesi ile ilgili mezheplere göre farklı görüşlerin olmasına rağmen müfessirimiz bu konuda farklı görüşleri zikretmemiştir.³²⁶

b. Namaz

Kur'ân'ı Kerim ve Hz. Peygamber'in sünneti birbirlerini tamamlayan İslam'ın en temel kaynaklarıdır. Kur'ân'ı Kerim'in ayetlerini Müslümanlara açıklamak da Peygamber Efendimizin vazifesidir: *“İnsanlara kendilerine indirileni açıklamak ve onların da düşünceleri için sana bu Kur'ân'ı indirdik.”*³²⁷

İnsanlara hidayet rehberi olan Kur'ân'ı Kerim Müslümanlara namazın farz kılındığını *“Çünkü namaz, müminlere belirli vakitlere bağlı olarak farz kılınmıştır.”*³²⁸ ayeti ile kaydetmiştir. Namazın vakitleri, keyfiyeti ve rekâtlarını Peygamber Efendimiz hadislerinde bizzat kendisi uygulayarak Müslümanlara öğretmiştir. Peygamber Efendimiz *“Beni Nasıl namaz kıldığımı görüyorsanız, siz de öyle kılın”*³²⁹ buyurarak sahabilerine namazın nasıl ve kaç rekât kılınacağını tafsilatlı bir şekilde açıklamıştır.³³⁰

1) Beş Vakit Namaz

Günlük beş vakit namazın farz oluşunu Alimov *“O halde, onların söylediklerine sabret ve güneşin doğuşundan ve batışından önce Rabbini hamd ile tespih et. Gece vakitlerinde ve gündüzün uçlarında da tespih et ki hoşnut olasın.”*³³¹ ayetinde geçen *“Güneşin doğuşundan ve batışından önce”* ibaresinden sabah namazı ile ikindi namazını, *“Gece vakitlerinde”* ibaresinden ise akşam namazı ile yatsı namazını ve gece namazını (teheccüdü de eklemektedir), *“gündüzün uçlarında da tespih et”* cümlesinden de öğlen namazı gibi İbn Abbas'ın çıkarımını aktarmaktadır.³³² Bu ayeti Taberi de müellif gibi yorumlamıştır. Fakat

³²⁶ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/528.

³²⁷ en-Nahl, 16/44.

³²⁸ en-Nisa, 4/103.

³²⁹ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, “Ezân”, 18, (No. 631).

³³⁰ Alimov, *Tefsir-i İrfân*.

³³¹ Tâhâ, 20/130.

³³² Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 3/319.

Taberi *gece vakitlerinde* ibaresinden sadece yatsı namazını çıkartmış, *gündüzün uçlarında* ibaresinden de öğlen ve ikindi namazlarını çıkartmıştır.³³³

Müfessirimiz beş vakit namazı emreden İsrâ suresinin 78. ayeti “*Güneşin zevalinden (öğle vaktinde Batı'ya kaymasından) gecenin karanlığına kadar (belli vakitlerde) namazı kıl. Bir de sabah namazını kıl. Çünkü sabah namazı şahitlidir.*” tefsir ederken öncelikle müfessirlerin çoğunluğunun bu ayeti kerimede beş vakit namazın kılınmasına bir işaretin olduğunu söylediklerini zikretmektedir. Örneğin, “*Güneşin zevalinden*” öğlen vaktinden batıya kaymasıyla öğlen namazının kılınmasına işaret etmektedir. Bir şeyin kendi gölgesi iki kata ulaşınca ikindinin vakti girer. Güneşin tam batması ile akşam namazı kılınır. Gecenin karanlığının başlaması ile de yatsı namazı eda edilir. Yani bir şeyin iki ucu zikredilince o şeyin tamamı kastedilir kaidesi gereği ayetten beş vakit namaz kastedildiğini açıklamıştır. Ayrıca tefsirci âlimlerin “*Kur’ân-ı Fecr*” denildiği zaman sabah namazını kastettiklerini zikreder. Çünkü sabah namazı esnasında kıraatin uzun olduğunu söyler. Müfessirimiz sabah namazının kılınmasında gece ve gündüz meleklerinin şahitlik ettiklerini belirtmektedir. Bunun ardından Buhari’de geçen rivayete göre Ebu Hüreyre’nin r.a. şöyle buyurduğunu kaydetmektedir: “Resûlullah’ın “Cemaat ile kılınan namazın tek başına kılınan namazdan yirmi beş derece daha faziletlidir. Gece ve gündüz melekleri sabah namazında toplanırlar” diye buyurdıklarını duymuştum. Sonra Ebu Hüreyre: Eğer isterseniz “*Kur’ân-ı Fecr*” şahitlidir ayetini okuyun”³³⁴ buyurur. Bundan başka hadiste “Size gece farklı melekler, gündüz farklı melekler değişip gelirler. Onlar ikindi ve sabah namazlarında toplanırlar.”³³⁵ buyurulduğunu söyler. Müfessirimiz bu iki namaz vaktinin ibadet için ve Allah’a kulluk etmede farklı bir değere sahip olduğunu açıklayarak beş vakit namazın önemini ve uygulamasını Kur’ân ve sünnet ile tespit etmeye çalışmıştır.³³⁶

Alimov “*Ailene namazı emret ve kendin de ona devam et. Senden rızık istemiyoruz. Sana da biz rızık veriyoruz. Güzel sonuç Allah'a karşı gelmekten*

³³³ Taberi, *Câmiu'l-Beyân an Tevili Âyi'l-Kur'ân*, 16/209.

³³⁴ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, “Ezân” 31 (No. 648).

³³⁵ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, “Mevâkîtu's-Salât” 16 (No. 555).

³³⁶ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 3/71.; Ali Akpınar, *Kültür Dünyamızdaki Kur'ân Motifleri* (Konya: Serhat Kitabevi, 2010), 205.

sakınanlarıdır.”³³⁷ ayeti kerime hakkında Müslümanın ilk borcu kendisi namazı devamlı kılmak ve vazifesi ailesini iman ehli yapmak, sonra da namazı öğretmek ve namaz kılmalarını emretmeyi söylemektedir.³³⁸

Orta namaz (صلاة الوسطى) konusunda Müfessirimiz Tefsiri İrfan’da “*Namazları ve orta namazı aksatmadan kılın, huşû içinde Allah’ın huzurunda durun*” ayetinde geçen *hâfizû* kelimesine *dikkat edin ve koruyun* mealini verir. Orta namazın da müfessirlerin çoğunluğunun görüşü olarak ikinci namazı olduğunu zikreder ve buna delil olarak Hz. Ali’den gelen rivayette Hendek savaşında müşrikler gündüzün bitimine kadar orta namazdan alıkoyduğunu kaydeder.³³⁹ Alimov aynı ayeti diğer eserinde orta namaza vurgu yaparak özellikle orta namazı diyerek meal veriyor. İbn Kesir’e göre orta namazın sabah namazı olduğu, Âlûsî’ye göre öğlen namazı ve diğer müfessirlere göre ise ikinci namazı olduğunu aktarır. Sonunda duanın kabul olunacağı saatin Cuma gününde gizlendiği, kadir gecesinin ramazanda gizli kılındığı ve ismi azamın Kur’ân’da gizli kılındığı gibi orta namazın da beş vakit namazın içinde gizli kılındığını ve bunun için de beş vakit namazı koruması gerektiğini kendi görüşü olarak belirtir.³⁴⁰

2) Cuma Namazı

Alimov cuma namazının farz kılındığı ayet hakkında şöyle açıklama getirmektedir: “*Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah’ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır.*”³⁴¹ Peygamber Efendimiz zamanında ve Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer döneminde cuma namazına çağrı için bir kere ezan okunmuştur. Hz. Osman’ın halifeliği döneminde şehirler büyüyüp, insanların çoğalması sebebiyle pazarın Zavra adlı avlusunda bir kere daha ezanın okunmasını buyurmuştur. İmam minbere çıktığında ise cuma namazının esas ezanı okunur ve söz konusu ayetin hükümleri bu ikinci ezan ile ilişkilidir. Ayet-i kerime ile Müslümanlara öğlen

³³⁷ Tâhâ, 20/132.

³³⁸ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 3/321.

³³⁹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/228.

³⁴⁰ Alimov, *Soragan Edingiz*, 172.

³⁴¹ el-Cuma, 62/9.

namazı zamanında cemaatle kılınacak cuma namazı farz kılınmıştır. “*Alışverişi bırakın*” cümlesi ezandan başlayıp namazın bitişine kadar alışveriş veya herhangi dünyevî işlerle meşgul olmak haram kılındığını belirtmektedir. Bundan başka, cuma namazını herhangi bir sebep olmaksızın terk etmenin büyük günah olduğunu söylemektedir. Buna müteakip Hz. Hafsa annemizden gelen rivayette Resûlullah s.a.v. “Cuma namazı her buluğ yaşındaki insan için vaciptir”³⁴² buyurduğunu zikretmektedir. Cuma namazının terki hakkında Ebu Hüreyre ve İbn Ömer’den gelen şu rivayeti de kaydetmektedir: Resûlullah s.a.v. buyurdu ki “İnsanlar ya Cuma namazını terk etmekten vazgeçerler, ya da Allah onların kalplerini mühürler. Sonra onlar gafillerden olurlar.”³⁴³

Müfessirimiz ayetin sonunda “*Eğer bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır*” cümlesinden yola çıkarak Cuma namazının faziletlerini şu şekilde sıralamaktadır:

Cuma namazında cemaat birbirleriyle tanışır, hal hatır sorarlar. Eşitlik gayesi tatbik kılınır, insanlar arasındaki üstünlük ortadan kalkıp eşitlik olur. Zengin ile fakir, beyaz tenli ile siyah tenli ve devletin adamıyla fukara aynı safta eşitlik duygusunu hissederek Allah’a secde yaparlar.

Yeni ve temiz giyinip, kokuları sürünmüş halde kalabalık bir cemaatin aynı safta yer alıp namaz kılmaları Müslümanların birbirlerini etkileyerek İslam şuurunu kazanmalarına yardımcı olurlar.

Her Cuma namazının hutbesinde Müslümanları iyiliğe emredip kötülükten alıkoyan güzel vaazlar ve güzel öğütler anlatılır.

Cuma günü Müslümanlar cemaat ile bir arada bulunup hayır dualar yaparlar. Bundan başka Allah Teâlâ Cuma günü duaların kabul olduğu bir saat belirlemiştir.³⁴⁴

---

³⁴² Nesâî, *Sünenu'n-Nesâî*, “Cuma”, 2 (No. 1371).

³⁴³ Müslim, *Sahîhu Müslim*, “Cuma”, 2002.

³⁴⁴ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/122.

Usmanhan Alimov ayet-i kerimeyi tefsir ederken Cuma namazının sünnet ve adaplarını da şu şekilde sıralamaktadır:

Cumaya gusül abdesti ile gelmek, güzel ve temiz giyinmek, geç kalmadan biraz erken gelmek, Cuma gecesi veya gündüz Kehf suresini okumak, Peygamber Efendimize selam salavat söylemek – gece en az üç cüz gündüz de üç cüz okumak – ve bol bol Allah’a dua etmek cumanın sünnetlerindendir. Çünkü Cuma günü bir saat var ki o saatte dualara icabet olunur.³⁴⁵

Müfessirimiz Cuma gününde mekruh olan amelleri de şu şekilde açıklamaktadır:

“İmam minberde hutbe okurken konuşmak harama yakın mekruhtur.”³⁴⁶ Konuşan kişi ister imama yakın bulunsun ister uzak bulunsun, ister dünyevî şeyleri ister uhrevî (Allah’ı tesbih etsin) şeyleri konuşsun sonuçta tahrimen mekruhtur. Birisinin selamına icabet etmek, soruya cevap vermek, birini bir şeyden uyarmak da mekruh olan şeylerdendir. Ön safta oturanların omuzlarından aşarak öne geçmek mekruhtur. Peygamber Efendimizin “Cuma günü namazda imam minberde hutbe okurken, onu dinlemenin yerine konuşmak üzerinde kitap taşıyan eşek gibidir. Bunun gibi birisine “sus” diye uyarmanın da namazı kabul olmaz”³⁴⁷ diye buyurduğunu zikretmektedir. Bundan başka imam hutbede Peygamber Efendimize salavat getirmeyi buyuran ayeti okursa içinden salavat getirir. Hutbe vaktinde namaz kılmak harama yakın mekruh olduğunu söylemektedir.”³⁴⁸

Görüldüğü üzere müfessirimiz, konu ile ilgili tefsir ve fıkıh kitaplarındaki bilgileri özet halinde okuyucusuna sunmaktadır.

³⁴⁵ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/123.

³⁴⁶ Bu konu ile ilgili Soragan Edingiz kitabında hükmün kaynağını *el-Fetava'l-Hindiyye* kitabına dayandırmaktadır.

³⁴⁷ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, “Cuma” 36 (No. 934); Müslim, *Sahîhu Müslim*, “Cuma” 1965.

³⁴⁸ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/123 Burada zikrettiği hükümlerin aynısını Soragan Edingiz isimli eserinde de zikretmektedir. İki farklı kitabında aynı meselede aynı hükümleri zikretmesi bize bu hükümlerin kaynaklarının bir olduğunu bildirir.

c. Seferilik

Seferdeyken dört rekâtlı farz namazların iki rekâtlı olarak kasr yapılmasının meşruiyetinin hicretin dördüncü senesinde Kur'ân, Sünnet ve İcma ile sabit olduğunu belirtmektedir. Seferde namazların kısaltılmasının caizliği ayette kâfirlerin saldırma korkusundan dolayı olarak belirtilse de sünnette seferde korku olsa da olmasa da fark etmeksizin kasr yapılması beyan edildiğine vurgu yapmaktadır. Kasrı Allahtan kullarına bir sadaka olarak değerlendirir. Seferde namazların kasr yapılmasında namazları aslı üzere kılındığına delil olarak Hz. Aişe'den gelen "Namaz Mekke'de ikişer ikişer rekât olarak farz kılındı, Resulullah s.a.v. Medine'ye gelince namazlara iki rekât ziyade yapıldı"³⁴⁹ rivayetini sunmaktadır.³⁵⁰

Kasr yapmanın hükmü hususunda Hanefi mezhebinin "*seferde namazın kısaltılması vaciptir, kısaltmaması caiz değildir*" görüşünü doğru görüş olarak kabul eder ve sahabeden Amr, Ali, İbn Mesud, İbn Abbas, İbn Ömer ve Cabir'in r.anhum bu görüşü desteklediklerini zikreder.³⁵¹

Kasr yapmanın şartlarından olan mesafenin senenin en kısa günlerinden gündüz sabahtan akşama kadar orta yürüyüşle üç gün yürümek olduğunu ve buna Hz. Peygamber'den gelen mestler üzerine mesh etmek misafir için üç gün ve gece, mükim için bir gün ve bir gece rivayetini delil olarak getirmektedir. Diğer şartlarından niyet şartı için seferilik mesafesini geçmeye niyet etmek, niyetinde sabit kalmak ve bülûğ çağına girmesi lazım. Eğer seferdeyken namazı kazaya kalırsa yine iki rekât olarak kaza eder, memleketine döndüğünde kaza etse bile dört rekât olarak değişmeyeceğini açıklamaktadır.

Namazları kısaltmanın müddetine gelince, eğer misafir seferden vatanına ne zaman döneceği belli değilse ve mükim kalmaya da niyet etmediyse bu durum bir sene sürse uzasa bile namazlarını kısaltmaya devam edeceği hususunda ulemanın ittifak ettiğini belirtir. Eğer birkaç gün kalmaya niyet ederse ulema bu

³⁴⁹ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, "Salât", 1 (No. 350); Müslim, *Sahîhu Müslim*, "Salâtu'l-Müsâfirîn ve Kasruhâ", 1570.

³⁵⁰ Usmanhan Alimov, *Resulullah'ın Mübarek Vasiyetleri*, 2017, 2/340.

³⁵¹ Alimov, *Resulullah'ın Mübarek Vasiyetleri*, 2/345.

durumda ihtilaf etmiştir. Hanefilere göre kişi gittiği yerde on beş gün kalmaya niyet ettiyse namazlarını tam olarak kılacağını beyan eder. Seferde nafilelerin kılınıp kılınmayacağı konusunda seferinin durumuna göre değerlendirir. Kişi düşman tarafından kendisine herhangi bir tehlike gelebilecek durumdaysa nafileleri kılmaz, korkusuz durumda ise nafileleri kılacağını söylemektedir.³⁵²

Seferdeyken orucun tutulup tutulmayacağı konusunda Hz. Peygamber'den gelen birkaç rivayette seferdeyken sahabilerin bazısının oruç tuttuğunu ve bazılarının tutmadığını getirdikten sonra bu konudaki ihtilafı zikreder. İmam Ebu Hanife, İmam Şafi ve İmam Malik'e göre oruç tutmaya güç yetirebilen birisinin tutması efdaldır, güç yetiremeyenin ise tutmaması efdal olduğunu, İmam Ahmed'e göre ise seferinin oruç tutmaması efdal olduğunu zikretmektedir. Bunun ardından Şevkani'ye göre bu konuda seferdeyken oruç tutmak meşakkatli ise tutmaması, değilse tutmasında bir beis olmadığını aktarmaktadır. Son olarak kendi tercihinin yukarıda zikredilen olumsuz durumların olmadığı zaman seferinin oruç tutması efdal, seher vaktinde mükim olup sahurunu yaptıysa ve seher vaktinde seferi olup oruca niyet edip sonra günün ortasında mükim olursa bu durumlarda o günün orucunu tamamlayacağını söylemektedir.³⁵³

d. Secde Ayetleri

Alimov hüküm bildiren ayetleri tefsir ederken konuyla ilgili açıklamalar getirmektedir. Mesela Hac suresinin “*Görmedin mi ki şüphesiz, göklerde ve yerde olanlar, güneş ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğu Allah'a secde etmektedir. Birçoğunun üzerine de azap hak olmuştur. Allah kimi alçaltırsa ona saygınlık kazandıracak hiçbir kimse yoktur. Şüphesiz, Allah dilediğini yapar.*”³⁵⁴ ayetini tefsir ederken, ayetin secde ayetlerinden olduğunu söyler ve Hanefi mezhebi hariç diğer üç mezhebe göre Hac süresinde iki yerde secde ayetinin (18-77) olduğunu belirtmektedir. Hanefi mezhebine göre ise Hac

³⁵² Alimov, *Resulullah'ın Mübarek Vasiyetleri*, 2/350.

³⁵³ Alimov, *Resulullah'ın Mübarek Vasiyetleri*, 2/355.

³⁵⁴ el-Hac, 22/18.

süresinin 77.ayetinde namazda rükû ve secdeye işaret olduğu için secde ayeti olarak sayılmaz.³⁵⁵

Söz konusu ayetin açıklamasının devamında secdenin insan için büyük bir şeref olduğunu söylemektedir. Kur'ân'ın 14 suresinde geçen secde ayeti okunduğu zaman okuyanın ve dinleyenin “tilavet secdesi” yapmasının vacip olduğunu zikreder. Müfessirimiz açıklamasının devamında secde ayeti namazın dışında okunursa veya işitilirse, tilavet secdesini daha sonra yapma fırsatı bulabilirse sonraya ertelemekte bir mahzur olmadığını, hayatının sonuna kadar erteleyip tilavet secdesini yapmadan vefat ederse günahkâr sayıldığını açıklar. Eğer secde ayeti namaz içinde tilavet edilirse, geciktirmeden tilavet secdesini yapması gerekir, eğer kasten yapmadıysa daha sonra yapma fırsatı az olduğu için günahkâr sayılır. Namaz içinde secde ayeti okunduğunda tilavet secdesi yapılmadıysa, namazdan sonra kaza edilmeyeceğini kaydederek tilavet secdesi hakkında fıkıh kitaplarındaki bilgileri aktarmıştır.³⁵⁶

Tilavet secdesi hakkında okuyucuların iyice bilgi sahibi olmaları için uzun bir şekilde teferruatına kadar açıklama getirmektedir. Alimov, secde ayetleri surelerin ortasında ya da sonunda olur, eğer secde ayeti kıraatin ortasında olsa kıraat yapıldıktan sonra hemen secdeye gitmesi efdal olduğunu söylemektedir. Bir kere secde yapıldıktan sonra yine kıyama durur ve sureyi tamamlar. Eğer tilavet secdesi yapmadıysa, secde ayeti için de niyet ederek rükûa gider. Rükû tilavet secdenin yerine geçerlidir. Eğer secde ayeti kıraatin sonunda ise, kıraatten sonra tilavet secdesini de niyet ederek rükûa gitmesi efdaldır. Veyahut sure sonundaki secde ayetini tilavet ettikten sonra doğru secdeye giderse, secdeden sonra yine kıyama döner ve bir sonraki sureden birkaç ayet okur ve rükûa gidip namazını tamamlayacağını açıklamaktadır. Bir secde ayetini bir yerde birkaç kere tekrarlasa sadece bir tilavet secdesi vacip olur, eğer yer değiştirirse, değiştirdiği kadar sayıda tilavet secdesi vacip olduğunu zikretmektedir.³⁵⁷

---

³⁵⁵ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 3/424.

³⁵⁶ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 3/425.

³⁵⁷ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 3/425.

e. Zinanın Cezası

Alimov'un *Tefsiri İrfan*'da fikhî konuları ele alması değerlendirilirken konu başlıkları fıkıh baplarına göre işlendi. Fakat bütün fıkıh konuları ele alınmadığı için abdest ve namaz konularından sonra zinanın cezası konusu işlendi.

Nur suresinin “*Zina eden kadın ve zina eden erkekte her birine yüzer değnek vurun. Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah'ın dini(nin koymuş olduğu hükmü uygulama) konusunda onlara acıyacağınız tutmasın. Müminlerden bir topluluk da onların cezalandırılmasına şahit olsun.*”³⁵⁸ ayetini tefsir ederken müfessirimiz, Allah'ın insanları çift olarak yaratıp, nesillerinin korunması ve devam ettirmeleri için onlara nikâh ile evlenmelerini emrettiğini açıklar. Müellif zinadan önce nikâhın faziletlerinden bahseder. Nikâh, Allah'ın emri, Peygamber Efendimizin sünneti ve bütün peygamberleri birleştirici sünnet olduğunu söyler. Hanefî mezhebinin büyük âlimi İbn Abidin'in “Âdem'den a.s ta kıyamete kadar amel edilen, hatta ahiret hayatı cennette de devam edecek olan iki tane amel vardır ki onlar iman ve nikâhtır.”³⁵⁹ sözünü zikreder ve hemen ardından İslam'da nikâh ve cinsel arzularını helal yolla gidermeye teşvikin, nikâhtan yüz çevirmekte de terhibin var olduğundan söz eder.³⁶⁰

Alimov, zinayı şu şekilde tarif eder: Şeriatta Zina, erkek bir kişinin kendi nikâhı altında olmayan bir kadınla cinsi ilişkide olmasıdır. Hanefî mezhebinin âlimlerine göre zina, bir erkek kişi bir kadınla şer'i nikâh akti olmaksızın ön tarafından yaklaşmasıdır. Alimov, zinanın topluma ters etkisi olarak ailenin bozulmasına, toplumda ahlaksızlığın yayılmasına sebep olduğunu nitelendirmektedir. Zinanın öngörülmesi için Yüce Allah İsrâ suresinde “*Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o, son derece çirkin bir iştir ve çok kötü bir yoldur.*”³⁶¹ buyurmuştur. Alimov, bu ayetin açıklamasında zina kılmayın demiyor belki zinaya yaklaşmayın denildiğini ve bu ise zina yapmayın denildiğinden daha etkili olduğunu vurgulamaktadır. Müslüman birisi zinaya yaklaşmak şöyle dursun

³⁵⁸ en-Nûr, 24/2.

³⁵⁹ Muhammed Emin b. Ömer b. Abdulaziz İbn Âbidin, *Hâşiyetü Reddû'l-Muhtâr ala'd-Dürri'l-Muhtâr Şerhi Tenvîri'l-Ebsâr* (Beyrut, Lübnan: Dâru'l-Fikr, 2005), 3/3.

³⁶⁰ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 3/559.

³⁶¹ el-İsra, 17/32.

zinaya götüren şeylerden bile uzak durmasını söyler. Zina bütün toplumlarda ahlaki cihetten rezalet, dini cihetten günah ve içtimaî açıdan ise fesat ve iffetsizlik olarak nitelenir. Bu umumî kaidelerden fakat, insanî özelliklerini kaybeden toplum yüz çevirir ve inkâr eder. Çünkü saf bir insanî fitrat hiçbir zaman zinayı iyi bir sıfat olarak kabul etmez. Zira neslin korunması için erkek ile kadın arasındaki ilişki şer'î bir nikâh akti ile olması lazım. Yoksa neslin temizliği gider, akrabalık bağları zarar görür, aile ve toplum kendi hassasiyetini kaybeder. Müellifimiz zinanın topluma, aileye getiren zararları sırayla açıklamakla birlikte bireyin de ahlaki, manevi yapısının da bozulmasına sebep olduğunu kaydetmektedir.³⁶²

Alimov, zina ile ilgili Hz. Peygamberimizden gelen hadisleri zikreder. Onların bazıları şu şekildedir: İbn Ömer'dan r.a. gelen rivayete göre, Hz. Peygamber şöyle buyurur: *“Hangi toplumda fuhşiyet işleri çoğalır ve açık bir şekilde yapılırsa, o toplumda babalarının bile bilmediği illet ve hastalıklar ortaya çıkar.”*³⁶³ Başka bir diğer hadis İbn Abbas'tan r.a. nakledilir *“Resûlullah s.a.v. kul zina yaparken onun müminlik hali kaldırılır buyurmuştur.”*³⁶⁴ Bu hadisten yola çıkarak zina yapan insanın imanına zarar etmesini anlayabiliriz. Büyük günahlardan sayılan zinayı Allah c.c. kesinlikle yasaklamasına rağmen zinaya düşen insanın imanı iki hal arasında olur. Birincisi, insan zinanın haramlığını bildiği halde helal sayarak zina yaparsa küfrü gerektirir. Diğer durumda insan zinanın haramlığını inkâr etmediği takdirce zinaya düşerse küfrü gerektirmez, sadece zinaya düştüğü esnada iman adamın üzerinden kaldırılır, tekrar pişmanlıkla Allah'a tövbe ederse imanı geri verilir. Bu yüzden çiftlerden birisi kendi eşinin zina yaptığını bilirse boşama davası açabilir.³⁶⁵

Toplumda sıkça gündeme getirilen zina ile ilgili birçok soruları yanıtlamıştır. Erkek veya kadın zinaya düşerse aralarında talak düşer mi düşmez mi sorusuna da âlimlerin büyük çoğunluğunun “zina ile talak düşmez” görüşünü şeriatın “haram olan bir iş helali haram yapmaz” kaidesine dayandırarak elbette bu ‘zina yapmak caizdir hiçbir günah olmaz’ anlamına gelmediğini söylemektedir.

³⁶² Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 3/560.

³⁶³ İbn Mâce, *Sünenu İbni Mâce*, “Fiten”, 22 (No. 4019).

³⁶⁴ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, “Mezâlim”, 30 (No. 2475); Müslim, *Sahîhu Müslim*, “İmân”, 202; İbn Mâce, *Sünenu İbni Mâce*, “Fiten”, 3 (No. 3936).

³⁶⁵ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 3/560.

Bundan başka, İslam dışı toplumlar nasıl bakmış sorusunu da detaylı bir şekilde cevaplamıştır. Bu zamana kadar hiçbir toplum zinayı savunmamış, tersine yasaklamış ve bütün toplumun düşüncesine göre zina, erkek ile kadının nikâhsız halde cinsi ilişkide bulunması olarak açıklamaktadır. Bu işi bütün dinler, milletler ve felsefi grupların iffetsizlik, rezillik ve büyük günah olarak tanımladıklarını zikreder. Bazı milletler, dinler ve kanunlar zina yapanları cezalandırma konusunda ihtilaf etmişlerdir. İnsani fitratı bozulmayan toplumlar hiç tereddütsüz cezalandırılması gerektiğini belirtse, fitratı bozulmuş ve daha çok şehvet arzusuna meyleden toplumlar zinayı ikiye ayırmışlar: Birincisi basit zina, bekâr bir kadınla yapılan zina. Bu tür zinaya çok fazla itibar etmemişler. İkincisi, evli bir kadınla yapılan zina türü ve bu tür zinaya eşine ihanet etmesi olarak nitelendirip çeşitli cezalar uygulanmıştır. Örneğin Mısırlılar zina yapan erkeği sopayla dövmüş, kadının ise burnunu kesmişler. Hintlerde zâni bir erkeğin bedenine ısıtılmış demir basarak alevli bir ateşte yakmışlar. Roma kanunlarında eskiden zina yapanların malları devlete aktarılmış, sonraları ölüm cezasına çarptırılmış ve daha sonra bu cezalar ömrünün sonuna kadar hapse atılmakla değiştirilmiştir. Yahudilerde zina yapanları ölüm cezasına çarptırmışlardır.³⁶⁶

Usmanhan Alimov zina hakkında öncelikle zinayı tanımlar, sonra zinanın toplum ve birey için ahlak ve vicdan açısından kötü tarafa sürüklediğini söyler. Diğer dinler ve toplumlara göre zina yapan insana uygulanacak cezaları detaylı bir şekilde açıkladıktan sonra İslam'da zinanın cezasına gelince çok fazla girmeden sadece had cezası uygulanması gerektiğini söylemekle yetinir. Cezayı ne zaman, kimler tarafından nasıl bir şekilde uygulanacağını açıklamadan geçmiştir.

f. Hırsızlığın Cezası

Müfessirimiz ahkâm ayetlerini ele alırken öncelikle ayet hakkında hadisler varsa onu zikreder, sonra müfessirlerin görüşlerini zikreder, ayetten nasıl bir ders almamız gerektiğini ve söz konusu ayetten çıkartılan hükmü zikreder.

Hırsızlık hakkında Maide suresinin “*Yaptıklarına bir karşılık ve Allah'tan caydırıcı bir müeyyide olmak üzere hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin.*

---

³⁶⁶ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 3/561.

Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir”³⁶⁷ ayetini tefsir ederken ilk önce ayetin mealini verir, sonra Kur’ân boşuna hırsızların ellerinin kesilmesini emretmediğini, hırsızlığın bütün toplumlarda ağır bir suç olarak sayıldığını zikreder. Hırsızlık hakkında Peygamber Efendimizden gelen şu hadisi kaydetmektedir: “*Cehennem bana yakın getirildiğinde onun ateşinin yakmasından korkarak sakındığım için sizin huzurunuzda çıkmamda geç kaldım. Ben o cehennemde kendi bağırsaklarını kendisi sürükleyerek yürüyen ve ellerinde eğri bir sopa taşıyan bir kişiyi gördüm. O eğri sopasıyla hacca gelenlerin eşyalarını çalardı. Eğer yakalanırsa yanlışlıkla sopama ilişti der, yakalanmazsa alır giderdi.*”³⁶⁸ Hırsızlığın en çirkini halkın malından çalmaktır. Bazı insanlar, başkaları da çalıyorlar biz de alsak bir şey olmaz derler. Zira, devletin malı o devlette yaşayan bütün vatandaşların hakkıdır. Gayri müslimin malı da haram, hatta küçük ve ucuz eşya çalmak da hırsızlıktır. Hz. Peygamber buyuruyor ki, “*Yumurta çalıp eli kesilen, ip çalıp eli kesilene Allah’ın laneti olsun*”³⁶⁹. Hırsızlık yapan önce Allah’a tövbe eder sonra malı sahibine verir, malın sahibini bulamazsa mirasçısına teslim eder. Mirasçısını da bulamazsa malın sahibini niyet ederek sadakaya verir.³⁷⁰

Hırsızlığın cezasına gelirsek Maide suresinde “*Kim bu haksız davranışından sonra tövbe eder ve halini düzeltirse bilsin ki Allah onun tövbesini kabul eder. Şüphe yok ki Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir*”³⁷¹ hırsızlık yapan önce Allah’a tövbe etmeli, Allah isterse şirk hariç bütün günahları affeder. İnsanın günahı denizler kadar olsa da Allah’ın merhametinden hiç şüphesiz günahlarına tövbe etmeli. Asıl konu günahlara vaktinde tövbe etmekte ve asla o günaha tekrar düşmemektedir. Dünya hayatında suç işlemiş kimselerin ceza ve kefaretləri Allah’ın şeriatında apaçık belirlenmiştir. Örneğin, tefsir kitaplarında geldiğine göre hırsızın hırsızlığı kendi ikrarı ve şahitlerin şahitliği ile hâkimin huzurunda tasdik edilirse, hem de çalınan mal on dirhemden az olmazsa sağ eli kesilir, ikinci kez daha hırsızlık yaparsa sol eli kesilir. Yine hırsızlığa devam ederse ta tövbe edinceye kadar hapse atılır. Çalınmış mal varsa sahibine teslim edilir, kaybolmuş

³⁶⁷ el-Mâide, 5/38.

³⁶⁸ Müslim, *Sahîhu Müslim*, “Küsf”, 2102.

³⁶⁹ Buhârî, *Sahîhu ’l-Buhârî*, “Hudûd”, 7 (No. 6783); Müslim, *Sahîhu Müslim*, “Hudûd”, 1/4408; Nesâî, *Sünenü ’n-Nesâî*, “Kat’u’s-Sârik”, 1 (No.4873).

³⁷⁰ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/551.

³⁷¹ el-Mâide, 5/39.

ise ödemesi vacip değildir. Bu konuda müfessirimiz mezheplerin ihtilaflarına yer vermemiştir.³⁷²

Hırsızlık yapmak isteyen kimse “*Ben hırsızlık yapacak olursam elimi kesecekler*” diye düşünür ve vazgeçer. Hırsızın elinin kesilmesine karşı çıkanlar, kendi ellerinin kesilmesinden korktuğu için karşı çıkarlar. Hâlbuki kendilerini malı çalınan kimsenin yerine koyabilselerdi keşke farklı düşünürlerdi.

3. Dinler Tarihi

“*Ey kitap ehli! İbrahim hakkında niçin tartışıyorsunuz. Oysa Tevrat da, İncil de ondan sonra indirilmiştir. Siz hiç düşünmüyor musunuz?*”³⁷³ ayetin açıklamasında ehli kitaptan Yahudiler İbrahim’i a.s Yahudi olarak kabul ederlerken, Hristiyanlar da Hristiyan’dır diye tartışıyorlar. Zira onlar akıllarını azıcık çalıştırlarsa onların bu davalarının asılsız olduğunu bileceklerdi. Oysaki İbrahim peygamber hem Tevrat ve hem incilin inzalinden önce yaşadığını belirtmektedir. Bir sonraki ayetin tefsirinde de onlar önceden bildikleri şeyler hakkında tartışmışlardı şimdi ise hakkında bilgileri olmadığı konuda tartışıyorlar. Sonuçta Allah kendi peygamberinin kim olduğunu onlardan daha iyi bildiğini söyler. Zaten Allah sonraki ayette İbrahim peygamberin ne Yahudi ne de Hristiyan olduğunu, tam tersine yalnızca Allah’a inanıp, müşriklerden olmadığını vurgulamaktadır.³⁷⁴

Sabiiler hakkında “*Şüphesiz, inananlar (Müslümanlar) ile, Yahudiler, Hristiyanlar ve Sâbiülerden (her bir grubun kendi şeriatında) "Allah'a ve ahiret gününe inanan ve salih ameller işleyenler için Rableri katında mükafat vardır; onlar korkuya uğramayacaklar, mahzun da olmayacaklardır" (diye hükmedilmiştir).*”³⁷⁵ Bu ayetin yorumunda sabiiler her dinden bir hüküm almış, İbrahim peygamberin dinindeyiz derler, fakat onlar meleklere tapan bir toplumdur.

³⁷² Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/553.

³⁷³ Âl-i İmrân, 3/65.

³⁷⁴ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/312, 313.

³⁷⁵ el-Bakara, 2/62.

Onlar Zebur’u okurlar ve Kâbe’ye yönelerek namaz kıldıklarını söyler ve ardından Peygamber efendimizin her kim benim hakkımda işitir de kendisine indirilene iman etmez ise cehennemliktir sözünü getirerek onların müslüman olmadıklarını anlatmaya çalışmıştır.³⁷⁶ Hac suresi 17. ayetinde sabiileri yıldızlara tapan bir toplum olarak vasıflar. Yahudilerin bir fırkası olduğunu Celaleyn tefsirinden nakilde bulunarak delillendirmiştir.³⁷⁷

Mecusiler ateşperest kimselerdir. Onların inancına göre tanrı ikidir. Biri iyilik tanrısı Ahura Mazda, diğeri kötülük tanrısı Angromenyu’dur.

4. Bilimsel Tefsir Yöntemi

Usmanhan Alimov diğeri tefsir yöntemlerinin yanında kozmik ve kevnî ayetleri bilimsel tefsir yöntemi ile yorumlamıştır. Tıp alanında uluslararası alanında çalışmalar yapan uzmanların açıklamalarına atıfta bulunmuştur.

Mülk suresi 4. ayetin tefsirini acayip bir şekilde açıklar. Mesela yeryüzü kendi yörüngesinde saatte 1670 kilometre hızla hareket eder, günümüzde insanların sürdüğü araba ise saatte 167 kilometre hızla çıkar, demek yeryüzü arabadan on katı hızlı hareket ediyor. Balistik füzelerin hızıyla eşit olduğunu gösterir. Yer gezegeni güneş etrafında saatte 108 000 km hızla döner, güneş sistemi de galaksi merkezi etrafında 720 000 km hızla hareket eder, galaksimiz ise 950 000 hızla hareket eder. Demek ki bu kadar titiz bir sistemin içinde bozulmadan hareket eden düzen ve bu düzende bir eksikliğin olmaması bir olan yaratıcının varlığına ve hiçbir ortaklarının olmamasına delil olduğunu söyler. Bu bilgileri parantez içerisinde Moris Bokai “*Tevrat, İncil, Kur’ân ve Güncel Konular*”dan aldığını beyan etmektedir.³⁷⁸

Yaratıcının kâinatı yaratmasındaki azametini ve kudretini hissetmek için misaller getirir. Kâinatta milyarlarca galaksi vardır ve her galakside çokça yıldızlar bulunmaktadır. Bildiğimiz saman yolundan kâinatta 200 milyar kadar bulunduğu söylenmektedir. İşte bu saman yollarındaki tüm yıldız ve gezegenler

³⁷⁶ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/68.

³⁷⁷ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 3/423.

³⁷⁸ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/195.

kendi yörüngelerinde şaşmadan düzenli hareket şeklinde bulunmaktadır. Allah bunları şaşmaz düzenle yarattı, hiçbir O'nun izni olmadan hareket etmez diye Moris Bokai “*Tevrat, İncil, Kur’ân ve Güncel Konular*”dan aldığını beyan etmektedir.³⁷⁹

Kıyametin kopmasını anlatan Hâkka suresi 15.ayetin yorumlarken ilk sûrun üflenmesiyle yeryüzündeki bütün canlıların ölüp ancak Allah’ın dilediği melekler kalır, Allah, *Yer üzerinde bulunan her canlı yok olacaktır* sözünü gerçekleştirmek için onları da öldürecektir. Sonra Allah İsrail’i tekrar diriltip ikinci kez sûru üflemesini emreder, sûrun ikinci kez üflenmesiyle bütün canlı dirileceğini Muhammed Salamat Cabar’ın “*Kıyamet Alametleri*” kitabından aldığını kaydeder.³⁸⁰

Alimov, bilimsel tefsir yönteminde kevnî ayetler dışında Kur’ân’ın hak olduğu konusunda da günümüz bilim adamlarının tasdiklerini, taaccüplerini ve savunmalarını aktarmaktadır. Örneğin, “*Şüphesiz Kur'an gerçek kesin bilgidir.*”³⁸¹ ayeti kerimenin yorumunda Kur’ân’ın hakikati konusunda Fransız tıp profesörü Moris Bokai’nın Kur’ân’ın hakikaten insanlara Allah tarafından verilmiş en doğru kitap olduğu, kendisinde hiçbir şüphenin olmadığı ilahî bir kitaptır dediği, ABD’li bilim adamı Michael Heard’ın peygamberler tarihi boyunca hiçbir harfî değişmeden gelen kamil yegane kitap Kur’ân’dır dediği ve Ernest Renan’ın Kur’ân ayetleri insanı hayrete ve muhabbete sarar sözleriyle tekitlemektedir. Müfessirimiz bu Müslüman olmayan bilim adamlarının sözlerini asıl delil olarak getirmiyor, hâlbuki bu nakillerden sonra kendi asıl delillerini sırasıyla zikretmektedir. Yoksa bu nakilleri Kur’ân’ın hakikatini kabul etmeyenlere bakın kendi bilim adamlarınız bile kabul ediyorlar cihetinden getirmiştir.³⁸²

Bazı meşhur fizikçilerin fikirlerinden istifade ederek ayetin tefsirinde günümüzdeki yanlış düşünceleri dile getirip, onu düzeltmeye çalışır. Örneğin Cin suresi 26.ayetin tefsirinde gaybı Allah’tan başka kimsenin bilemediği konusunda ve günümüzdeki astrologların söyledikleri iddiaların doğru olmadığını ve

³⁷⁹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/197.

³⁸⁰ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/259.

³⁸¹ el-Hâkka, 69/21.

³⁸² Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/274.

yıldızların kadere hiçbir şekilde tesirinin olmadığını ortaya koymak için Rusyalı fizikçi Vitali Ginzburg'un ilmi görüşünü aktarmıştır.³⁸³

Bilimsel tefsir ile alakalı konulardan tıp alanında yapılan çalışmalardan istifade etmiştir. Kanada Üniversitesi insan anatomisi doktoru Prof. Keys Moor'un insan anatomisine ait araştırmaların Kur'an ve Sünnette beyan edilen işaretler ile irtibatı konusunda yazdığı makaleden açıklamaları aktarır. Yanmış olan insan derisi acı hissetme özelliğini kaybedeceğine dair Nisa suresinin elli altıncı ayetiyle karşılaşan Taylandlı bir profesörün buna şaşırarak müslüman olduğunu kaydetmektedir.³⁸⁴

Müfessirimiz bilimsel tefsirin yanında tasavvufi açıklamalı eserlerden de istifade etmiştir. Mesela Osman Nuri Topbaş'ın "*Mesnevi Bahçesinden Bir Testi Su*" kitabından Kalem suresi 33. ayetin tefsirinde bir açıklamayı zikreder. O misalde bahçe sahiplerinin kıssasını okudukları halde fakirlerin rızıklarını kesmek için hile yapanlar. Bunu Allah'ın işitmemesi için kendi aralarında fısıldaşarak konuşup kalplerindekileri dilleri yalanlamaya çalıştı ve artık kulaklarından gaflet pamuklarını çıkarmaları gerektiğini aktarır.³⁸⁵

İhlas suresinin *Allah Samed'dir* ayetinin tefsirinde Allah'ın *Samed* sıfatını lügat ve ıstılah açıdan açıkladıktan sonra Tahavî akidesinden Allah'ın bir ve hiçbir ortağının olmadığını, her şeyin başlangıcı ve sonu vardır fakat O'nun kadîm ve sonunun olmadığını aktarır. Bu ayetin tefsirinde ünlü onkolog Halık Nurbaki'nin "Kur'an-ı Kerim'in İlmî Mucizeleri" adlı kitabından *Samed* kavramına dair yaptığı açıklamayı aktarmaktadır. Buna göre insan her an ve sayısız defa *Samed* sırrına muhtaçtır. Öyle ki bu ilahi destek olmaksızın varlığını sürdüremez. Atomdan moleküle, oradan da hücrelerin içindeki karmaşık olan biyokimyasal yapılara kadar bütün yapıların bu ilahi düzene bağımlı olduğunu vurgular. Sonuç olarak da insanın tüm varlığı, her saniye neredeyse sonsuz sayıda bu *Samed* sırrına yönelmek ve ona dayanmak zorunda olduğunu bize aktarır.³⁸⁶

³⁸³ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/340.

³⁸⁴ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/440.

³⁸⁵ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/236.

³⁸⁶ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/722.

Hadîd suresiyle ilgili güzel bir bilimsel açıklama yapar. Alimov’a göre bazı ilmî yorumlarda, ayette demir için kullanılan “*indirdik*” ifadesinin mecazî olarak “*insanlığın faydasına sunduk*” anlamına gelebileceği belirtilir. Bunun yanında, ifade gerçek anlamıyla düşünüldüğünde de dikkat çekici bir bilimsel işarete temas ettiği söylenmektedir. Modern astronomi ve jeoloji çalışmalarına göre demir elementi, Dünya’da değil, çok büyük yıldızların çekirdeklerinde meydana gelmektedir. Bu dev yıldızlar yaşamlarının sonunda patlayarak içlerindeki ağır metalleri uzaya yayar. Daha sonra demir taşıyan göktaşlarının gezegenlere çarpmasıyla bu elementin Dünya’ya ulaştığı kabul edilir.

Alimov ayrıca Hadîd Suresi Kur’ân’da 57. Suresi olmasıyla, “*Hadîd*” kelimesinin ebced hesabına göre 57 numarayı teşkil etmesiyle aynı sayıya denk geldiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca demirin elementler cetvelinde atom rakamı da 57 olmasına dikkat çeker. Bu durumun, demirin bilimsel özellikleriyle ilişkilendirilerek dikkat çekici bir uyum oluşturduğu ileri sürülmektedir.³⁸⁷

---

³⁸⁷ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/26.

C. Tefsir-İ İrfân Adlı Eserin Kur'ân İlimleri Açısından İncelenmesi

Celâleddîn es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserinde Kur'ân ilimlerine dair açık ve müstakil bir tanım vermekten ziyade, bu ilimlerin konularını ve alt dallarını ayrıntılı biçimde ele almıştır. Bu sebeple eser içerisinde doğrudan bir tarif bulunmamakla birlikte, Süyûtî'nin ele aldığı meseleler dikkate alınarak Kur'ân ilimleri için genel bir tanım yapılabilir. Buna göre Kur'ân ilimleri, Kur'ân'ın nüzûlü, muhafazası, yazımı, tertibi, kıraatleri, tefsiri ve anlamının anlaşılmasına katkı sağlayan çeşitli ilimleri kapsayan bir disiplinler bütünüdür.³⁸⁸

Kur'ân ilimleri, Kur'an'ı doğru anlamaya yardımcı olan çeşitli disiplinleri kapsar. Bu ilimler arasında vücûh ve nezâir, muhkem ve müteşâbih, münâsebetü'l-Kur'ân gibi alanlar yer alır. Genel olarak iki ana grupta değerlendirilebilir:

Birinci grup, Kur'an'ın dil özelliklerini, anlatım tarzını ve edebî yönlerini inceleyen ilimlerdir. Bu kapsamda vücûh ve nezâir, müşkilü'l-Kur'ân, muhkem-müteşâbih, garîbü'l-Kur'ân, üslûbü'l-Kur'ân ve i'câzü'l-Kur'ân gibi disiplinler bulunur. Bu ilimler, ayetlerdeki kelime ve ifadelerin anlamlarını, üslup özelliklerini ve Kur'ân'ın eşsiz belâgatını ortaya koymayı amaçlar.

İkinci grup ise Kur'ân'ın nazil olduğu tarihî ve sosyal ortamla ilgili ilimlerden oluşur. Mekkî ve Medenî ayetlerin tespiti, nâsih ve mensûh hükümlerinin belirlenmesi ve ayetlerin iniş sebeplerini konu alan esbâb-ı nüzûl ilmi bu gruba dâhildir. Bu alanlar, ayetlerin hangi şartlarda ve hangi olaylar üzerine indirildiğini açıklayarak Kur'ân'ın daha sağlıklı anlaşılmasına katkı sağlar.³⁸⁹

Mennâ' el-Kattân Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân adlı eserinde Kur'ân ilimlerini toplu bir şekilde şöyle tarif etmiştir:

³⁸⁸ Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/63-76.

³⁸⁹ Öğmüş Harun, *Kur'ân İlimleri ve Tefsir Tarihi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 31.

“Ulûm, ‘*ilim*’ kelimesinin çoğuludur. İlim ise aslında anlama ve idrak etme demektir. Daha sonra, belirli bir ilmî yöntemle düzenlenmiş ve sınırları belirlenmiş meseleler bütünü anlamında kullanılmaya başlanmıştır.

Ulûmü’l-Kur’ân’dan maksat ise, Kur’ân’la ilgili araştırmaları konu edinen ilimdir. Bu araştırmalar; nüzûl sebeplerinin bilinmesi, Kur’ân’ın toplanması ve tertibi, Mekkî ve Medenî ayetlerin tespiti, nâsih ve mensûhun, muhkem ve müteşâbihin bilinmesi ve bunlar dışında Kur’ân’la bağlantılı diğer meseleleri kapsar.

Bu ilme bazen ‘*Usûlü’t-Tefsîr*’ de denilir. Çünkü bu ilim, müfessirin Kur’ân’ı tefsir ederken dayanmak ve yararlanmak zorunda olduğu temel konuları ele almaktadır.”³⁹⁰

Kur’ân ilimleri derken lafzını, anlamlarını inceleyen ve Kur’ân’ın indiği tarihi boyunca Kur’ân’ın anlaşılmasına yardım eden ilimler anlaşılır. Kur’ân ilimlerini çeşitli tanımlamaktadırlar. Konu hakkında Muhsin Demirci Zerkânîden alıntı yaparak şöyle tanımlamaktadır: “*inişi, tertibi, toplanması, yazılması, okunması, tefsiri, icâzı, nâsihi, mansûhu ve hakkındaki şüphelerin giderilmesi bağlamında Kur’ân’ın anlaşılmasına yardımcı olan ilimlerdir.*”³⁹¹

Kur’ân İlimleri konusunda Alimov, alanla ilgili Suyutî’nin *el-İtkân*’ı, İbnu’l-Enbârî’nin *el-Vakf ve’l-İbtidâ*’sı gibi eserlerden istifade etmiştir. Mesela Meâric suresinin “*Şimdi, inkar edenlere ne oluyor ki, boyunlarını uzatarak (alay etmek için) sağdan soldan gruplar halinde sana doğru koşuyorlar?*”³⁹² ayetinin tefsirinde ayette geçen *gruplar halinde* ifadesinin hikmetini anlatır. İnkâr edenlerin delilleri asılsız olduğu için kalabalık bir şekilde gelip karşı çıkmaya çalışırlar. Devamında Suyutî’nin *el-İtkân*’ı, İbnu’l-Enbârî’nin *el-Vakf ve’l-İbtidâ*’sı ve Taberânî’nin *Mu’cemü’l-Kebîr*’inde geçen rivayeti zikreder. Rivayete göre, Abdullah b. Abbas Kâbe yakınında insanlara Kur’ân’ı açıklarken Haricîlerden Nâfi‘ b. Ezrak ve arkadaşı Necde b. Uveymir onun bilgisini sınamak amacıyla yanına geldiler. Kur’ân’dan sorular sorup cevaplarını Arap şiiriyle desteklemesini istediler. Nâfi‘, “*sağdan ve soldan gruplar halinde*” anlamındaki ayetin tefsirini sorunca İbn Abbas, ayetteki ifadenin insanların kümeler hâlinde toplanmasını anlattığını açıkladı ve bu anlamı destekleyen bir Arap şiiri örneği

³⁹⁰ Mennâ’ Halil el-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi’l-Kur’ân* (Beyrut, Lübnan: Risâle, 1996), 15-16.

³⁹¹ Demirci, *Tefsire Giriş*, 129.

³⁹² el-Meâric, 70/36, 37.

zikretti. Böylece Kur'ân'daki kelimelerin anlamlarını açıklamada Arap dilinin ve şiirinin önemli bir kaynak olduğunu göstermiş oldu.³⁹³

Kur'ân İlimleri hakkında kısa bir girişten sonra Alimov'un Tefsiri İrfan'da Kur'ân İlimlerini nasıl işlediğini konulara göre değerlendirelim. İncelenecek konular Suyutî'nin *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân* adlı kitabının sıralamasına göre ele alınmıştır. Kur'ân ilimlerinden Alimov'un en çok değindiği konuları araştırmaya tabi tutulmuştur.

1. Mekkî ve Medenî Sureler

Surelerin Mekkî ve Medenî olduğunu bilmek Kur'ân ilimlerinin en değerlilerindendir. Bu konuda Ebu'l-Kasım en-Neysaburî et-Tenbîh alâ Fazlî Ulûmi'l-Kur'ân adlı eserinde yirmi beş ilmi sayar ve bunları bilmeyenin Kur'ân hakkında bir söz söylemesi doğru olmayacağını belirtmiştir.³⁹⁴

Suyutî'ye göre Mekkî ve Medenî konuda üç görüş vardır. En meşhuru, hicretten önce inenler Mekkî, hicretten sonra inenler Medenî'dir. Buna göre Medineye varana kadar yolda inen ve Medineye vardıktan sonra belli sebepleriden dolayı sefere çıktığında inenler Medenî sure ve ayetlerdir. İkinci görüş ise, hicretten sonra bile olsa Mekke'de inenler Mekkî'dir, Medine'de inenler Medenî'dir. Buna göre Mekkî de Medenî de olmayan başka yerlerde inen sureler üçüncü kısmı oluşturmaktadır. İbn Mesud'a nispet edilen üçüncü bir görüş ise Mekkelilere yönelik inenler Mekkî'dir, Medinelilere yönelik inenler ise Medenî'dir. Suyutî bu konuda sahabe ve tabiînin sözlerine bakılması gerektiğini söylüyor. Çünkü Efendimiz'den s.a.v. bir rivayet vârid olmamıştır. Nitekim İbn Mesud hangi ayetin nerede ve kim hakkında indiğini biliyordu. İbn Abbas da yirmi yedi surenin Medine'de geri kalanların da Mekke'de indirildiğini beyan etmiştir.³⁹⁵

³⁹³ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/298.

³⁹⁴ Suyutî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/85.

³⁹⁵ Suyutî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/86-88.

Ebu'l-Hasan b. el-Hassâr'a göre yirmi sure ittifakla Medine'de inmiştir, on ikisi ihtilafli ve geri kalanı Mekke'de indiğine görüş birliği vardır.³⁹⁶

a. Mekkî Sureler

Mekkî surelerin özellikleri tevhid konusu esas alınır, başka akide konuları, Allah'ın birliği, ahiret konuları, hidayet ve dalalet gibi konulardır. Daha özet olarak *Ey insanlar* ve *Ey Âdemoğlu* hitaplarının geçtiği sureler Mekke'de inmiştir.³⁹⁷

Alimov, Fatiha suresi ihtilafli olmasına rağmen Mekke'de indiğini savunur.³⁹⁸ Alimov'a göre Enam suresi Mekke'de bir gece inmiştir.³⁹⁹ A'raf,⁴⁰⁰ Yunus,⁴⁰¹ Hud,⁴⁰² Yusuf,⁴⁰³ İbrahim,⁴⁰⁴ Hicr suresi Mekkî'dir Medine ile Şam arasındaki bir vadinin adıdır.⁴⁰⁵ Nahl,⁴⁰⁶ İsra,⁴⁰⁷ Kehf,⁴⁰⁸ Meryem,⁴⁰⁹ Taha,⁴¹⁰ Enbiya,⁴¹¹ Mü'minûn,⁴¹² Şuara⁴¹³ ve Furkan sureleri Mekkî'dir.⁴¹⁴ Neml,⁴¹⁵ Kasas,⁴¹⁶ Ankebut,⁴¹⁷ Rum,⁴¹⁸ Lokman,⁴¹⁹ Secde,⁴²⁰ Sebe,⁴²¹ Fâtır,⁴²² Yâsîn,⁴²³ Sâffât,⁴²⁴ Sa'd,⁴²⁵ Zümer,⁴²⁶ Gâfir-Mü'min,⁴²⁷ Fussilet⁴²⁸ ve Şûrâ sureleri Mekke'de

³⁹⁶ Suyutî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/87.

³⁹⁷ Suyutî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/119.

³⁹⁸ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/6.

³⁹⁹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/613.

⁴⁰⁰ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 2/3.

⁴⁰¹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 2/267.

⁴⁰² Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 2/331.

⁴⁰³ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 2/406.

⁴⁰⁴ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 2/513.

⁴⁰⁵ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 2/558.

⁴⁰⁶ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 2/618.

⁴⁰⁷ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 3/3.

⁴⁰⁸ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 3/99.

⁴⁰⁹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 3/178.

⁴¹⁰ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 3/239.

⁴¹¹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 3/325.

⁴¹² Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 3/481.

⁴¹³ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 4/3.

⁴¹⁴ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 3/652.

⁴¹⁵ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 4/113.

⁴¹⁶ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 4/182.

⁴¹⁷ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 4/259.

⁴¹⁸ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 4/319.

⁴¹⁹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 4/368.

⁴²⁰ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 4/403.

⁴²¹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 4/538.

⁴²² Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 4/579.

⁴²³ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 4/625.

⁴²⁴ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 4/677.

⁴²⁵ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 5/3.

nâzil olmuştur.⁴²⁹ Zuhruf,⁴³⁰ Duhan,⁴³¹ Câsiye,⁴³² Ahkâf,⁴³³ Kâf,⁴³⁴ Zâriyât,⁴³⁵ Tûr,⁴³⁶ Necm,⁴³⁷ Kamer,⁴³⁸ Rahman,⁴³⁹ Vâkıa,⁴⁴⁰ Kalem,⁴⁴¹ Mülk,⁴⁴² Hâkka,⁴⁴³ Meâric,⁴⁴⁴ Nuh,⁴⁴⁵ Cin,⁴⁴⁶ Müzzemmil,⁴⁴⁷ Müddessir suresi fetretü'l-vahiyden sonra inmiştir.⁴⁴⁸ Kıyâmet,⁴⁴⁹ Mürselât,⁴⁵⁰ Nebe',⁴⁵¹ Nâziât,⁴⁵² Abese,⁴⁵³ Tekvîr,⁴⁵⁴ İnfitâr,⁴⁵⁵ Mutaaffifîn,⁴⁵⁶ İnşikâk,⁴⁵⁷ Burûc,⁴⁵⁸ Târık,⁴⁵⁹ A'lâ,⁴⁶⁰ Gâşiye,⁴⁶¹ Fecr,⁴⁶² Beled,⁴⁶³ Şems,⁴⁶⁴ Leyl,⁴⁶⁵ Duhâ,⁴⁶⁶ İnşirâh,⁴⁶⁷ Tin,⁴⁶⁸ Alak,⁴⁶⁹ Kadr,⁴⁷⁰ Âdiyât,⁴⁷¹

⁴²⁶ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 5/53.

⁴²⁷ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 5/117.

⁴²⁸ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 5/185.

⁴²⁹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 5/230.

⁴³⁰ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 5/287.

⁴³¹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 5/344.

⁴³² Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 5/373.

⁴³³ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 5/401.

⁴³⁴ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 5/530.

⁴³⁵ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 5/556.

⁴³⁶ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 5/588.

⁴³⁷ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 5/611.

⁴³⁸ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 5/643.

⁴³⁹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 5/673.

⁴⁴⁰ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 5/708.

⁴⁴¹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/218.

⁴⁴² Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/191.

⁴⁴³ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/249.

⁴⁴⁴ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/277.

⁴⁴⁵ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/304.

⁴⁴⁶ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/323.

⁴⁴⁷ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/343.

⁴⁴⁸ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/361.

⁴⁴⁹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/389.

⁴⁵⁰ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/432.

⁴⁵¹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/456.

⁴⁵² Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/472.

⁴⁵³ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/491.

⁴⁵⁴ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/506.

⁴⁵⁵ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/518.

⁴⁵⁶ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/526.

⁴⁵⁷ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/541.

⁴⁵⁸ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/550.

⁴⁵⁹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 560.

⁴⁶⁰ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/568.

⁴⁶¹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/578.

⁴⁶² Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/588.

⁴⁶³ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/602.

⁴⁶⁴ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/612.

⁴⁶⁵ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/618.

⁴⁶⁶ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/627.

⁴⁶⁷ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/636.

⁴⁶⁸ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/641.

⁴⁶⁹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/647.

⁴⁷⁰ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/657.

⁴⁷¹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/671.

Kâria,⁴⁷² Tekâsur,⁴⁷³ Asr,⁴⁷⁴ Hümeze,⁴⁷⁵ Fîl,⁴⁷⁶ Kureyş,⁴⁷⁷ Maûn,⁴⁷⁸ Kevser,⁴⁷⁹ Kâfirûn,⁴⁸⁰ Mesed,⁴⁸¹ İhlâs,⁴⁸² Felak ve Nâs sureleri Mekke’de indiğini belirtmiştir.⁴⁸³

b. Medenî Sureler

Medine’de inen surelerin en belirgin özellikleri *Ey iman edenler* hitabıyla inmesidir. Fakat bu görüş mutlak bir görüş olup, bunların istisnaları da vardır. Bazıları içinde münafık zikri geçen sure Medenî olduğunu, secdenin zikri geçen surelerin Mekkî olduğunu zikretmişler.⁴⁸⁴

Alimov’a göre Bakara suresi hicretten sonra ilk inen suredir,⁴⁸⁵ başka Ali İmran suresi,⁴⁸⁶ Nisa,⁴⁸⁷ Mâide,⁴⁸⁸ Enfal,⁴⁸⁹ Tevbe,⁴⁹⁰ Ra’d,⁴⁹¹ Hac,⁴⁹² Nur,⁴⁹³ Ahzab,⁴⁹⁴ Muhammed,⁴⁹⁵ Feth,⁴⁹⁶ Hucurât,⁴⁹⁷ Hadîd,⁴⁹⁸ Mücâdele,⁴⁹⁹ Haşr,⁵⁰⁰ Mümteherine,⁵⁰¹ Saf,⁵⁰² Cuma,⁵⁰³ Münâfkûn,⁵⁰⁴ Tegâbün,⁵⁰⁵ Talak,⁵⁰⁶ Tahrim,⁵⁰⁷ İnsan,⁵⁰⁸ Beyyine,⁵⁰⁹ Zilzâl,⁵¹⁰ Nasr⁵¹¹ sureleri Medine’de inmiştir.

⁴⁷² Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/675.

⁴⁷³ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/679.

⁴⁷⁴ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/683.

⁴⁷⁵ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/686.

⁴⁷⁶ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/690.

⁴⁷⁷ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/695.

⁴⁷⁸ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/699.

⁴⁷⁹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/704.

⁴⁸⁰ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/707.

⁴⁸¹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/715.

⁴⁸² Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/719.

⁴⁸³ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/729.

⁴⁸⁴ Suyutî, *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, 1/121.

⁴⁸⁵ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/18.

⁴⁸⁶ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/270.

⁴⁸⁷ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/398.

⁴⁸⁸ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/520.

⁴⁸⁹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 2/132.

⁴⁹⁰ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 2/180.

⁴⁹¹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 2/473.

⁴⁹² Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 3/405.

⁴⁹³ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 3/557.

⁴⁹⁴ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 4/425.

⁴⁹⁵ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 5/435.

⁴⁹⁶ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 5/467.

⁴⁹⁷ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 5/501.

⁴⁹⁸ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/3.

⁴⁹⁹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/32.

⁵⁰⁰ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/55.

⁵⁰¹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/86.

⁵⁰² Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/102.

c. İhtilaflı Olan Sureler

Fatiha suresinin Mekke’de indiğine dair ulemanın cumhurunun görüşüdür diye getirmektedir. Fatiha Suresinin Medine’de indiğini sadece Mücahit söylemiştir der. Ulema ise Mücahit’in görüşünün aksini söyler ve buna delil olarak Hicr suresinin 87. ayetini getirir. Hicr suresi ise ittifakla Mekkî’dir.⁵¹² Çünkü namaz Mekke’de farz kılındı, Fatihası da namaz olmaz.

Nisa, Yûnus, Ra’d, Hac, Furkan, Yâsîn, Sad, Muhammed, Hadîd, Saf, Cuma, Tegâbun, Mülk, İnsan, Mutaaffîfîn, A’lâ, Fecr, Beled, Leyl, Kadir, Beyyine, Zilzâl, Âdiyât, Tekâsür, Mâûn, Kevser ve İhlâs sureleri ihtilaflıdır.⁵¹³

Alimov, Suyutî’nin ihtilaflı dediği Nisa ve Yûnus sureleri hakkında ihtilaflı zikretmeden Nisa suresini Medenî, Yunus suresini Mekkî olarak saymıştır. Ra’d suresi hakkında açıklamasında bir şey zikretmemiştir. Hac suresini Hz. Muhammed s.a.v. Medine’ye hicretten sonra uygulanan cihat gibi şer’î hükümler bahsedildiği için Medenî saymıştır.⁵¹⁴ Ahiret halleri, tekrar diriliş ve tevhid konuları geçtiğinden Furkân ve Yâsîn surelerini de Mekkî surelerden addetmiştir.⁵¹⁵ Sa’d suresinde tevhid, vahiy ve hesap konusu geçtiği için Mekkî, Muhammed suresinde cihad hakkında söz edildiği ve Savaş suresi olarak da isimlendirildiği için Medenî surelerden saymıştır.⁵¹⁶ Hadîd suresi münafıklardan bahsettiği için, Saf suresi dünya ile ahiret saadetine erişmek için nasıl ticaret yapılacağından bahsettiğinden Medenî surelerden saymıştır.⁵¹⁷

---

⁵⁰³ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/113.

⁵⁰⁴ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/126.

⁵⁰⁵ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/138.

⁵⁰⁶ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/157.

⁵⁰⁷ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/174.

⁵⁰⁸ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/412.

⁵⁰⁹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/661.

⁵¹⁰ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/667.

⁵¹¹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/712.

⁵¹² Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/7.

⁵¹³ Suyutî, *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, 1/97-107.

⁵¹⁴ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 3/405.

⁵¹⁵ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 3/652; 4/625.

⁵¹⁶ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 5/435.

⁵¹⁷ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/102.

2. Esbâbü'n-Nüzûl

Kur'ân ayetlerinin bir kısmı bir sebebe binâen inmiş, bir kısmı da herhangi bir sebebe bağlanmadan inmiştir.⁵¹⁸ Bizim konumuz bir sebebe bağlı olarak inen ayetlerdir.

Esbâbü'n-Nüzûl, bir olayın gerçekleşmesinin peşinden gerçekleşen olay hakkında bir ayetin veya bir surenin inmesi veya Hz. Peygamber'e bir şey ve olay hakkında sorulması üzerine sorulan şeyin hükmünü beyan için ayetin veya bir surenin inmesine denir.⁵¹⁹

Her ayette iniş sebebini aramak doğru değildir, çünkü yukarıda denildiği gibi her ayet bir sebep üzere inmemiştir. İtikadî konularda, İslam'ın temel konularında ve bireysel ve toplumsal kuralları belirleme hususundaki ayetler herhangi bir sebebe bağlı olmadan inmiştir. Buna göre Kur'ân'ın ayetleri bazen bir sebebe bağlı olarak inmiş, bazen de herhangi bir sebebe bağlı olmadan inmiştir. Mesela, geçmiş olaylardan haber vermek için Fîl suresinin inmesi gibi, çünkü bu sure o olayın peşinde inmemiştir ve sadece geçmişte gerçekleşen bir olaydan haber vermektedir.⁵²⁰

Alimov bazı ayetlerin tefsirinde Esbâbü'n-Nüzûl kitaplarından ayetlerin iniş sebebi hakkında rivayetleri zikrederek tefsir etmiştir. Mesela “*Hayır (ne mümkün)! Şüphesiz biz onları kendilerinin de bildikleri şeyden (meniden) yarattık.*”⁵²¹ ayetinin iniş sebebi hakkında Müfessirlerin naklettiğine göre bazı müşrikler, Hz. Peygamber'in sohbetlerine katılıp söylediklerini dinlemelerine rağmen, bunlardan ders almak veya gerçeği kabul etmek istemiyorlardı. Bilakis, onun tebliğini küçümsüyor ve inananlarla alay ediyorlardı. Kendilerini müminlerden üstün gördükleri için, ahirette bir mükâfat söz konusu olacaksa buna öncelikle kendilerinin layık olduğunu ileri sürüyorlardı. Allah Teâlâ da bu kibirli ve temelsiz iddiaları reddetmek amacıyla ilgili ayeti indirmiştir diyerek bu bilginin

⁵¹⁸ Suyutî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/171.

⁵¹⁹ Mennâ' Halil el-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 77.

⁵²⁰ Mennâ' Halil el-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 78.

⁵²¹ el-Meâric, 70/39.

Ebu'l-Hasan el-Vâhidî en-Neysabûrî'nin *Esbâbü'n-Nüzûl* adlı kitabından sayfasını göstererek naklettiğini zikretmiştir.⁵²²

Alimov *Esbâbü'n-Nüzûl* kitaplarının müelliflerini farklı isimlerle zikrederek nakiller yapar. Yukarıda zikri geçen eserden *Vâhidî'nin* diyerek zikretse bazen de Ali b. Ahmed en-Neysabûrî şeklinde zikreder. Fakat kitap ismi, baskısı, yayın yeri ve yayın yılının aynı olmasıyla bir kitaptan nakil yaptığı anlaşılır. Örneğin “*Ey örtünüp bürünen (Peygamber!)*”⁵²³ ayetinin nüzul sebebiyle ilgili Câbir'den gelen “*Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: ‘Ben Hira Mağarası’nda bir ay boyunca ibadet ettim. İbadetimi tamamlayıp aşağıya indiğimde vadinin ortasına gelince bana bir sesleniş yapıldı. Etrafıma baktım; önümde, arkamda, sağımda ve solumda kimseyi göremedim. Daha sonra aynı ses tekrar işitildi. Başımı kaldırıp göğe baktığımda, onun (Cebrâil aleyhisselâmın) havada bir taht üzerinde bulunduğunu gördüm. Bunun üzerine evime dönerek, ‘Beni örtün!’ dedim. Ailem beni örtüp üzerime su döktü. Ardından Allah Teâlâ bu sûreyi indirdi.*”⁵²⁴ rivayeti zikrederek parantez içinde Ali b. Ahmed en-Neysabûrî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, Taşkent, 2009, 388 sayfa şeklinde kaynağını göstermiştir.⁵²⁵ Vâhidî'nin kitabına bakıldığında ayetin iniş sebebi olarak Câbir'den gelen aynı rivayeti aynı lafızlarla zikredildiği görülür. Demek ki, Alimov *Esbâbü'n-Nüzûl* konusunda rivayet ettiği rivayetleri kaynağından tam bir şekilde nakletmiştir.

Bakara suresinin ilk yüz ayeti Evs ve Hazreç kabileleri hakkında indiğini ve itaatin üç çeşide ayrıldığını söyler. İlki kalp ile itaat, ikincisi bedenî itaat, üçüncüsü mal ile itaattir.⁵²⁶

“*Her kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mîkâil'e düşman olursa bilsin ki, Allah da inkâr edenlerin düşmanıdır.*”⁵²⁷ Ayetinin iniş sebebi hakkında Mükâtil'den şu rivayeti aktarır: “Yahudiler, Cebrail bizim düşmanımızdır, çünkü nübüvveti bizden birine getirmesi gerekirdi, başkalara getirdi demeleri üzerine bu ayet indi.” Bunun kaynağını Ali b. Ahmet en-

⁵²² Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/300.

⁵²³ el-Müddessir, 74/1.

⁵²⁴ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, "Bedü'l-Vahyi" 1 (No. 4); Müslim, *Sahîhu Müslim*, “İman” 406.

⁵²⁵ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/362.

⁵²⁶ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/21.

⁵²⁷ el-Bakara, 98.

Neysaburî'nin "*Esbâbü'n-Nüzûl*"ü sayfa 20-22 olarak gösterir.⁵²⁸ Neysaburî'nin kitabına bakıldığında İbn Abbas'tan iki farklı rivayet zikredildiği, Şa'bî'den bir rivayet zikredildiği görülür. Alimov'un Mükâtil'den getirdiği rivayet de tam bu lafızla geçmektedir.⁵²⁹

3. Surelerin İsimleri

Sure kelime olarak bir şehrin surlarından alınmıştır. Çünkü surlar şehrin evlerini içine aldığı gibi sureler de ayetleri içine almıştır. Surelerin isimleri râcih görüşe göre tevkifi olmasıdır. Bu konuda hadisler ve haberler mevcuttur. Buna misal olarak "*Müşriklerden Velid b. Muğire, Âs b. Vâil, Esved b. Abdi Yağûs ve Hâris b. Gaytale 'Bakara suresi mi, Ankebut suresi mi' diyerek alay ederlerken 'Şüphesiz biz, Allah ile beraber başka ilah edinen alaycılara karşı sana yeteriz. İlerde bilecekler'*"⁵³⁰ ayeti inmiştir.⁵³¹ Başka bir misal "İbn Mesud bir yere işaret ederek burada Bakara suresi inmiştir demesi."⁵³²

Bazı surelerin bir veya birden fazla isimleri olabilir. Alimov'un da işaret ettiği gibi Fatiha suresinin birkaç ismi vardır. Bakara ve Âli İmran surelerinin diğer ismi *Zehrâveyn*'dir. Mâide'nin diğer ismi *Münkize*, Berât suresinin birkaç ismi var, İsrâ'nın *Sübhân* ve *Benî İsrâil*, Neml'in *Süleyman* ve Yâsîn suresinin *Kur'ân'ın kalbi* gibi diğer bazı surelerin de başka isimleri vardır.⁵³³

Usmanhan Alimov surelerin tefsirine girişmeden önce her surenin isimlerini, sözlük anlamını ve hangi kelimeden türediğini açıklamış, farklı isimleri olan sureleri de yerinde söylemiştir.

Örneğin, Fatiha suresinin tefsirine girişmeden önce "*Fatiha*" kelimesinin sözlük anlamını, bu sure Kur'ân'ın başında yer aldığı için, yedi ayetten oluşsa bile Kur'ân'ın manasını içinde barındırdığı için "*Kur'ân'ın mazmununu açan*" ismini aldığını anlatmıştır. Hz. Peygamber'in Fatiha'yı günde beş vakit namazda çok kere tekrarlandığı için "*Sebû'l-Mesani*" diye adlandırdığını zikreder. Fatiha'nın

⁵²⁸ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/96.

⁵²⁹ el-Vâhidî, *Esbâbü Nuzûli'l-Kur'ân*, 33-36 Bundan başka Vâhidî'den naklettiği yerler: 6/162, 6/165, 6/18, 6/279, 6/300, 6/362, 6/373, 6/417, 6/517, 6/620, 6/727.

⁵³⁰ el-Hicr, 15/95-96.

⁵³¹ Suyutî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/266.

⁵³² Suyutî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/267.

⁵³³ Suyutî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/283-286.

bir diğerk isminin “*el-Hamd*” olduğunu, müminlere bu surede Allah’ı nasıl hamd etmeleri gerektiği öğretildiğini ekliyor. Yine başka isimlerinden “*Ümmü’l-Kur’ân*” ve “*eş-Şifa*”yı sayıyor ve başka isimlerinin de olduğunu söyler.⁵³⁴

Hucurât suresinin girişinde müminin Allah’a, Peygambere ve başka Müslümanlara olan âdâbı beyan edildiğinden ulemanın Âdâb ve Ahlak olarak isimlendirdiğini zikretmiştir.⁵³⁵

4. Garibu’l-Kur’ân

Bu ilim, Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan, dilsel özellikleri veya kullanım azlığı sebebiyle anlaşılmasında güçlük bulunan lafızların incelenmesiyle ilgilenir. Kur’ân’ın lafızlarının manaları öğrenmeye ve garip kelimelerinin açıklanmasını araştırmaya teşvik eden rivayetleri zikrederek Suyutî İtkân’ında Garibu’l-Kur’ân ilminin önemine vurgu yapmaktadır. Bu konuda zanna tabi olmadan, bu ilim dalının kitaplarına müracaat yapılması ve anlamını bilmediği kelimeleri tefsir etmede tevakkuf etmenin gerektiğini söylemiştir. Sahabe bile anlamını bilemediği kelimeleri açıklamaktan geri durmuş ve bilmediğini açık söylemiştir. Garip kelimelerin manalarını öğrenmek ve tefsir etmek isteyen kimse lûgat ilmini iyi kavraması lazımdır.⁵³⁶

Alimov Tefsiri İrfân’da garip kelimelerin manalarını daha çok ayetlerin meallerinde doğru bir şekilde vermiştir. Mesela “*Ey Rabbimiz! Bizimle kavmimiz arasında gerçekle hükmet. Çünkü sen hükmedenlerin en hayırlısıdır*”⁵³⁷ ayetinde geçen “*iftah*” kelimesine *hükmet* anlamını vermiştir.⁵³⁸ “*Onlar gayba inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allah yolunda harcarlar*”⁵³⁹ ayetinde geçen *inanırlar* kelimesini tefsir ederken Hanefi mezhebine göre iman dille ikrar ve kalp ile tasdik diyerek “*yü’minûn*” kelimesini *tasdik* olarak tefsir etmiştir.⁵⁴⁰

⁵³⁴ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/6.

⁵³⁵ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 5/501.

⁵³⁶ Suyutî, *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, 2/512-513.

⁵³⁷ el-A’râf, 7/89.

⁵³⁸ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 2/61.

⁵³⁹ el-Bakara, 2/3.

⁵⁴⁰ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/20.

Maide suresinde 3.ayetinde geçen “Allah’tan başkası adına boğazlanan” cümlesini putlar adına boğazlanan, “münhanika” kelimesini iple boğulmuş, “mevkûze” kelimesini darbe sonucu ölmüş, “müteraddiye” kelimesini yüksekte düşerek ölmüş, “natîha” kelimesini boynuzlanarak ölmüş ve “yırtıcı hayvan tarafından yenilmiş” cümlesini yakalanmış hayvanlar diye açıklayarak tefsir etmiştir.⁵⁴¹

Tefsiri İrfan’da garip kelimelerin doğru manalarını hem ayetin mealinde hem tefsirinde açıklamıştır. Örneğin “Şehirde bir takım kadınlar, "Aziz'in karısı, (hizmetçisi olan) delikanlısından murad almak istemiş. Ona olan aşkı yüreğine işlemiş. Şüphesiz biz onu açık bir sapıklık içinde görüyoruz" dediler.”⁵⁴² Ayetindeki “şegafehâ hübben” kelimesine ayetin mealinde Ona olan aşkı yüreğine işlemiş olarak mana vermiş, tefsirinde ise çünkü o Yûsufa çok aşık olmuş olarak açıklamıştır.⁵⁴³

5. Müteşâbihu'l-Kur'ân

Kur'ân'da müteşâbih, Hurufu mukataa, kıyametin kopması ve deccalin çıkması gibi gaybî konuların bilgisini Allah'ın kendi katında saklamasıdır. Müteşâbihin birkaç tevcihi olup tevilsiz anlaşılmayandır. “Allah Tarafından muhkem kılınmış”⁵⁴⁴ ayeti Kur'ân'ın tamamının muhkem olduğunu zahiren gösterse de, ayetteki muhkemlik Kur'ân'ın ayetlerinin arasında bir çelişkinin olmadığını göstermektedir. “İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman ve onların da (üzerinde) düşünmeleri için sana bu Kur'ân'ı indirdik.”⁵⁴⁵ Ayetin emri gereği Peygamber Efendimizin açıklama görevi müteşâbih ayetleri kapsamamaktadır.⁵⁴⁶

Alimov, Müteşâbih konusunu “O, sana Kitabı indirendir. Onun (Kur'ân'ın) bazı ayetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır. Diğerleri de müteşâbihdir. Kalplerinde bir eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onun olmadık

⁵⁴¹ Alimov, Tefsir-i İrfân, 1/524.

⁵⁴² Yûsuf, 12/30.

⁵⁴³ Alimov, Tefsir-i İrfân, 2/425.

⁵⁴⁴ Hûd, 11/1.

⁵⁴⁵ en-Nahl, 16/44.

⁵⁴⁶ Suyutî, el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân, 2/88-89.

yorumlarını yapmak için müteşâbih âyetlerinin ardına düşerler. Oysa onun gerçek manasını ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar, "Ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır" derler. (Bu inceliği) ancak akıl sahipleri düşünüp anlar."⁵⁴⁷ âyetinin tefsirinde Kur'ân'ın âyetleri muhkem ve müteşâbih olarak ikiye ayrıldığı, muhkem kitabın temelini oluşturup, müteşâbih neyi ifade ettiğini bilmek zor veya Allah tarafından bilinen âyetler olduğunu belirtmiştir. Usûl alimlerine göre müteşâbihin tarifini "Manasını açıklayıcı bir delil bulunmayan, bilgisini Allah Teâlâ'nın kendisine mahsus kaldığı lafızlar" olarak tarif etmiştir.⁵⁴⁸

Alimov'a göre müteşâbih âyetler, muhkem âyetlerin ışığında değerlendirilmeli. Müteşâbihin muhtemel manası muhkemin ortaya koyduğu esasa uygun düşerse kabul edilir. İnsan kendi aklıyla bu âyetlere kesin anlam yüklemeye kalkışmadan Allah'a havale etmeli ve zahirine iman ederek "Bunların hepsi Rabbimizin katındandır" diye inanmalı. Müteşâbihin peşine düşmeme hususunda Buhârî'nin Sahîh'inde geçen "Müteşâbih âyetlerin peşine düşenleri gördüğünde, işte onlar Allah'ın (ayette) zikrettiği kimselerdir, onlardan sakının"⁵⁴⁹ rivayeti zikrederek bu konunun önemine vurgu yapmıştır.⁵⁵⁰

Müfessirimiz "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur"⁵⁵¹ âyetini O'nun zatında, sıfatlarında ve fiillerinde hiçbir benzerinin olmamasıyla, 'kemislihi' kelimesini *zâtı gibi* diye tefsir ederek bunun Ehl-i Sünnet inancına göre olduğunu belirtmiştir.⁵⁵²

6. Fevâtihu's-Suver

Kur'ân'da Allah sureleri farklı cümlelerle başlamıştır. Belâğat ilminde Beraatı İstihlâl diye bilinen ilim, kendisi hakkında söz edilen duruma münasip kelime ve cümlelerle başlamaktır. Beraatı İstihlâli Kur'ân'da surelerin başlangıcında görebiliriz. Çünkü muhatabın ilk karşıladığı sözler sonraki

⁵⁴⁷ Âli İmrân, 3/7.

⁵⁴⁸ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/274.

⁵⁴⁹ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, "Tefsir" 3 (No. 4547).

⁵⁵⁰ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/275.

⁵⁵¹ eş-Şûrâ, 42/11.

⁵⁵² Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 5/240.

anlatılacak cümlelerin kaderini belirler. İlk duyduğu kelimeler güzel ise, sonraki cümleleri dikkatle dinler. Bu yüzden sureler en güzel kelimelerle başlanmıştır.⁵⁵³

Müfessirimiz *Tefsiri İrfan*'da surelerin tefsirine başlamadan önce her sure başında sure hakkında genel bilgileri sunmuştur. Surelerin luğavî açıklaması, surelerin isimleri, nerede indiği, surenin iniş sebepleri, hangi konulardan bahsedildiği, kaç ayetten oluştuğu, sure isimlerinin ne anlama geldiği ve sure ile ilişkili yönü ve Müslümanların sureden çıkartması gereken dersler gibi konulardan bahsetmiştir.

Fatiha suresinin Seb'u'l-Mesânî, el-Hamd, Ümmü'l-Kur'ân, eş-Şifa ve Kur'ân'daki en kıymetli sure gibi isimlerini saymıştır.⁵⁵⁴ Bakara suresinin itikad, ibadet, muamele, ahlak, nikâh, talak, iddet ve başka şer'i hükümleri, müşrikler ve münafıklar gibi konulardan bahsettiğini Bakara suresinin tefsirine girişte söylemiştir.⁵⁵⁵ Âli İmrân'ın *İmrân Hanedanı*,⁵⁵⁶ Mâide'nin *Sofra*,⁵⁵⁷ En'âm'ın *Evcil Hayvanlar*,⁵⁵⁸ A'râf kelimesinin sözlükte *Engel, Set ve Perde* anlamına geldiğini ve cennet ile cehennemin arasını ayıran bir duvarı ifade ettiğini söylemiştir.⁵⁵⁹

7. Üslûbu'l-Kur'ân

Üslûbu'l-Kur'ân'ı Zerkeşî şöyle tarif etmiştir: “*Üslup kelimesi Arapçada çeşitli anlamlarda kullanılır. Ağaçlar arasındaki yol için, bir sanat veya tür için, yüz için, mezhep/görüş için, kibir ve gurur için, aslanın boynu için ve ayrıca bir konuşmacının söz söyleme biçimi için kullanılır. Edebiyatçılar ve Arap dili âlimleri, üslubun; konuşanın sözlerini oluştururken izlediği ifade yolu ve kelime seçim yöntemi olduğu konusunda görüş birliğine varmışlardır. Üslup ayrıca, konuşanın anlamlarını ve amaçlarını ifade ederken kendine özgü olarak benimsediği söz söyleme tarzı ya da konuşanın kendine has olarak ortaya koyduğu sözün karakteri ve sanatı olarak da tanımlanır. Kur'ân'ın üslubu, anlamlarını ifade ederken kullandığı kendine özgü anlatım biçimi ve kelime seçim tarzıdır. Her sözün ve her yazarın kendine has bir üslubu bulunduğu gibi, Kur'ân'ın da diğer metinlerden ayrılan özel bir üslubu*

⁵⁵³ Suyutî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/450.

⁵⁵⁴ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/6.

⁵⁵⁵ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/18.

⁵⁵⁶ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/270.

⁵⁵⁷ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/520.

⁵⁵⁸ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/613.

⁵⁵⁹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 2/3.

vardır. Üslup, kişiden kişiye değiştiği gibi, aynı kişinin ele aldığı konuya göre de farklılık gösterebilir.”⁵⁶⁰

Musa’nın a.s. arasında gerçekleşen mucizenin hakikatini görünce iman eden sihirbazlara Firavun tekit ve şiddetli tehdit içeren ifadeleri kullanmıştır: “*Firavun, "Demek, ben size izin vermeden önce ona (Mûsâ'ya) inandınız ha! Şüphesiz yok, o size sihiri öğreten büyüğünüzdür. Şimdi andolsun sizin ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim ve mutlaka sizi hurma dallarına asacağım. Hangimizin azabı daha şiddetli ve daha kalıcıymış, mutlaka göreceksiniz.*”⁵⁶¹ ayetindeki bu vurgulu ifadelerin getirilmesinin sebebi Firavun tuğyanın zirvesine çıktığı ve o kadar büyük otoriteye sahip olmasına rağmen sihirbazlarının Musa’nın a.s. rabbine iman etmeleridir. Çünkü Firavun halkını bu sihirbazların güçleri ile elinde tutuyordu. İman eden sihirbazlar Firavun’un bu tehditlerine “*Bizi yoktan var edene andolsun ki, biz seni bize gelen mucizelere asla tercih etmeyeceğiz.*”⁵⁶² diye cevap verdiler. Onların iman etmelerinin sebebi de sihirbazlar yaptıkları sihrin hakikatini biliyorlardı ve Musa’nın a.s. yaptığına sihir değil mucize olduğu bilmeleridir.⁵⁶³

İhlas suresinin اَلَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ ayetini müfessirlerimiz sıradan, biraz ilmi birikimli ve üst seviyedeki insanların anlayabileceği şekilde açıklamıştır. *Bir tek olan Allah doğmamıştır ve doğurmamıştır, eğer çocuğu olsaydı birlik vasfını kaybederdi. O bütün mahlûkata mahsus vasıflardan münezzehtir, kadimdir, her şeyin başlangıcı ve sonudur* diye tefsir etmiştir.⁵⁶⁴

8. Aksamu’l-Kur’ân

Aksâmu’l-Kur’ân’ın tarifi hakkında Mennâ el-Kattân şöyle demiştir: “Aksâm (الأقسام), “kasem” kelimesinin çoğuludur. Kasem, sözlükte yemin etmek, ant içmek anlamına gelir. Kasemin asıl kalıbı, “أقسم” (yemin etti) veya “أحلف” (ant içti) fiillerinin, kendisiyle yemin edilen unsura (muksemin bih) “بـ” harfiyle bağlanarak kullanılmasıdır. Daha

⁵⁶⁰ Ebu Abdillâh Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdillâh Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’ân* (Beyrut, Lübnan: Dâru’l-Kütûbi’l-İlmiyye, 2020), 2/302-303.

⁵⁶¹ Tâhâ, 20/71.

⁵⁶² Tâhâ, 20/72.

⁵⁶³ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 3/279-281.

⁵⁶⁴ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 4/723.

sonra “muksemun aleyh” denilen ve yeminle vurgulanmak istenen hüküm gelir. Buna aynı zamanda “cevâbü’l-kasem” (yeminin cevabı) denir.

İnsanın hakikati kabul etme ve onun nuruna boyun eğme konusundaki psikolojik hazırlığı farklılık gösterir. Fıtratı pisliklerle kirlenmemiş, temiz bir nefis hidayete kolayca cevap verir, kalbini onun aydınlığına açar; ona uyması için bazen sadece bir işaret veya kısa bir hatırlatma yeterli olur. Buna karşılık cehalet bulutlarının kapladığı ve bâtılın karanlığına gömülmüş bir nefis ise, ancak şiddetli uyarılar ve çeşitli tekit üsluplarıyla sarsılabilir; ancak o zaman inkârı zayıflamaya başlar. Hitapta kullanılan yemin (kasem), içinde kesin delil ve güçlü ispat barındıran tekit yöntemlerinden biridir. Ayrıca muhatabı, inkâr ettiği gerçeği kabul etmeye adım adım yönlendiren bir üsluptur.”⁵⁶⁵

Suyutî *İtkân*’da bu konuyu verilen bilgiyi tahkik edip gerçekleştirmek ve onu pekiştirmektir ki ihbarî cümleyi de kasem olarak nitelendirmiştir. Kasemin yapılmasından amaç Arapların âdetinde olduğu gibi bir işin durumunu pekiştirmektir. Kasem sadece Allah isimlerinden birine yapılır. Allah Kur’ân’da kendisine, bazı mahlûkâtına ve Hz. Peygamber’e kasem etmiştir. Fakat insanlar sadece Allah’ın adına kasem etmiştir.⁵⁶⁶

Allah c.c insanların dikkatlerini önemli bir konuya çekmek istediğinde o konuya yemin eder. وَالْقُرْآنُ الْحَكِيمُ إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ “*Hikmet dolu Kur’ân’a andolsun ki sen hiç şüphesiz gönderilenlerden sin (peygamberlerdensin)*”⁵⁶⁷ ayetinin tefsirinde Allahın’ bir şeye yemin etmesi onu öneminden dolayıdır. Kur’ân’ın hikmet vasfına yemin etmesinden, Kur’ân’ın kıssaları, hükümleri, ayetleri hikmete dolu olması ve Onu okuyan da amel eden de hikmet hazinelerini elde etmiş olması anlaşılmaktadır. Allah Kur’ân’a yemin etmesinden kasıt Hz. Peygamberin hak yolda olan peygamberlerden olduğuna dikkat çekmektedir.⁵⁶⁸

Müfessirimiz Sâffât suresinin ilk üç ayetinde “*Saf saf duranlara, haykırarak sevk edenlere ve zikri (Allah’ın kelamını) okuyanlara andolsun*”⁵⁶⁹

⁵⁶⁵ Mennâ’ Halil el-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi’l-Kur’ân*, 290.

⁵⁶⁶ Suyutî, *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, 2/541-543.

⁵⁶⁷ Yâsîn 36/2.

⁵⁶⁸ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 4/626.

⁵⁶⁹ Sâffât, 37/1-3.

geçen meleklerle yemin edilmesi ile yeminin ardından gelen meselenin önemi (tevhidi yaymak ve insanları tevhide davet etme konusu) tekit edilmiştir.⁵⁷⁰

9. Mübhemâtü'l-Kur'ân

Mübhemâtü'l-Kur'ân, “Kur'ân'da insan, cin, melek ve başka şahıs, topluluk gibi isimlerin açık bir şekilde geçmeyip ismi işaret, ismi mevsul ve zamirler şeklinde geçmesidir.”⁵⁷¹ Bu mübhem kelimelerin kime ve neye delalet ettiği meçhul olup bilinmesi zordur. Mübhemât ilminin kaynağı içtihadı değil, nakle dayanır. Kur'ân'da mübhemâtın gelmesinin sebeplerinden başka bir yerde açıklanması, gizli kalması daha uygun olması, açıklanmasında önemli bir faidenin olmaması, müphem olarak zikredilen ismin meşhur olması, ayetin vermek istediği mana genel olması, şahsı değil vasfı söz konusu olması ve vasfını yüceltmek gibi sebepler zikredilebilir.⁵⁷²

Müfessirimiz tefsirinde Kur'ân'da birkaç yerde müphem olan kelimeleri rivayetlere göre açıklamaktadır. Mesela “*Dosdoğru Kur'an'ı getiren ile onu tasdik edenler var ya, işte onlar Allah'a karşı gelmekten sakınanlardır.*”⁵⁷³ ayetindeki Kur'ân'ı getireni Hazreti Muhammed, onu tasdik edeni ise Hz. Ebu Bekir olarak müphemliği gidererek tefsir etmektedir. Devamında “Sıddık” kelimesini ilahi bilgileri hiç tereddütsüz tasdik eden, onunla amel eden ve içi ile dışı bir olan insandır. Onun ahirette, cennetteki yeri nebîler, şehitlerle birlikte olacaktır. İslam tarihinde bu dereceye ilk nail olan zat Ebu Bekir Sıddıktır r.a .⁵⁷⁴

Kevser suresinin 3.ayetinde geçen “soyu kesik” anlamındaki “ebter” kelimesinden Âs b. Vail kastedildiğini açıklar. Bu ayet hakkında Abdullah ibn Abbas ve Yezid ibn Revmandan gelen rivayetleri zikretmektedir. Allah “hüve” kelimesini Âs b. Vail'i Hz. Peygamberi vasıfladığı vasıfla tahkir etmek için

⁵⁷⁰ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 4/677-679.

⁵⁷¹ Suyutî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/595, 596.

⁵⁷² Suyutî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/593-594.

⁵⁷³ ez-Zümer, 39/33.

⁵⁷⁴ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 4/83.

kullanmıştır. Aynı surenin ikinci ayetinde geçen “*venhar*” kelimesinden maksat deve kesip kurban edilmesi ile açıklar.⁵⁷⁵

Bir başka ayette de müphem olarak geçen şahsın müphemliğini şöyle açıklıyor: “*Ey Âdem, Sen ve eşin cennete yerleşin*”⁵⁷⁶ ayetinde geçen “*zevç*” kelimesinden kastedilen Havva olduğu herkes tarafından bilindiğinden şahıs için zamir kullanılmıştır. Aynı ayetin devamında gelen yasaklanan ağacın hangi tür ağaç olduğunun bilinmesinden bir faydanın veya bilinmemesinden bir zararın olmadığını dile getirir. Müfessirimiz bu ağaç hakkında İbn-i Cerir et-Taberi’nin “*Cennet ağaçlarından bir ağacın meyvesini yemekten yasaklanmıştır*” demekle yetinmenin doğru olacağı sözünü zikretmektedir.⁵⁷⁷ Taberi tefsirinde yasaklanan ağacın başak, buğday, üzüm ve incir olduğunu dair çeşitli rivayetleri zikrettikten sonra bu ağacın hangi tür ağaç olduğunun bilinmesi bilene fayda vermeyeceği ve bilmeyene de zarar vermeyeceğini söyleyerek konunun önemsiz olduğunu vurgulamıştır.⁵⁷⁸

İsmi müphem olarak geçen şahısların kim olduğunu tefsirinde beyan etmesine bir örnek “*İnsanlardan öylesi de vardır ki, dünya hayatına ilişkin sözleri senin hoşuna gider. Bir de kalbindekine (Sözünün özüne uyduğuna) Allah’ı şahit tutar. Halbuki o düşmanlıkta en amansız olandır*”⁵⁷⁹ ayetinde geçen şahsın Ahnes b. Şureyk es-Sakafî olduğunu ve Hz. Peygamber’in ve diğer Müslümanların yanında müslüman olduğunu bildirip, ayrılınca da Müslümanların ekin tarlasına ateş yakıp, develerini kestiğini ve azılı düşman olduğunu zikretmiştir.⁵⁸⁰ Taberi tefsirine bakıldığında Süddî’den gelen rivayeti zikreder ve rivayet Alimov’un zikrettiği rivayetin aynısı olduğu görülür.⁵⁸¹ Ancak Alimov Ahnes b. Şureyk olarak zikretmiştir. Doğrusu Taberi ve Suyutî’nin zikrettiği gibi Ahnes b. Şerîk’tir.⁵⁸²

⁵⁷⁵ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 4/706.

⁵⁷⁶ el-Bakara, 2/35.

⁵⁷⁷ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/49.

⁵⁷⁸ Taberi, *Câmiu’l-Beyân an Tevîli Âyi’l-Kur’ân*, 1/557.

⁵⁷⁹ el-Bakara, 2/204.

⁵⁸⁰ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/195-196.

⁵⁸¹ Taberi, *Câmiu’l-Beyân an Tevîli Âyi’l-Kur’ân*, 3/204.

⁵⁸² Taberi, *Câmiu’l-Beyân an Tevîli Âyi’l-Kur’ân*, 3/204; Suyutî, *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, 2/596; Ali Akpınar, “Barış Dini İslam’ın Dünya Barışına Katkısı”, *Tafsir* 1/1 (30 Kasım 2021), 27.

10. Fezâilu'l-Kur'ân

Kur'ân'ın faziletine dair tefsir kitaplarında pek çok uydurma rivayetler bulunmaktadır. İnsanları Kur'ân'ı okumaya teşvik ederek bunu da sevap sanarak hadis uydurdular. İşte bu da “*Kim benim adıma yalan söylerse cehennemdeki yerine hazırlansın*”⁵⁸³ vâdi altına girer. Çünkü bazıları yanlış bir düşünceye karşı, Resûlullah'ın aleyhine değil lehine uyduruyoruz diyorlar.

a. Surelerin Fazileti

Fatiha suresinin fazileti hakkında “*Andolsun, biz sana tekrarlanan yedi ayeti ve büyük Kur'ân'ı verdik.*”⁵⁸⁴ ayetini ve Kur'ân'ın en büyük suresi olduğu hadisi zikreder. Bu surenin fazileti ile ilgili şu hadisi de zikreder: “*Fatiha suresini Benimle kulum arasında taksim ettim, kulum ne istese veririm. Kul “elhamdülillahi rabbi'l-âlemîn” dese, Allah “kulum bana şükretti” der. Kul “er-Rahmâni'r-Rahîm” dese, Allah “Kulum bana sena getirdi” der. Kul “Mâliki yevmi'd-Dîn” dese, Allah “Kulum beni övdü” der. Kul “İyyâka na'budü ve İyyâka nestaîn” dese, Allah “Bu Benimle kulum arasındaki şeydir, o ne isterse veririm” der. Kul “İhdina's-Sırata'l-Müstakîm, Sırata'l-lazina en'amte alyhim gayri'l-mağzubi aleyhim ve la'd-Dâllîn” dese, Allah “Kuluma hastır, istediğini verdim*”⁵⁸⁵ der.”⁵⁸⁶

Bakara ve Ali İmran sureleri hakkında “*Kıyamette Kur'ân'a göre amel eden Kur'ân ehli getirildiğinde Bakara ve Ali İmran sureleri başlarında gelecektir*”⁵⁸⁷ rivayeti anlatır.⁵⁸⁸

Kehf suresinin fazileti hakkında “*Kim Kehf suresini Cuma günü okusa kıyamette onun ayaklarının altından gökleri aydınlatacak bir nur çıkacak ve iki*

⁵⁸³ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, “İlim” 37 (No. 107); Müslim, *Sahîhu Müslim*, “Mukaddime” 2 (No. 3); Tirmizî, *Süneni't-Tirmizî*, “İlim” 8 (No. 2850); İbn Mâce, *Süneni İbni Mâce*, “Sünnet” 4 (No. 4); Ebu Dâvûd, *Süneni Ebi Dâvûd*, “İlim” 4 (No. 3651).

⁵⁸⁴ el-Hicr, 15/87.

⁵⁸⁵ Müslim, *Sahîhu Müslim*, “Salât” 395; Tirmizî, *Süneni't-Tirmizî*, “Tefsiru'l-Kur'ân” 2 (No. 3184).

⁵⁸⁶ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/17.

⁵⁸⁷ Müslim, *Sahîhu Müslim*, “Salâtü'l-Müsâfirîn ve Kasruhâ” 1876.

⁵⁸⁸ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/397.

Cuma arasındaki günahları bağışlanır”⁵⁸⁹ rivayeti ile “*Büyüklüğü göklerle yeri dolduran, onu yazan katiplerine de büyük sevap verilen sure hakkında haber vereyim mi? Bu sureyi kim Cuma günü okusa iki Cuma arası ve ziyade üç günlük günahları bağışlanır, kim bu surenin beş ayetini yatmadan önce okusa dilediği saatte uyandırır, dediğinde sahabiler evet dediler. Resûlüllah s.a.v. o Kehf suresidir buyurdu.*”⁵⁹⁰ rivayetini zikreder. Başka bir rivayette “*Cuma günü veya gecesi kim Kehf suresini okusa fitneden korunmuş olur*”⁵⁹¹ geçtiğini söyler.⁵⁹²

Kafirun suresinin sonunda Hz. Peygamberin Kafirun ve İhlas surelerini sabah namazının sünnetinde okuduğuna dair Ebu Hüreyre rivayetini⁵⁹³ getirir.⁵⁹⁴

Yasin suresinin sonunda fazileti hakkında Yasin suresinin Kur’ân’ın kalbi olduğunu vurgulayan rivayet zikreder.⁵⁹⁵ Bir diğer rivayette ise gece yatmadan önce Yasin suresini okusa onun günahları silinir.⁵⁹⁶ Hatta ölümler için de okunması tavsiye edilen rivayeti getirir.⁵⁹⁷ Bu rivayetlere amel etme maksadıyla Yasin suresi Müslümanların kalbinde ezberde ve daima onu okumak adet haline gelmiştir.⁵⁹⁸

Duhan suresinin fazileti ile ilgili kim Cuma akşamında Duhan suresini okusa günahları affedilmiş halde kalkacağı⁵⁹⁹ ve hurûlerden biriyle evleneceğine dair bir rivayeti⁶⁰⁰ ve bana bildirildiğine göre kim Duhan suresini Cuma gecesi ona

⁵⁸⁹ Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdillâh Hâkim Neysaburî, *el-Müstedrek alâ's-Sahîheyn* (Beyrut, Lübnan: Risaletü'l-Âlemiyye, 2019), 2/399.

⁵⁹⁰ Celâlu'd-Dîn Ebu'l-Fadl Abdurrahman b. Ebi Bekir Suyutî, *el-Câmiu's-Sağîr fî Ehâdisi'l-Beşîri'n-Nezîr* (Beyrut, Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2019), 2862.

⁵⁹¹ Celâlu'd-Dîn Ebu'l-Fadl Abdurrahman b. Ebi Bekir Suyutî, *Tefsiru'd-Dürri'l-Mensûr fî't-Tefsiri bi'l-Me'sûr* (Beyrut, Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 9/475.

⁵⁹² Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 3/176.

⁵⁹³ Müslim, *Sahîhu Müslim*, “Salâtu'l-Müsâfirîn ve Kasrühâ”; Ebu Dâvût, *Sünenu Ebi Dâvût*, “Salât” 291 (No. 1256); Nesâî, *Sünenu'n-Nesâî*, “İftitâh” 39 (No. 945); İbn Mâce, *Sünenu İbni Mâce*, “İkâmetü's-Salavât ve's-Sünne fihâ” 102 (No. 1148).

⁵⁹⁴ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/711.

⁵⁹⁵ Tirmizî, *Sünenu't-Tirmizî*, “Fedâilu'l-Kur’ân” 7 (No. 3106); Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. el-Fadl b. Behrâm et-Teymî es-Semerikandî Dârimî, *Sünenu'd-Dârimî* (Beyrut, Lübnan: Risâle, 2018), “Fedâilu'l-Kur’ân” 21 (No. 3443).

⁵⁹⁶ Dârimî, *Sünenu'd-Dârimî*, “Fedâilu'l-Kur’ân” 21 (No. 3442).

⁵⁹⁷ Ebu Dâvût, *Sünenu Ebi Dâvût*, “Cenâiz” 24 (No. 3121); İbn Mâce, *Sünenu İbni Mâce*, “Cenâiz” 4 (No. 1448).

⁵⁹⁸ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 4/676.

⁵⁹⁹ Tirmizî, *Sünenu't-Tirmizî*, “Fedâilu'l-Kur’ân” 8 (No. 3109).

⁶⁰⁰ Dârimî, *Sünenu'd-Dârimî*, “Fedâilu'l-Kur’ân” 22 (No. 3448).

inanarak ve tasdik ederek o kişi sabahleyin günahları silinmiş olacağı rivayetleri⁶⁰¹ zikretmektedir.⁶⁰²

Mülk suresinin fazileti konusunda kim Mülk suresini okuyup ona amel ederse ona şefaet edeceği ve ahirette cehennemden kurtarıp cennete girdireceğine dair, kabir azabından kurtaracağı, meyyit kabre konulduğunda azap meleklerinden koruyacağına⁶⁰³ ve Hz. Peygamberin her Müslümanın kalbinde olması gerektiğine dair rivayetleri⁶⁰⁴ zikreder.⁶⁰⁵ Kafirun ve İhlas suresini Resûlullah s.a.v. tavaf namazının iki rekâtında okuduğu,⁶⁰⁶ sabah namazının sünnetinde okuduğu⁶⁰⁷ ve Zeyd b. Harise'nin yeğeni Cebaleye yatmadan önce “*Kul yâ eyyhe'l-kafirun*”u sonuna kadar oku, çünkü bu şirkten kurtuluştur⁶⁰⁸ buyurduğunu söylemektedir.⁶⁰⁹

İhlas suresinin faziletleri hakkında ilk önce bu sureyi tilavet edilmesindeki sevap Kur'ân'ın tilavet edilmesindeki sevabın üçte biri kadar olduğu⁶¹⁰ ve Kur'ân tevhid, hükümler ve ameller olmak üzere üç konuyu içerdiğini ve İhlas suresi tevhidi içerdiğinden Kur'ân'ın üçte birine denk geldiğini belirtmiştir. İhlas, Felak, Nas surelerini Efendimiz s.a.v. her gece yatmadan önce okuduğu ve elinin ulaştığı kadar bedenine sürdüğü rivayeti,⁶¹¹ Kafirun ve ihlası sabah namazının iki rekât sünnetinde ve tavaf namazında okunduğuna dair rivayetleri⁶¹² zikreder.⁶¹³

⁶⁰¹ Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, "Fedâilu'l-Kur'ân" 22 (No. 3447).

⁶⁰² Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 5/372.

⁶⁰³ Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, "Fedâilu'l-Kur'ân" 19 (No. 3440); Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, "Fedâilu'l-Kur'ân" 9 (No. 3110, 3111).

⁶⁰⁴ Hâkim Neysaburî, *el-Müstedrek alâ's-Sahîheyn*, 1/756.

⁶⁰⁵ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/216.

⁶⁰⁶ Müslim, *Sahîhu Müslim*, "Hac" 2950; Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, "Hac" 43 (No. 884); Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, "el-Menâsik" 34 (No. 1875); İbn Mâce, *Sünenü İbni Mâce*, "el-Menâsik" 84 (No. 3074).

⁶⁰⁷ İbn Mâce, *Sünenü İbni Mâce*, "İkâmetü's-Salavât ve's-Sünne fihâ" 102 (No. 1148); Müslim, *Sahîhu Müslim*, "Salâtu'l-Müsâfirîn ve Kasruhâ" 1690.

⁶⁰⁸ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, "Da'vât" 22 (No. 3700).

⁶⁰⁹ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/711.

⁶¹⁰ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, "Fedâilu'l-Kur'ân" 13 (No. 5013)"el-Eymân ve'n-Nüzûr" 3 (No. 6643); Müslim, *Sahîhu Müslim*, "Salâtu'l-Müsâfirîn ve Kasruhâ" 1886.

⁶¹¹ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, "Fedâilu'l-Kur'ân" 14 (No. 5017); "Tıb" 39 (No. 5748); Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, "Da'vât" 21 (No. 3699).

⁶¹² Yukarıda tahriçleri geçti.

⁶¹³ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/724.

Felak ve Nâs sureleri ile ilgili Efendimizin her gece yatmadan önce okuyup bedenine sürdüğü ve rahatsız olduğu zamanlarda bu iki sureyi okuyup yüzlerine sürdüğü rivayetleri⁶¹⁴ anlatmaktadır.⁶¹⁵

Müfessirimiz eserinde surelerin ve ayetlerin faziletleri hakkında surelerin girişinde ve surenin tefsirinin sonunda rivayetleri zikretmiştir. Zikredilen rivayetleri sahih, zayıf veya uydurma olduğunu açıklamadan/değerlendirmeden zikretmiştir.

b. Ayetlerin Faziletleri

Bakara suresinin son iki ayetinin fazileti hakkında üç rivayeti zikretmektedir. “*Bakara suresinin son iki ayetini bir gecede okuyana onlar yeter*”,⁶¹⁶ “*Kim bu iki ayeti okusa Allah onun duasını kesin kabul eder*”, “*Bakara suresinin son iki ayetini oku, onlar bana arşın altındaki hazineden verildi*”⁶¹⁷

Kehf suresinin tefsirinin sonunda surenin bazı ayetlerinin fazileti hakkında rivayetleri getirir: “*Kim Kehf suresinin son on ayetini okusa deccalin fitnesinden korunmuş olur.*”⁶¹⁸ ve “*Kim Kehf suresinin başından on ayet ezberlese deccalin fitnesinden korunmuş olur.*”⁶¹⁹ rivayetlerini zikrederek Kehf suresinin faziletini ortaya koymuştur.⁶²⁰

⁶¹⁴ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, “Da’vât” 22 (No. 3700).

⁶¹⁵ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 6/733.

⁶¹⁶ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, “Fedâilu'l-Kur’ân” 10 (No. 5008, 5009); Müslim, *Sahîhu Müslim*, “Salâtu'l-Müsâfirîn” 1878.

⁶¹⁷ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 1/269.

⁶¹⁸ Ebu Dâvût, *Sünenü Ebi Dâvût*, “Melâhim” 14 (No. 4323); Müslim, *Sahîhu Müslim*, “Salâtu'l-Müsâfirîn ve Kasruhâ” 1884.

⁶¹⁹ Müslim, *Sahîhu Müslim*, “Salâtu'l-Müsâfirîn ve Kasruhâ” 1883; Ebu Dâvût, *Sünenü Ebi Dâvût*, “Melâhim” 14 (No. 4323); Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, “Fedâilu'l-Kur’ân” 6 (No. 3103).

⁶²⁰ Alimov, *Tefsir-i İrfân*, 3/176.

SONUÇ

Özbekistan Müftüsü Usmanhan Alimov'un "Tefsir-i İrfân" Adlı Eseri başlıklı araştırma konusunun araştırılması sonucunda, müellifin bu tefsir çalışmasını halka yönelik olarak yazdığı, halkın tüm kesimi bu tefsiri okuduğunda anlayabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Müfessir, eserini yazarken önce Kur'ân ayetlerini ve Özbekçe meallerini vermektedir. Meallerin hemen sonrasında Özbekçe olarak ayetin tefsirini yapmaktadır. Tefsir esnasında bilgilerin hangi kaynaktan aldığını bazen geniş bir şekilde belirtmiş, bazen kısaca kaynak göstererek geçmiştir. Ayrıca eserin başından sonuna kadar dipnot kullanılmamıştır. Bundan dolayı eserde kullanılan kaynakların akademik bir çalışmaya tabi tutularak belirtilmesi gerekmektedir.

Rivayet tefsiri yöntemine göre incelendiğinde Kütüb-i Sitte ve diğer hadis kaynaklarından sıkça rivayetleri aktararak hadis külliyatına olan vukufiyetini ortaya koyduğu müşahede edilmiştir. Özellikle tefsir niteliğinde naklettiği rivayetlerde Taberî ve İbn Kesîr gibi rivayet tefsirleriyle çoğu zaman uyduğu tespit edilmiştir.

Dirayet tefsiri konularında itikadi ayetleri Ehl-i Sünnet inancına göre yorumladığı, ahkâm ayetlerin tefsirinde Hanefi mezhebi ağırlıklı tefsir ettiği sonucuna varılmıştır. İtikadî ve ahkâm ayetlerini delilleriyle herkesin anlayabileceği biçimde tefsir etmiştir. Ayrıca Kur'ân ilimleri konularında Vâhidî'nin *Esbâbu'n-Nuzûl* adlı eserinden bolca istifade ettiği, diğer konularda Suyutî'nin *el-İtkân'ı*, İbnu'l-Enbârî'nin *el-Vakf ve'l-İbtidâ'sı* ve Taberânî'nin *Mu'cemü'l-Kebîr'i* gibi eserlerden nakillerde bulunduğu gözlenmiştir.

Temel İslam kaynaklarının yanında müfessirimiz bilimsel tefsirlerden yaratılışın düzeni, tıbbî ve fiziki açıklamaları kozmik, kevnî maanlara işaret eden ayetleri çeşitli kaynaklarda alıntılar yaparak tefsir etmiştir. Sosyolojik olarak Allah'ın varlığını ve birliğini kanıtlamaya çalışmıştır. Yazar eserinde kullandığı kaynakları tefsirinin son cildinin sonunda genişçe zikretmektedir.

Alimov'un *Tefsir-i İrfân* adlı eseri günümüzde Özbekistan'da ve Özbekçe konuşulan başka ülkelerde çokça okunmaktadır. Özbekistan Müslümanlarının

Kur'ân'la ilgili sorularına cevap vermekte, Kur'ân'la ilgili bilmeleri gereken bilgileri ve dersleri kolayca anlaşılır bir şekilde anlatmaktadır.

Müfessirimiz, kaleme aldığı Tefsîr-i İrfân başta olmak üzere diğer ilmî eserleriyle, kendisinden önce teşekkül etmiş ve nesilden nesile intikal ederek süreklilik kazanmış olan ilmî mirası muhafaza etmeyi hedeflemiştir. O, klasik tefsir geleneğinin temel esaslarına bağlı kalarak Kur'ân-ı Kerîm'in mesajını çağının insanına ulaştırmaya çalışmış, böylece hem ilmî geleneğin devamlılığına katkı sağlamış hem de toplumun dinî bilgi ve bilinç düzeyinin gelişmesine hizmet etmiştir. Eserlerinde Kur'ân'ın doğru anlaşılması ve hayata aktarılması hususuna özel önem veren müfessir, ilmî birikimini halkın istifadesine sunarak dinî ve ahlâkî değerlerin korunmasına katkıda bulunmuştur. Bu yönüyle Alimov, yalnızca bir müfessir olarak değil, aynı zamanda Kur'ân ilimlerinin yaşatılması, geliştirilmesi ve geniş kitlelere ulaştırılması noktasında önemli hizmetlerde bulunan bir ilim adamı olarak değerlendirilmektedir.

Tefsîr-i İrfân'ın dikkat çeken ve özgün yönlerinden biri, müellifin ayetlerin tefsirinde hadis külliyyatında yer alan rivayetlerden sistematik bir şekilde yararlanarak Kur'ân'ın anlamını açıklamaya çalışmasıdır. Alimov, ilgili ayetleri tefsir ederken başta hadis kaynakları olmak üzere rivayet malzemesini etkin bir biçimde kullanmış, böylece ayetlerin anlaşılmasını Hz. Peygamber'in (s.a.v.) beyanları ve sahih rivayetler ışığında temellendirmiştir. Bununla birlikte müfessir, ayetler ve sureler arasındaki anlam, konu ve bağlam ilişkilerine dikkat çekerek Kur'ân'ın iç bütünlüğünü ortaya koymaya gayret etmiştir. Ayetler arasında kurduğu münasebetler sayesinde tefsirinde parçacı bir yaklaşım yerine bütüncül bir yorum yöntemini benimsemiş, böylece Kur'ân mesajının daha tutarlı ve kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Bu yönüyle Tefsîr-i İrfân, rivayet merkezli tefsir anlayışı ile münasebetü'l-âyât yöntemini bir araya getiren önemli bir tefsir çalışması olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Akpınar, Ali. “Barış Dini İslam’ın Dünya Barışına Katkısı”. *Tafsir* 1/1 (30 Kasım 2021), 22-37.
- Akpınar, Ali. *Kültür Dünyamızdaki Kur’ân Motifleri*. Konya: Serhat Kitabevi, İkinci Baskı., 2010.
- Aktepe, Murat. “Muhammed Sâdık’a Ait Tefsîr-i Hilâl İsimli Eserin Tefsir Tarihi Açısından Değerlendirilmesi”. *GAB Akademi* 5/Türk Dünyası Özel Sayısı (31 Ekim 2025), 19-29.
- Ali el-Kâri, Ali b. Sultan Muhammed el-Herevi. *Şerhu Şerhi Nuhbeti’l-Fiker fi Mustalahi Ehli’l-Eser*. Beyrut, Lübnan: Dâru’l-Kalem, İlk Baskı., 1994.
- Alimov, Ahmedhan. “Müfessirin Oğlu İle Mülakat, Semerkant Şehri, Semerkant İl Müftülük Binası 19.08.2025”. Özbekistan, Semerkant İl Müftülük Binası.
- Alimov, Usmanhan. *Resulüllah’ın Mübarek Vasiyetleri*, 2017.
- Alimov, Usmanhan. *Soragan Edingiz*. Taşkent: Maverâünnehir, İkinci Baskı., 2017.
- Alimov, Usmanhan. *Tefsir-i İrfân*. 6 Cilt. Taşkent: Sharq, Birinci Baskı., 2019.
- Beyzâvî, Kâdı Nâsîru’d-Din Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envârü’t-Tenzîl ve Esrârü’t-Te’vîl*. 3 Cilt. Beyrut, Lübnan: Dâru’r-Raşîd, Birinci Baskı., 2000.
- Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğîre el-Cu’fî. *Sahîhu’l-Buhârî*. Beyrut, Lübnan: Risâle, Üçüncü Baskı., 2024.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Yedinci Baskı., 1989.
- Çağrııcı, Mustafa. “Ahlâk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/1-9. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. el-Fadl b. Behrâm et-Teymî es-Semerkandî. *Sünenu’d-Dârimî*. Beyrut, Lübnan: Risâle, Birinci Baskı., 2018.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Tarihi*. İstanbul: İFAV Yayınları, Elli Üçüncü Baskı., 2018.
- Demirci, Muhsin. *Tefsire Giriş*. İstanbul: İSAM Yayınları, İkinci Baskı., 2013.

- Diyanet İşleri Başkanlığı. *Kur'ân Yolu*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Onuncu Baskı., 2025.
- Ebu Dâvût, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenu Ebi Dâvût*. Beyrut, Lübnan: Risâle, Birinci Baskı., 2015.
- Ebu Şehbe, Muhammed b. Muhammed. *el-İsrâiliyyât ve 'l-Mevdû'ât fî Kütübi 't-Tefsîr*. Kahire, Mısır: Mektebetü's-Sünne, İkinci Baskı., 2017.
- Hâkim Neysaburî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. *el-Müstedrek alâ's-Sahîheyn*. 9 Cilt. Beyrut, Lübnan: Risaletü'l-Âlemiyye, Birinci Baskı., 2019.
- Harun, Ögmüş. *Kur'ân İlimleri ve Tefsir Tarihi*. İstanbul: İFAV Yayınları, Birinci Baskı., 2015.
- İbn Âbidin, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdulaziz. *Hâşiyetü Reddû'l-Muhtâr ala 'd-Dürri'l-Muhtâr Şerhi Tenvîri'l-Ebsâr*. 8 Cilt. Beyrut, Lübnan: Dâru'l-Fikr, Birinci Baskı., 2005.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir. *et-Tahrîr ve 't-Tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Dâru't-Tûnusiyye, Birinci Baskı., 1984.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali. *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbetü'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser*. 1 Cilt. Beyrut, Lübnan: Dâru'l-Minhâci'l-Kavîm, Birinci Baskı., 2019.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail. *el-Bâ'isu'l-Hasîs Şerhu İhtisâri Ulûmi'l-Hadîs*. Beyrut, Lübnan: Risâle, Birinci Baskı., 2020.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail. *Tefsîru'l-Kur'ân 'i'l-Azîm*. 15 Cilt. Kahire, Mısır: Mektebetü Evlâdi's-Şeyh, Birinci Baskı., 2000.
- İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvinî. *Sünenu İbni Mâce*. Beyrut, Lübnan: Risâle, Birinci Baskı., 2019.
- İbnu's-Salâh, Ebu Amr Osman. *Mukaddimetü İbni's-Salâh ve Mehâsinu'l-Istîlâh*. Kahire, Mısır: Dâru'l-Meârif, Dördüncü Baskı., 2025.
- Kandehlevî, Muhammed Zekerîya. *Evcazu'l-Mesâlik ilâ Muvattai Malik*. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, İkinci Baskı., 2010.

- Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekir. *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-Mübeyyin limâ Tezammenahü mine's-Sünneti ve Âi'l-Furkân*. 24 Cilt. Beyrut, Lübnan: Risâle, Birinci Baskı., 2006.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb. *en-Nüket Ve'l-Uyûn*. 6 Cilt. Beyrut, Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Baskısı Meçhûl., Tarihi Meçhûl.
- Mennâ' Halil el-Kattân. *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut, Lübnan: Risâle, Otuzuncu Baskı., 1996.
- Merginânî, Ali b. Ebi Bekr el-. *el-Hidâye Şerhü Bidâyeti'l-Mübtedi*. Dâru's-Sirâc: Dr. Said Bekdaş, Birinci Baskı., 2019.
- Molla Ciyûn, Ahmed. *Nûru'l-Envâr Şerhü Risâleti'l-Menâr*. Karaçi, Pakistan: el-Büşrâ, İkinci Baskı., 2020.
- Mükatil b. Süleyman. *Tefsiru Mükatil*. 5 Cilt. Beyrut, Lübnan: et-Tarihu'l-Arabî, Birinci Baskı., 2002.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysabûrî. *Sahîhu Müslim*. Beyrut, Lübnan: Risâle, İkinci Baskı., 2025.
- Nesâî, Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb. *Sünenu'n-Nesâî*. Beyrut, Lübnan: Risâle, Birinci Baskı., 2023.
- Nesefî, Ebu'l-Berakât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud. *Medâriku't-Tenzîl ve Hekâiku't-Te'vîl*. Beyrut, Lübnan: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Birinci Baskı., 1998.
- Nureddin İtr. *Ulûmu'l-Kur'âni'l-Kerim*. Suudi Arabistan: Dâru'l-Minhâci'l-Kavîm, Birinci Baskı., 2021.
- Özbekistan Cumhurbaşkanlığı Resmi Gazetesi. “<https://president.uz/>”. Erişim 18 Haziran 2026. <https://president.uz/ru/lists/view/4544>
- Özbekistan Milli Gazetesi. “<https://www.gazeta.uz/ru/2021/08/15/usmonxon-alimov/>”. *Gazema.uz*. Erişim 18 Haziran 2026. <https://www.gazeta.uz/ru/2021/08/15/usmonxon-alimov/>
- Özervarlı, M. Sait. “Melek (İslâm İnancında Melek)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/40-42. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

- Razî, Fahru'd-Din Muhammed er-. *Mefâtîhu'l-Gayb*. 32 Cilt. Beyrut, Lübnan: Dâru'l-Fikr, Birinci Baskı., 1981.
- Sanânî, Abdurrezzak b. Hemmâm es-. *Tefsiru'l-Kur'ân*. 3 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, Birinci Baskı., 1989.
- Semerkandî, Alâu'd-Din Muhammed b. Ahmed. *Tuhfetü'l-Fukahâ*. İstanbul: Dâru's-Semmân, Birinci Baskı., 2021.
- Suyutî, Celâlu'd-Dîn Ebu'l-Fadl Abdurrahman b. Ebi Bekir. *el-Câmiu's-Sağîr fî Ehâdîsi'l-Beşîri'n-Nezîr*. 1 Cilt. Beyrut, Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Birinci., 2019.
- Suyutî, Celâlu'd-Dîn Ebu'l-Fadl Abdurrahman b. Ebi Bekir. *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Beyrut, Lübnan: Dâru İbni Kesîr, İkinci Baskı., 2025.
- Suyutî, Celâlu'd-Dîn Ebu'l-Fadl Abdurrahman b. Ebi Bekir. *Tedribu'r-Râvi fî Şerhi Takrîbi'n-Nevâvî*. 5 Cilt. Medine, Suudi Arabistan: Dâru'l-Yüsr ve Dâru'l-Minhâc, Birinci Baskı., 2016.
- Suyutî, Celâlu'd-Dîn Ebu'l-Fadl Abdurrahman b. Ebi Bekir. *Tefsiru'd-Dürri'l-Mensûr fî't-Tefsiri bi'l-Me'sûr*. 8 Cilt. Beyrut, Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Birinci Baskı., 2000.
- Taberi, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-Beyân an Tevîli Âyi'l-Kur'ân*. 26 Cilt. Kahire: Dâru Hicr, Birinci Baskı., 2001.
- Tirmizî, Ebu İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevra. *Sünenu't-Tirmizî*. Beyrut, Lübnan: Risâle, Birinci Baskı., 2024.
- Topaloğlu, Bekir. “Âhiret”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/543-548. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-. *Esbâbü Nuzûli'l-Kur'ân*. Beyrut, Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Birinci Baskı., 1991.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer. *el-Keşşâf an Hekâiki Gevâmidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*. 6 Cilt. Riyad, Suudi Arabistan: Mektebetü'l-Abikân, Birinci Baskı., 1998.

Zerkeşî, Ebu Abdillâh Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdillâh. *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Beyrut, Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, İkinci Baskı, 2020.

EKLER

EK 1: Usmanhan Alimov'un Oğlu Ahmedhan Alimov ile Mülakat

Yüksek Lisans tez çalışmamda müfessirimiz Usmanhan Alimov'un yakınlarıyla görüşüp röportaj almayı danışman hocam Prof. Dr. Ali AKPINAR ile planlamıştık. 19.08.2025 tarihinde Özbekistan'ın Semerkant şehrinde müfessirimizin oğlu Ahmedhan Alimov ile görüşme gerçekleşti.

Oğlunun iletişim numarasını bulmak biraz vakit aldı. İlk önce Semerkant'taki İ. Buhârî İlmî Araştırma Merkezi görevlisi Yuldoşhan İsaev'in iletişim numarasına ulaşıldı. İsaev, Ahmedhan Alimov'un Semerkant İl Müftüsü olduğunu ve sekreteriyle görüştürebileceğini söyledi. Daha sonra Ahmedhan Alimov'un sekreteriyle iletişime geçilip, 19.08.2025 tarihine randevu alındı.

18.08.2025 tarihinde Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'ten otobüsle Semerkant'a sefere çıktım. Otobüs önce Kazakıstan sınırını geçti, oradan da Taşkent'e geçti. Taşkent Otogar'ından aktarma yaptım ve 19.08.2025 tarihinde belirlenen saatte Semerkant İl Müftülüğü binasında Ahmedhan Alimov ile görüşüp, Usmanhan Alimov hakkında sözlü ve kısa bir şekilde bilgiler aldım. Ahmedhan Alimov'un işlerinin yoğunluğundan dolayı görüşme 30-40 dakika kadar sürdü. Görüşme esnasında Ahmedhan Alimov'a babasının ve *Tefsir-i İrfân* eserinin Türkiye'de akademik alanda tanıtılacağı bilgisi verildi. Görüşme sırasında Ahmedhan Alimov'dan aldığım öz ve verimli bilgilerden dolayı kendisine memnuniyetimi bildiririm.

Görüşmenin son dakikalarında sekreteri vaktin bittiğini ve başka bir yere gitmeleri gerektiğini hatırlatıyordu. Aslında Ahmedhan Alimov'un Semerkant İl Müftüsü olması hasebiyle bunu işlerinin yoğunluğundan kaynaklandığı malumdur. Bir hafta önce bu görüşme için randevu alınmıştı, dolayısıyla görüşmenin en az 1 saat 30 dakika ile 2 saat süreceğini beklemiştim. Görüşmenin sonunda çalışmayla ilgili her türlü soruları Telegram iletişim numarası üzerinden sorabileceğimi söyledi. Daha sonra Usmanhan Alimov hakkında bazı konularda Telegram iletişim numarası üzerinden bilgilere ulaştım.

EK 2: Usmanhan Alimov'un Fotoğrafları

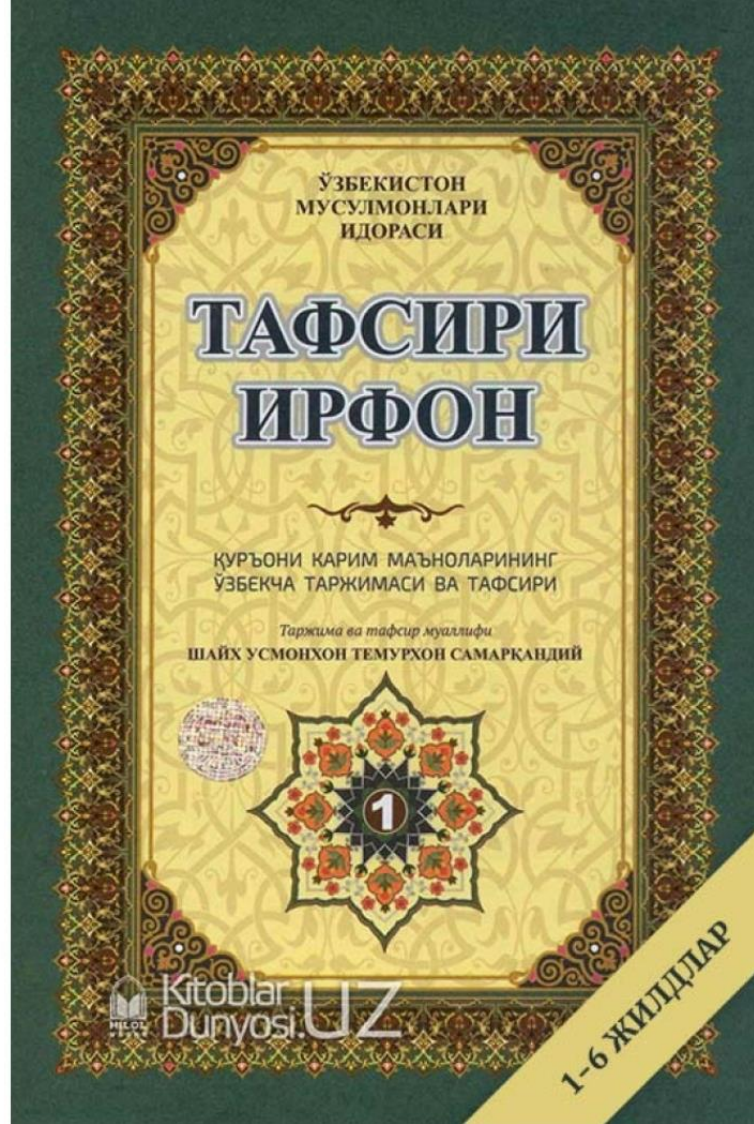
Kaynak: Usmanhan Alimov'un Telegram sayfasından alındı.

**EK 3: Usmanhan Alimov Özbekistan Müslümanları Daire Başkanı
olduğu zamanlarda Özbekistan Cumhurbaşkanı şavkat Mirziyoyev
ile Fotođrafı**

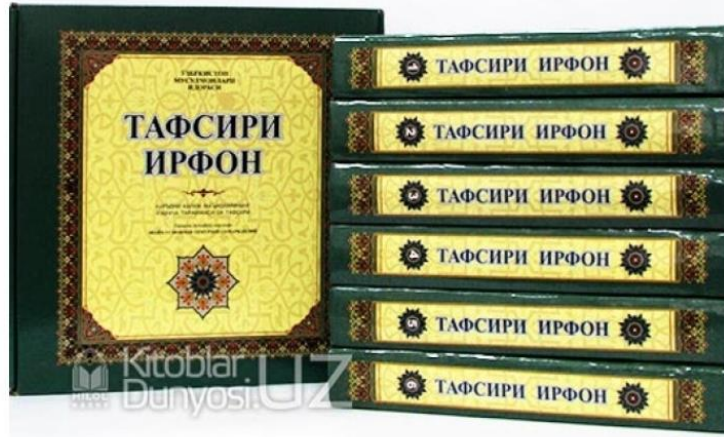
Kaynak: Usmanhan Alimov'un Telegram sayfasından alındı.

EK 4: *Tefsir-i İrfân* Eserinin Dış Kapağının Özbekçe Yazısıyla Fotoğrafi

Kaynak: Usmanhan Alimov'un Telegram sayfasından alındı.

EK 5: *Tefsir-i İrfân* Eserinin Altı Ciltlik Halinin Fotoğrafi

Kaynak: Usmanhan Alimov'un Telegram sayfasından alındı.

**EK 6: Alimov'un Oğlu Ahmedhan Alimov ile Mülakat Sonrası
Semerkant Şehri Semerkant İl Müftülük Binası**

Kaynak: Ahmedhan Alimov'un Sekreteri Telegramdan gönderdi.